

Collection of Papers
From the International Academic Conference
22nd – 23rd of February 2018

**DYNAMICS AND STABILITY IN
FORMATION AND APPLICATION OF
ROMAN LAW AND CANON LAW**

**BRATISLAVA
LEGAL FORUM 2018**

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej konferencie
22. - 23. februára 2018

**DYNAMIKA A STABILITA V TVORBE
A APLIKÁCIÍ RÍMSKEHO A
KÁNONICKÉHO PRÁVA**

**BRATISLAVSKÉ
PRÁVNICKÉ FÓRUM 2018**

BRATISLAVA LEGAL FORUM
BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM

2018

ÚSTAVNÝ SÚD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

**SYMPOSIA, COLLOQUIA, CONFERENCES
SYMPÓZIÁ, KOLOKVIÁ, KONFERENCIE**

**DYNAMICS AND STABILITY IN FORMATION AND
APPLICATION OF ROMAN LAW AND CANON LAW**

BRATISLAVA LEGAL FORUM 2018

**DYNAMIKA A STABILITA V TVORBE A APLIKÁCIÍ
RÍMSKEHO A KÁNONICKÉHO PRÁVA**

BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM 2018

Collection of Papers from the International Academic Conference
Bratislava Legal Forum 2018
organised by the Comenius University in Bratislava, Faculty of Law
on 22nd – 23rd of February 2018
under the auspices of JUDr. Ivetta Macejková, PhD., LL.M.,
President of the Constitutional Court of the Slovak Republic.

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
Bratislavské právnické fórum 2018
organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou
v dňoch 22. - 23. februára 2018
pod záštitou predsedníčky Ústavného súdu Slovenskej republiky JUDr. Ivety Macejkovej,
PhD., LL.M.

UNIVERZITA KOMENSKÉHO
V B R A T I S L A V E
P R Á V N I C K Á F A K U L T A
V Y D A V A T E L S K É O D D E L E N I E

Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta
2018

Reviewers of Papers / Recenzenti:

- doc. PaedDr. JCDr. Róbert Brtko, CSc.
- JUDr. Veronika Čunderlík Čerbová, PhD.
- JUDr. Katarína Lenhartová, PhD.
- Mgr. Matej Milkvý, PhD., LL.M.
- doc. JUDr. Matúš Nemeč, PhD.
- Mgr. Jana Prnová, PhD.
- Mgr. Ján Šurkala, PhD.
- doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.

Editors / Zostavovatelia:

- JUDr. Jozef Andraško, PhD.
- JUDr. Juraj Hamuľák, PhD.

© Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, 2018.

© Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2018.

CONTENT / OBSAH

TAKZVANÉ „OBLIGATIONES HONORARIAE“ V DIGESTÁCH A INŠTITÚCIÁCH CISÁRA JUSTINIÁNA Róbert Brtko.....	5
PRELIMINÁRNE USTANOVENIA V ZRIADENIACH ČESKOBRAVSKEJ CIRKVI EVANJELICKEJ Adam Csukás	13
PRVKY DYNAMIKY A STABILITY V REFORME FINANČNEJ A DAŇOVEJ SPRÁVY CISÁRA AUGUSTA Martin Gregor.....	21
KONCEPCIA VLASTNÍCKEHO PRÁVA U GLOSÁTOROV A KOMENTÁTOROV Matej Mlkvý.....	30
PRINCÍPY A ZÁSADY RÍMSKEHO A KÁNONICKÉHO PRÁVA- FAKTOR HODNOTOVEJ STABILITY PRÁVA Matúš Nemec.....	40
DYNAMIKA NÁZOROV OHĽADOM PÔVODU INŠTITÚTU DEPOSITUM IRREGULARE Jana Prnová.....	47
DYNAMIKA A STABILITA OCHRANY VECNÝCH PRÁV V RÍMSKOM PRÉTORSKOM PRÁVE Ján Šurkala.....	54
JUSTINIÁN A INTERPOLÁCIE Dominika Veselá.....	63
ROZVOJ EXEMPTNÉHO KÁNONICKÉHO PRÁVA V OBDOBÍ STAROVEKU Vojtech Vladár	67

TAKZVANÉ „OBLIGATIONES HONORARIAE“ V DIGESTÁCH A INŠTITÚCIÁCH CISÁRA JUSTINIÁNA

Róbert Brtko

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: Almost all manuals of Roman private law in the section "agreements" (lat. *pacta*) explain in detail the agreements that were protected by the praetorian law (*constitutum debiti, receptum nautarum, cauponum and stabulariorum, receptum argentarii, receptum arbitrii, pactum iurisiurandi*). These agreements were given a common name - praetorian agreements (*pacta praetoria*). On the other hand, Roman legal science makes very little mention of the so-called " praetorian obligations (*obliges praetoriae*), which began to appear later (in the post-classical and Justinian times), when the vulgarization of law took place and the division between the civil and praetorian law ceased. The article based on the critical analysis of selected legal texts contained in the Justinian's codification and study of the opinions of the eminent Roman jurists has the ambition to prove that the term "*obligatio honoraria*" or "*obligatio praetoria*" is not the fruit of classical, but post-classical and Justinian jurists.

Abstrakt: Takmer všetky manuály rímskeho súkromného práva v časti „dohody“ (lat. *pacta*) podrobne vysvetľujú dohody, ktoré boli chránené prétorským právom (*constitutum debiti; receptum nautarum, cauponum et stabulariorum; receptum argentarii; receptum arbitrii; pactum iurisiurandi*). Uvedené dohody dostali spoločné pomenovanie prétorské dohody (*pacta praetoria*). Naproti tomu v právnej romanistike sa veľmi málo spomínajú tzv. prétorské záväzky (*obligationes praetoriae*), ktoré sa začali objavovať v neskoršom období (v poklasickej a justiniánskej dobe), keď nastala vulgarizácia práva a zaniklo rozdelenie medzi civilným a prétorským právom. Na základe kritického posúdenia právnych textov obsiahnutých v justiniánskej kodifikácii a štúdia názorov uznávaných právnych romanistov cieľom príspevku je dokázať, že výraz „*obligatio honoraria*“ alebo „*obligatio praetoria*“ je ovocím nie klasických, ale poklasických a justiniánskych právnikov.

Keywords: obligatio, praetor, ius honorarium, Digest, Justinian's codification, interpolations

Kľúčové slová: obligatio, praetor, ius honorarium, Digesta, justiniánska kodifikácia, interpolácie

Inštitúcie klasického rímskeho práva Gaia hovoria, že každý záväzok vzniká buď z kontraktu (zmluvy) alebo deliktu (protiprávneho činu).¹ Tieto pramene vzniku civilných záväzkov v období rímskeho klasického práva (od konca 1. stor. pred n. l. do polovice 3. stor. n. l.) neboli považované za abstraktné kategórie, ako je tomu dnes.² Právny poriadok uvedenej doby nazeral na obligácie z pohľadu ich typovej viazanosti. To znamená, že obligácie mohli účinne vznikáť len z typických právnych skutočností, t.j. z určitých kontraktov a niektorých deliktov. Inými slovami povedané, platila zásada, že záväzky vznikali len z určitých typických a typizovaných vzťahov.

V kontexte vyššie povedaného v období formulového procesu každá civilná obligácia mala svoju osobitnú žalobu. To znamená, že obligácia bola chránená osobnou žalobou (*actio in personam*), ktorá mala oporu v príslušnej norme civilného práva a preto bola štylizovaná podľa civilného práva (*in ius concepta*). To sa v praxi ukázalo ako veľká nevýhoda, lebo strany mohli vytvoriť len taký záväzok, pre ktorý sa predvídala žaloba. Preto prátor vplyvom nových spoločensko-hospodárskych potrieb postupne rozširoval pojem záväzku v tom zmysle, že popri existujúcich

¹ „*Nunc transeamus ad obligationes. Quarum summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto*“ (Gai Inst. 3, 88).

² Karol Rebro na uvedenú tému hovorí. V súčasnosti sa stretávame s abstraktným pojmom záväzkov a takisto s abstraktným pojmom žaloba, čo prakticky znamená, že obligačných dôvodov je oveľa viac a že žalobu ako ochranný procesný prostriedok možno (dnes) použiť na ktorékoľvek subjektívne právo vyplývajúce zo záväzku. REBRO, K. - BLAHO, P.: Rímske právo. 3. vyd. Bratislava: Iura edition, 2003, s. 315.

civilných žalobách zavádzal žaloby prétorské.³ Za účelom ochrany nových právnych vzťahov do svojho prétorského ediktu zaraďoval žaloby ako napríklad *actiones utiles* (obdobné žaloby)⁴ alebo *actiones in factum conceptae* (žaloby osnované na faktickú situáciu).⁵ Pre obidve žaloby platila zásada, že prétor a súdna prax poskytovali právnu ochranu len určitým typizovaným vzťahom.

Rímski klasickí právnici (rešpektujúc princíp typovej viazanosti) prísne rozlišovali medzi právnym putom medzi dlžníkom a veriteľom podľa civilného práva na jednej strane a podľa prétorského práva na strane druhej. Uvedené sa odrazilo v tom, že právny vzťah medzi veriteľom a dlžníkom podľa prétorského práva nenazývali obligáciou, ale opisovali ho výrazom, že dlžník „podlieha žalobe“ (*actione teneri*). Podobne pre zmluvy uzavreté podľa prétorského práva nepoužívali názov „*contractus*“, ale „*pactum*“, teda výraz, ktorý v oblasti civilného práva slúžil na označenie neformálnej a nežalovateľnej dohody.⁶ Neskôr v poklasickej a justiniánskej dobe došlo k výraznému oslabeniu zásady typovej viazanosti v právnom konaní, t.j. za záväzné boli uznané dohody (*pacta*) akéhokoľvek obsahu, a teda aj atypické dohody. Vývoj smeroval k tomu, že justiniánske právo síce princíp typickosti obsahu zmlúv uznávalo, ale tento princíp bol oslabený až do takej miery, že možno tvrdiť, že justiniánske právo už stálo na prahu uznania všeobecnej záväznosti zmlúv.⁷

V právnych prameňoch cisára Justiniána sa stretávame so zaujímavým pojmom „*obligatio honoraria*“ alebo „*obligatio praetoria*“. Cieľom nášho príspevku je dokázať, že uvedené výrazy boli klasickým rímskym právníkom neznáme a že do praxe boli zavedené neskôr a to poklasickými alebo až justiniánskymi právníkmi. Nad uvedenou tézou sa zamýšľal aj známy taliansky právny romanista Silvio Perozzi (1857 - 1931), ktorý na svojej úvodnej prednáške na Právnickej fakulte v Bologni v roku 1902 povedal: „delenie záväzkov na *obligationes civiles* a *obligationes honorariae* nenáležalo klasickým rímskym právníkom ale justiniánskym kompilátorom“.⁸ Napriek tomu Perozzi nevyklúčil obligáciu z oblasti honorárneho práva. Ludwig Mitteis (1859 - 1921) potvrdil Perozziho myšlienku vo svojej učebnici Rímskeho práva týmito slovami: „ist im Forderungsrecht möglicherweise der Ausdruck obligatio nicht gleichmässig für zivile und prätorische Schulden gebraucht worden“⁹ (pokiaľ ide o právny nárok výraz *obligatio* nie je rovnako použitý v civilnom a prétorskom práve). Vidíme, že vyjadrenia uvedených romanistov sú všeobecné a chýba im podrobnejšia a rímskoprávna analýza. Bol to až Vincenzo Arangio Ruiz (1884 - 1964), ktorý zrozumiteľne a s vedeckou presnosťou poukázal na to, že koncept rímskej obligácie je nevyhnutne spojený s právnymi povinnosťami *dare, facere, praestare*, ktoré nariaďovalo civilné právo.¹⁰ Jeho tvrdenie

³ Na túto tému pozri BRTKO, R.: Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva. Bratislava: PraF UK, 2013, s. 98-111; ŠURKALA, J.: Prétorské zásahy v rímskom deliktuálnom práve. In: Majetkové a hospodárske trestné činy včera a dnes. Sborník z konferencie. Brno : Masarykova univerzita, 2016, s. 13-20.

⁴ V tejto súvislosti porovnaj Paul. D. 9, 2, 30, 2 a Gai Inst. 3, 219. *Actiones utiles* boli vytvorené na základe už existujúcej žaloby. Prostredníctvom uvedených žalôb prétor chránil nové právne vzťahy, ktoré boli podobné (analogické) vzťahom, ktoré civilné právo uznávalo, napr. *actio Publiciana*, *vindicatio utilis*. Takže rozšírenej alebo zmenenej skutkovej podstate sa prostredníctvom tejto žaloby priznávala obdobná ochrana ako pôvodnej skutkovej podstate.

⁵ Porovnaj Gai Inst. 4, 46. *Actiones in factum* prítomný prítomný prítomný prípad osobitným dekrétom. Nárok žalobcu nemal oporu v právnej norme, ale v prétorovom zmysle pre spravodlivosť. Týmto žalobami prétor vyplňal medzery v rímskom súkromnom práve.

⁶ Prétorskými dohodami (*pacta praetoria*) boli: *constitutum debiti*; *receptum nautarum*, *cauponum et stabulariorum*; *receptum argentarii*; *receptum arbitrii*; *pactum iurisiurandi*.

⁷ Porovnaj KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: Rímske právo, Praha: C.H. Beck, 1995, s. 214.

⁸ PEROZZI, S.: Le obbligazioni romane: prolusione letta il 14 aprile 1902, con note. Bologna: Zanichelli, 1903, s. 139.

⁹ MITTEIS, L.: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians. Erster Band, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1908, s. 38.

¹⁰ Porovnaj ARANGIO RUIZ, V.: Le genti e la città. In: Annuario dell'Università di Messina (estr. 1914), 56 s.

podporili viacerí, medzi inými Bonfante, Betti, Siber a De Francisci. Ale Segrè, Costa a Pringsheim uvedené tvrdenie odmietli.¹¹

V ďalšej časti predstavíme právne texty, na základe ktorých sa pokúsime predstaviť postup justiniánskych kompilátorov, ktorí výraz *obligatio* aplikovali aj na pretorské právo. Klasickí rímski právnici právny vzťah medzi veriteľom a dlžníkom, ktorý bol pod ochranou pretora nenazývali obligáciou (a ani pretorskou obligáciou), ale slovným spojením: „*honoraria actione teneri*“ (dlžník podlieha žalobe podľa honorárneho práva).

Gai Inst. 4, 2: „ <i>In personam actio est, qua agimus cum aliquo, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est cum intendimus dare facere praestare oportere</i> “. „Osobná žaloba je tá, ktorou žalujeme niekoho, kto je nám obligačne zaviazaný buď zo zmluvy alebo z deliktu, (teda žaloba), ktorou vznášame nárok, že má povinnosť dať, vykonať, poskytnúť“.	Iust. Inst. 4, 6, 1: „ <i>Namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio, quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit adversarium ei dare aut dare facere oportere, [et aliis quibusdam modis]</i> “. „Lebo niekto žaluje niekoho, kto mu je zaviazaný zo zmluvy alebo z deliktu. Pre tento prípad boli zavedené osobné žaloby, ktorými žalobca uplatňuje, že protivník mu je zaviazaný „dať“ alebo „dať a konať“ [alebo mu dlhuje nejakým iným spôsobom]“. ¹²
--	--

Vidíme, že klasický rímsky právnik Gaius spájal obligáciu s právnymi povinnosťami vyplývajúcimi z civilného práva (t.j. dať, vykonať, poskytnúť). Zatiaľ čo justiniánski právnici (ktorým cisár nariadil, aby texty klasických rímskych právnikov prispôbovali potrebám doby - Konšt. *Tanta*, 10) koncept klasickej obligácie značne rozšírili. Z predmetného textu Justiniánskych Inštitúcií vyplýva, že obligácia bola dávaná do súvisu aj s takými právnymi povinnosťami, ktoré nemali základ v civilnom práve, ale práve honorárnom.

Text nachádzajúci sa v hranatých zátvorkách, ktorý bol ku klasickému textu s najväčšou pravdepodobnosťou pripojený kompilátormi („*alebo mu dlhuje nejakým iným spôsobom*“ - Iust. Inst. 4, 6, 1) je nutné vidieť aj vo vzťahu k iným textom.

Gai Inst. 3, 88: „ <i>Omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto</i> “. „Každý záväzok vzniká totiž z kontraktu (zo zmluvy) alebo z deliktu (z protiprávneho činu)“.	D. 44, 7, 1 pr. (Gaius 2 aureorum): „ <i>Obligaciones aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio [aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris]</i> “. „Záväzky vznikajú buď z kontraktu (zo zmluvy) alebo z maleficia (zo zločinu) [alebo riadne podľa práva z rôznych druhov príčin]“.
---	---

Tak ako to vyplýva z Interpoláčného indexu, text Justiniánskych Digest označený v hranatých zátvorkách považujú viacerí právní romanisti pôsobiaci v prvej polovici 20. storočia za interpolovaný.¹³ Oproti klasickým právnikom, ktorí každý záväzok dávali do súvisu s typickými právnymi skutočnosťami *dare, facere, praestare* a ktorí pramene vzniku záväzku videli v zmluve alebo protiprávnom čine, justiniánski kompilátori koncept záväzku rozšírili. To znamená, že

¹¹ Na túto tému porovnaj ALBERTARIO, E.: *Studi di diritto romano III. Obbligazioni*. Milano: Giuffrè editore, 1936, s. 22-23; SEGRE, G.: *Obligatio, obligare, obligari, nei testi della giurisprudenza classica e del tempo di Diocleziano*. In *Studi in onore di P. Bonfante III*, Milano: Fratelli Treves, 1930 s. 499-617; SIBER, H.: *Naturalis obligatio*. Besprochen von Fritz Pringsheim. In ZSS 46 (1926) s. 350-363.

¹² Text v hranatých zátvorkách odzrkadľuje ducha justiniánskej doby, v ktorej princíp typovej viazanosti bol už značne oslabený.

¹³ Porovnaj LEVY, E., RABEL, E.: *Index interpolationum*, tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 346.

v neskoršom období vývoja rímskeho práva dôvod záväzku sa už nemusel nutne viazať len na kontrakt či delikt.¹⁴

Predstavíme ďalšie porovnanie právnych textov, ktoré úzko súvisia s tézou, ktorú sme si stanovili na začiatku.

Gai Inst. 4, 2: „ <i>In personam actio est, qua agimus cum aliquo, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est cum intendimus dare facere praestare oportere</i> “. „Osobná žaloba je tá, ktorou žalujeme niekoho, kto je nám obligačne zaviazaný buď zo zmluvy alebo z deliktu, (teda žaloba), ktorou vznášame nárok, že má povinnosť dať, vykonať, poskytnúť“.	Ulp. D. 44, 7, 25, pr. „ <i>In personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis [ad faciendum aliquid vel dandum]</i> “. „Osobná žaloba je tá, prostredníctvom ktorej žalujeme toho, kto je nám zaviazaný [niečo konať alebo dať] a odporcom je vždy on“.
--	---

Aj v tomto prípade nám Interpoláčny index¹⁵ indikuje, že text nachádzajúci sa v hranatých zátvorkách nepochádza od klasického rímskeho právnika Ulpiana, ale z pera neskorších právnikov. Na základe porovnania vyššie uvedených textov možno vidieť, ako kompilátori zovšeobecnilí koncept osobnej žaloby. To znamená, že namiesto toho, aby presne špecifikovali, že ide o žalobu, „ktorou žalujeme niekoho, kto je nám zaviazaný buď zo zmluvy alebo z deliktu“, tak stroho konštatujú, že ide o žalobu, ktorou žalujeme toho „kto je nám zaviazaný“. A namiesto toho, aby záväzok dali do súvisu s povinnosťou „dare“, „facere“ alebo „praestare“, tak len vo všeobecnosti hovoria, že odporca je nám zaviazaný niečo konať alebo dať.

Vidíme, že základným textom poukazujúcim na koncept rímskeho záväzku v klasickom období je text obsiahnutý v Gai Inst. 4, 2. Vedľa neho postavíme ďalšie právne texty, ktoré podľa nášho názoru boli neskôr upravené a ktoré nám naznačujú akým spôsobom sa postupom času koncept obligácie rozširoval.

Klasický text.	Interpolované texty:		
Gai Inst. 4, 2:	Iust. Inst. 4, 6, 1:	Ulp. D. 44, 7, 25	Paul. D. 44, 7, 3:
„Osobná žaloba je tá, ktorou žalujeme niekoho, kto je nám obligačne zaviazaný buď zo zmluvy alebo z deliktu, (teda žaloba), ktorou vznášame nárok, že má povinnosť dať, vykonať, poskytnúť“.	„Lebo niekto žaluje niekoho, kto mu je zaviazaný zo zmluvy alebo z deliktu. Pre tento prípad boli zavedené osobné žaloby, ktorými žalobca uplatňuje, že protivník mu je zaviazaný „dať“ alebo „dať a konať“ [alebo	„Osobná žaloba je tá, prostredníctvom ktorej žalujeme toho, kto je nám zaviazaný [niečo konať alebo dať] a odporcom je vždy on“.	„[Podstata záväzkov nespočíva v tom, aby sa nejaká vec alebo služobnosť stala našou, ale v tom, aby bol niekto donútený niečo nám dať alebo urobiť alebo zaručiť]“.

¹⁴ Hoci učenie klasických právnikov vychádzalo z jednoduchej bipartície vzniku záväzku (tak ako to dosvedčujú Gaiove Inštitúcie), už za republiky sa popri týchto dvoch dôvodoch uznávali sa iné dôvody, ktoré sa však v klasickom práve neuvádzali do systému a popri zmluvách a deliktach sa spomínali ako „iné zaväzujúce príčiny“. Z týchto zvláštnych skutočností obligačného typu sa už v poklasickej dobe vytvorila kategória „kvázikontraktov“ a „kvázideliktov“. Aj napriek uvedenému Emilio Albertario pokladá text v hranatých zátvorkách za interpolovaný a poklasické druhy kvázikontraktov považuje v dobe klasického práva za obligácie zo zmlúv, lebo v intencii príslušných žalôb sa uvádzal výraz „oportere“, porovnaj ALBERTARIO, E.: Studi di diritto romano III. Obbligazioni. s. 25.

¹⁵ Porovnaj LEVY, E., RABEL, E.: Index interpolationum, tom. III, s. 362.

	mu dlhuje nejakým iným spôsobom]“.		16
--	-------------------------------------	--	----

V tejto súvislosti je nutné uviesť námietku talianskeho právneho romanistu Gina Segrè (1864 - 1942), ktorý vo svojej učebnici rímskeho práva hovorí: „Gaius vo svojich Inštitúciách hovorí o obligáciách len z pohľadu záväzkov civilného práva, lebo toto malé dielo sa vzťahuje (podobne ako iné malé elementárne diela) na civilné právo a len príležitostne kde a tu (a to ešte aj s enormnými právnymi medzerami) hovorí o inštitútoch prétorského práva. Stačí len porovnať definíciu osobnej žaloby (*actio in personam*) nachádzajúcu sa v § 2 IV. knihy Gaiových Inštitúcií s §§ 106-107 tej istej knihy, v ktorých sám Gaius medzi osobné žaloby zahŕňa prétorské žaloby s formulou *in factum* (t.j. žaloby založené na popise skutkového stavu). Z porovnania vyplýva, že termín „záväzok“ je tam použitý z dôvodu vyjadrenia povinnosti civilného práva a to ako vzor, a vôbec nie v zmysle pochopenia výlučnej oblasti jeho aplikácie“.¹⁷

S týmito výsledkami porovnania dvoch Gaiových textov (Gai Inst. 4, 2 a Gai Inst. 4, 106-107), ku ktorým sa dopracoval Segrè nesúhlasil Albertario, ktorý svoje argumenty formuloval nasledovne. „Ak koncept osobnej žaloby nachádzajúci sa v Gai Inst. 4, 106-107 je odlišný a rozšírený oproti konceptu osobnej žaloby v Gai Inst. 4, 2 je to preto, lebo §§ 106-107 nám nezachovali pôvodné Gaiove myslenie. Veď predsa je nemysliteľné, aby Gaius vo svojej učebnici súkromného práva (*Gai Institutionum commentarii quattuor*) učil, že osobná žaloba (*actio in personam*) je vždy tá, ktorou vznášame nárok, že niekto má povinnosť dať, vykonať a poskytnúť na jednej strane, a na strane druhej - po predstavení takejto definície personálnej žaloby - by túto definíciu popieral tým, keď by tvrdil, že personálna žaloba je nezávislá od záväzku, teda od nezávislá na „*dare facere praestare oportere*“. Je nemysliteľné, že by Gaius ukotvil fundamentálne delenie žalôb (na „*actio in rem*“ a na „*actio in personam*“) do inej základne ako do tej, z ktorej toto delenie v čase jeho života vzišlo a ktoré on sám poznal.“¹⁸

Rozšírenie konceptu záväzku o povinnosti *dare facere praestare*, ktoré neprikazovalo civilné právo, môžeme vidieť aj v inom interpolovanom fragmente, ktorý v Justiniánskych Digestách bol pripísaný rímskemu právnikovi Modestiniovi - D. 44, 7, 52:

„Zaväzujeme sa buď na vec alebo slovami, alebo jedným a druhým spôsobom súčasne; alebo konsenzom alebo zákonom, alebo honorárnym právom, alebo z nevyhnutnosti, alebo z deliktu...“.

§ 6 „Zaväzujeme sa podľa honorárneho práva, ak niečo predpisuje alebo zakazuje večný edikt alebo magistrát“.

(„*Obligamur aut re aut verbis aut simul utroque aut consensu aut lege aut iure honorario aut necessitate aut ex peccato*“).

¹⁶ Rímske klasické právo nepoznalo všeobecný koncept záväzku, ale len typické, určité a individuálne typy záväzkov. Preto uvedená definícia záväzku (pripisujúca sa klasickému právnikovi Paulovi) vznikla neskôr a to až v poklasickom alebo justiniánskom období. Poklasické obdobie bolo poznačené veľkým úpadkom rímskeho práva. Právne texty tohto obdobia boli väčšinou mnohovravné, zákonodarca sa rád vyjadroval zošraubovanou rečou, stručná a presná dikcia klasických právnikov bola nahradená kvetnatým štýlom, ktorý mal záľubu v nezrozumiteľných metaforách, obrazných prísloviach atď. To malo za následok, že právne pojmy „*contractus*“, „*delictum*“, „*obligatio*“ sa postupne stávali všeobecnými kategóriami. Rímske súkromné právo justiniánskeho obdobia (527 - 565) bolo prispôbené novým hospodárskym a sociálnym pomerom rannej stredovekej spoločnosti. A tak v oblasti všeobecných princípov, rodinného a dedičského práva, vecného a záväzkového práva, viaceré staré rímskoprávne normy boli nahradené normami novými, podobne niektoré tradičné rímske inštitúty upadli do zabudnutia a na ich miesto nastúpili nové koncepty a tendencie. A ako sme povedali predtým, v oblasti záväzkového práva justiniánske právo stálo už na prahu uznania všeobecnej záväznosti zmlúv.

Z Interpoláčného indexu vyplýva, že interpoláciu uvedeného fragmentu pripúšťajú viacerí romanisti; porovnaj LEVY, E., RABEL, E.: Index interpolationum, tom. III, s. 351-352.

¹⁷ SEGREG, G.: Corso di diritto romano : anno accademico 1919-1920. Compilato dagli studenti Ugo Capuccio e Raymond Ottolenghi. Torino: G. Castellotti, 1921, s. 142; SEGREG, G.: Obligatio, obligare, obligari, nei testi della giurisprudenza classica e del tempo di Diocleziano. s. 499-617.

¹⁸ ALBERTARIO, E.: Studi di diritto romano III. Obbligazioni. s. 27.

(§ 6 „*iure honorario obligamur ex his, quae edicto perpetuo vel magistratu fieri praecipuntur vel fieri prohibentur*“).

Pravosť tohto textu spochybnili viacerí romanisti ako napr. Perozzi, Albertario, Arangio Ruiz a iní.¹⁹ Ide o nie celkom šťastnú systematizáciu obligačných prameňov, ktorá bola vykonaná právnikmi poklasického obdobia a ktorá bola vzdialená hlavnej klasifikácii: zmluva (*contractus*), delikt (*delictum*), rôzne dôvody záväzkov (*variae causarum figurae*) = záväzky akoby zo zmluvy (*quasi contractus*) a záväzky akoby z deliktu (*quasi delictum*).

Na záver tejto časti sa pokúsime syntetizovať výsledky analýzy. Isté je, že rímske právo klasického obdobia sa nám zachovalo v § 2, IV. knihy Gaiových Inštitúcií, z ktorého vyplýva, že: a) pramene záväzku podľa prameňa ich vzniku boli *contractus* (zmluva) alebo *delictum* (delikt); b) žalobná formula, ktorá uzatvárala prvú fázu procesného konania (*in iure*) slúžiaceho na ochranu záväzkového vzťahu, obsahovala v intencii výraz *oportere* (mať povinnosť); c) záväzok bol úzko spätý s týmito právnymi povinnosťami: dať, vykonať, poskytnúť, ktoré nariaďovalo civilné právo. Naproti tomu rímske právo poklasického a justiniánskeho obdobia už prakticky nerobilo rozdiely medzi civilným a honorárnym právom, čím prelomilo typizovanú spätosť medzi záväzkom a právnymi povinnosťami civilného práva (*dare, facere, praestare*), čo sa odzrkadilo v právnych textoch Justiniánskych Inštitúcií a interpolovaných textoch Justiniánskych Digest. Uvedené poklasické a justiniánske pramene koncept záväzku zovšeobecňovali a to tým spôsobom, že ho dávali do súvisu aj s takými právnymi povinnosťami, ktoré nemali základ v civilnom práve, ale honorárnom práve.

V ďalšej časti príspevku sa sústredíme na právne texty, ktoré delia záväzky na civilné a honorárne (resp. prétorské). Texty obsahujúce uvedené delenie sú s najväčšou pravdepodobnosťou interpolované a interpolácie sú ohraničené v hranatých zátvorkách.

<p>Gai Inst. 3, 88-89:</p> <p>„<i>Nunc transeamus ad obligationes. Quarum summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto</i>“.</p> <p>„<i>Et prius videamus de his quae ex contractu nascuntur. Harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio aut verbis aut litteris aut consensu</i>“.</p> <p>„Teraz prejdime k záväzkom. Ich najvyššie rozdelenie sa vykonáva rozlišovaním na dve skupiny: každý záväzok vzniká totiž buď z kontraktu alebo z deliktu“.</p> <p>„Najskôr sa pozrime na tie, ktoré vznikajú z kontraktu. Tých sú štyri druhy: záväzok sa totiž kontrahuje buď vecou alebo slovami alebo zápisom alebo (jednoduchým) súhlasom“.</p>	<p>Iust. Inst. 3, 13:</p> <p>„<i>Nunc transeamus ad obligationes...</i>“</p> <p>„[<i>Omnium autem obligationum</i>] <i>summa divisio in [duo genera diducitur: namque aut civiles sunt aut praetorie. civiles sunt quae legibus constituae aut certe iure civili comprobatae sunt, praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divisio in quattuor] species diducitur: aut enim ex contractu sunt [aut quasi ex contractu] aut ex maleficio [aut quasi ex maleficio]. Prius est, ut de his quae ex contractu sunt dispiciamus. harum [aequae] quattuor [species] sunt, aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu</i>“.</p> <p>„Teraz prejdime k záväzkom...“</p> <p>„Najvyššie rozdelenie [všetkých záväzkov] je [dvojakého druhu: sú buď civilné alebo prétorské. Civilné sú tie, ktoré sú zavedené zákonmi alebo sú uznané civilným právom. Prétorské sú tie, ktoré zaviedol prétor na základe svojej jurisdikcie; nazývali sa aj úradníckymi. Ďalšie delenie je na štyri] (na) skupiny: buď sú záväzky zo zmlúv [alebo akoby zo zmlúv] alebo z deliktu [alebo akoby z deliktu]. Ako prvé chceme preskúmať tie, ktoré spočívajú na zmluve. Z týchto existujú [takisto] štyri [skupiny]: sú odôvodnené buď odovzdaním vecí alebo slovami alebo písmom alebo</p>
---	---

¹⁹ Porovnaj LEVY, E., RABEL, E.: Index interpolationum, tom. III, s. 369-370.

Pri porovnaní vyššie uvedených textov vidíme, akým premysleným spôsobom kompilátori zasahovali do originálnych klasických textov pri tvorbe tejto časti Justiniánskych Inštitúcií (3, 13). Niektoré pasáže priamo skopirovali z Gaiových Inštitúcií (3, 88-89) a mnohé slová zas doplnili: napr. dodali, že záväzky sú dvojakého druhu a to *civilné* alebo *prétorské*. Alebo okrem iného možno vidieť aj to, že aj Gaius vo svojich Inštitúciách (4, 76) rozdeľuje žaloby na žaloby civilného práva (ktoré sa opierali o zákony) a na žaloby honorárneho práva (ktoré sa opierali o súdne vyhlášky), ale na rozdiel od Justiniána, Gaius vôbec nepoužíval výraz „honorárny“ alebo „prétorský“ záväzok. Zdá sa, že pri delení záväzkov na civilné a prétorské sa poklasickí a justiniánski právnici inšpirovali delením žalôb.²⁰

Pre krátkosť času predstavíme ešte tri interpolované fragmenty Justiniánskych Digest, ktoré sa odvolávajú na tzv. „*obligationes honorariae*“. Začneme Ulpiánovým textom (D. 46, 2, 1), ktorý predstavuje problematiku zrušenia záväzkového vzťahu prostredníctvom novácie.

„*Novácia je splynutie alebo prenesenie skoršieho dlhu do iného [civilného alebo naturálneho] záväzku, t.j. keď sa z predchádzajúceho základu vytvorí nový záväzok s cieľom, aby sa skorší zrušil... Nezáleží na tom, akej povahy bol ten skorší, [či bol naturálny alebo civilný alebo honorárny], či slovný, vecný alebo konsenzuálny...“.*

„*Novatio est prioris debiti in aliam obligationem [vel civilem vel naturalem] transfusio atque translatio, hoc est cum ex praecedenti causa ita nova constituatur, ut prior perematur. novatio enim a novo nomen accepit et a nova obligatione.... Illud non interest, qualis processit obligatio, [utrum naturalis an civilis an honoraria, et] utrum verbis an re an consensu...“.*

Zásahy poklasických a justiniánskych kompilátorov do uvedeného klasického textu uznali v rozdielnej miere viacerí autori, ako napr. Perozzi, Alibrandi, Arangio Ruiz, Siber, Krüger a iní. Všetci sa však zhodli na tom, že slovné spojenie „honorárny záväzok“ bolo do pôvodného klasického textu vložené neskôr.

Autorom druhého interpolovaného textu je klasický právnik Marcián (D. 20, 1, 5), ktorý zas hovorí o zmluvnom zálohu.

„*Treba vedieť, že vec možno poskytnúť ako hypotéku na ktorýkoľvek záväzkový vzťah... Ale hypotéky sa môžu poskytnúť aj na budúce záväzky a nielen kvôli zaplateniu všetkých dlhovaných peňazí, ale aj časti z nich; aj na civilný [alebo prétorský] alebo len prirodzený záväzok...“.*

„*Res hypothecae dari posse sciendum est pro quacumque obligatione... sed et futurae obligationis nomine dari possunt: sed et non solvendae omnīs pecuniae causa, verum etiam de parte eius: et vel pro civili obligatione vel [honoraria vel] tantum naturali...“.*

Rovnako ani nasledujúci fragment nemožno považovať za pôvodný. Rozoberá sa v ňom zložitá problematika adjektivej zodpovednosti, konkrétne otázka žaloby honorárneho práva - „*actio exercitoria*“.

„*Táto žaloba je priznaná (tretiemu) proti lodiarovi z dôvodu kapitána lode, a preto ak žaloba bola vznesená proti jednému z nich, nemôže byť vznesená proti druhému. Ale ak už niečo bolo zaplatené kapitánom, záväzok sa zredukuje samým právom, ale ak to bolo zaplatené lodiarom či už v jeho mene [z dôvodu honorárneho záväzku], alebo v mene kapitána, záväzok bude taktiež zredukovaný: pretože, ak iný platí za mňa, tak ma zbavuje (dlhu)“ (Ulp. D. 14, 1, 1, 24).*

„*Haec actio ex persona magistri in exercitorem dabitur, et ideo, si cum utro eorum actum est, cum altero agi non potest. sed si quid sit solutum, si quidem a magistro, ipso iure minuitur obligatio: sed et si ab exercitore, sive suo nomine, [id est propter honorariam obligationem,] sive magistri nomine solverit, minuetur obligatio, quoniam et alius pro me solvendo me liberat“.*

Prostredníctvom kritickéj analýzy príslušných právnych textov sme sa snažili preukázať, že výraz „*obligatio honoraria*“ a delenie záväzkov na „*obligationes civiles*“ a „*obligationes honorariae*“ nie je ovocím klasickej jurisprudencie, ale poklasických právnikov a hlavne justiniánskej kodifikácie, ktorá koncept záväzku zovšeobecnila a rozšírila tým spôsobom, že ho aplikovala aj na prétorské právo. To znamená, že justiniánski právnici pôsobiaci v 6. stor. n. l. koncept obligácie dávali do súvisu aj s takými právnymi povinnosťami, ktoré nemali základ v len civilnom práve, ale aj v prétorskom práve. Naproti tomu rímski právnici klasického obdobia právny vzťah medzi veriteľom

²⁰ SEGRE, G.: *Obligatio, obligare, obligari, nei testi della giurisprudenza classica e del tempo di Diocleziano*. In *Studi in onore di P. Bonfante III*, Milano: Fratelli Treves, 1930 s. 600-601.

a dlžníkom, ktorý bol pod ochranou prétora nenazývali obligáciou (a ani prétorskou obligáciou), ale slovným spojením: „*honoraria actione teneri*“.

Použité pramene a literatúra:

- CORPUS IURIS CIVILIS. DIGESTA, Tomus I., preklad Blaho P., Vaňková J., Bratislava: Euro Kodex, 2008, ISBN 987-80-89363-07-0.
- CORPUS IURIS CIVILIS. JUSTINIÁNSKE INŠTITÚCIE, preklad, úvod a poznámky Blaho P., Trnava: Iura Edition, 2000, ISBN 80-88715-80-6.
- GAIUS, Učebnice práva ve čtyřech knihách, překlad Kincl J., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, ISBN 978-80-7380-054-3.
- ALBERTARIO, E.: Studi di diritto romano III. Obligazioni. Milano: Giufré editore, 1936, 571 s.
- ARANTIO RUIZ, V.: Le genti e la città. In: Annuario dell'Università di Messina (estr. 1914), 56 s.
- BRTKO, R.: Magistrátska tvorba práva za Rímskej republiky a principátu. In: Die Stellung des Arbeitsrechts im Rechtssystem der Slowakischen Republik. Sammelband wissenschaftlicher Beiträge, Wien: Paul Gerin, 2012, s. 88-98.
- BRTKO, R.: Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva. Bratislava : PraF UK, 2013, 172 s. ISBN 978-80-7160-344-3.
- KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: Římské právo, Praha: C.H. Beck, 1995, 386 s. ISBN 80-7179-031-1.
- LEVY, E., RABEL, E.: Index interpolationum. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, 600 s.
- LOVATO, A. – PULIATTI, S. – MARUOTI SLODORO, L.: Diritto privato romano. Torino: Ed. G. GIAPPICHELLI, 2014, 825 s. ISBN/EAN 978-88-348-4849-4.
- MITTEIS, L.: Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians. Erster Band, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1908, 422 s.
- PEROZZI, S.: Le obbligazioni romane: prolusione letta il 14 aprile 1902, con note. Bologna : Zanichelli, 1903, 156 s.
- REBRO, K. - BLAHO, P.: Rímske právo. 3. vyd. Bratislava: Iura edition, 2003, 497s. ISBN 80-89047-53-X.
- SEGRE, G.: Corso di diritto romano : anno accademico 1919-1920. Compilato dagli studenti Ugo Capuccio e Raymond Ottolenghi. Torino: G. Castellotti, 1921, 449 s.
- SEGRE, G.: Obligatio, obligare, obligari, nei testi della giurisprudenza classica e del tempo di Diocleziano. In Studi in onore di P. Bonfante III, Milano: Fratelli Treves, 1930 s. 499-617.
- SIBER, H.: Naturalis obligatio. Besprochen von Fritz Pringsheim. In ZSS 46 (1926) s. 350-363.
- ŠURKALA, J.: Prétorské zásahy v rímskom deliktuálnom práve. In: Majetkové a hospodárske trestné činy včera a dnes. Sborník z konferencie. Brno : Masarykova univerzita, 2016, s. 13-20.
- TALAMANCA, M.: Istituzioni di diritto romano, Milano: Giufré Editore, 1990, 829 s. ISBN 88-14-02222-4

Kontaktné údaje:

doc. JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc.
robert.brtko@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P.O.BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

PRELIMINÁRNE USTANOVENIA V ZRIADENIACH ČESKOBRAVSKEJ CIRKVI EVANJELICKEJ

Adam Csukás

Právnická fakulta Univerzity Karlovej¹

Abstract: This paper focuses on the introductory provisions of the basic legal documents of the Evangelical Church of Czech Brethren, known as the church constitutions. Attention is also paid to similar provisions in the constitutions of the former Evangelical Church in Austria (the legal predecessor of the Evangelical Church of Czech Brethren), and to the so-called "Čáslav proposal of the church constitution" of 1881. The author analyses the changes in the contents of the preliminary provisions and points out the dynamic and stable elements in the development of Evangelical church law from 1861 to the present.

Abstrakt: Príspevok sa zameriava na úvodné (preliminárne) ustanovenia základných právnych dokumentov Českobratskej cirkvi evanjelickej – cirkevných zriadení. Pozornosť venuje tiež obdobným ustanoveniam v zriadeniach niekdajšej rakúskej Evanjelickej cirkvi (právnej predchodkyne Českobratskej cirkvi evanjelickej), i tzv. čáslavskému návrhu cirkevného zriadenia z roku 1881. Autor analyzuje premeny obsahu preliminárnych ustanovení a poukazuje na prvky dynamiky a stability vo vývoji evanjelického cirkevného práva od roku 1861 do súčasnosti.

Keywords: Evangelical Church of Czech Brethren, church law, church constitution

Kľúčové slová: Českobratská cirkev evanjelická, cirkevné právo, cirkevné zriadenie

1 ÚVOD

Počiatky novodobej právnej organizácie evanjelikov v Predlitavsku siahajú do roku 1781, kedy tolerančný patent Jozefa II. umožnil evanjelikom verejne sa prihlásiť k evanjelickej viere augsburského vyznania alebo helvétskeho vyznania. Ich náboženský život však podliehal prísnemu dohľadu štátnej moci.² Obdobie znášanlivosti (tolerancie) trvalo až do roku 1861, kedy František Jozef priznáva predlitavským evanjelikom rovnoprávnosť s ostatnými uznanými konfesiami a rakúska Evanjelickej cirkev získava svoje prvé cirkevné zriadenie.

Moderné právne dejiny Českobratskej cirkvi evanjelickej možno zjednodušene rozdeliť do troch veľkých etáp. Prvú etapu ohraničuje vydanie protestantského patentu pre Predlitavsko v roku 1861 a generálny snem českých evanjelikov, ktorý sa konal 17. až 18. decembra 1918 v Obecnom dome v Prahe. Etapa, ktorú som takto vytýčil, síce predchádza samotnému vzniku Českobratskej cirkvi evanjelickej. V roku 1918 však Českobratská cirkev evanjelická nevzniká „na zelenej lúke“, vzniká zjednotením českojazyčných evanjelických zborov oboch vyznaní, augsburského i reformovaného (helvétskeho), ktoré boli dovtedy združené v rakúskej Evanjelickej cirkvi. Obdobie rokov 1861 až 1918 je z cirkevnoprávneho hľadiska značne poznamenané vrchnostenským prístupom štátu k evanjelickej cirkvi, avšak pri hlbšom skúmaní tejto éry zisťujeme, že práve nechuf štátu k úplnej cirkevnej autonómii viedla k zvýšenej aktivite na poli právnom. V tomto období vzniká tzv. čáslavské zriadenie, nedocenený návrh zriadenia reformovanej cirkvi v Rakúsku, v tomto

¹ Tento príspevok vznikol na základe plnej finančnej podpory a je výstupom študentského vedeckého projektu na Právnickej fakulte Univerzity Karlovej SVV č. 260 358 *Kritická analýza pramenů práva se zřetelem na problémy jejich interpretace a retroaktivitu*.

² Bližšie informácie o tomto počiatočnom období evanjelických právnych dejín podávajú napr. BEDNÁŘ, F. Památník Českobratské cirkve evangelické, s. 29–34; JANATA, J., ŠUBERT, V., TARDY, H. Památka roku slavnostního 1863, s. 233–245.

období seniorálne a superintendenčné konventy doslova chrlia veľké množstvo právnych predpisov nižšej právnej sily, ktoré často vykazujú obdivuhodnú kvalitu.³

Druhú etapu v právnych dejinách Českobratskej cirkvi evanjelickej tvorí obdobie ohraničené generálnym snemom českých evanjelikov, v širšom kontexte vznikom Československej republiky, a zavŕšené 11. synodou Českobratskej cirkvi evanjelickej, ktorá zasadala od 29. októbra do 1. novembra 1953 v Prahe, či presnejšie vyhlásením nového cirkevného zriadenia 1. februára 1954. V tomto období sa Českobratská cirkev evanjelická riadila cirkevnými zriadeniami z rokov 1922 a 1931.

Konečne *tretia etapa* právnych dejín Českobratskej cirkvi evanjelickej trvá od 1. februára 1954 dodnes. Nezastieram prvú zmenu cirkevného zriadenia z rokov 1983/1984 ani už takmer nespočetné zmeny cirkevného zriadenia po roku 1989, ktorými sme svedkami dodnes. I keď tieto novely zmenili cirkevné zriadenie z roku 1954 temer na nepoznanie, stále nedošlo k opusteniu charakteristickej formálnej štruktúry evanjelického cirkevného práva, ktoré mu vtláčila práve 11. synoda. V súčasnosti sa nielen Českobratská cirkev evanjelická, ale i slovenské a zahraničné protestantské cirkvi zaoberajú organizáciou cirkevnej práce v budúcnosti, a preto nemožno vylúčiť, že čas tretej etapy sa pomaly naplňa.

Pozastavme sa pri tých ustanoveniach cirkevných zriadení, ktoré nezriedka prepožičiavajú charakter celému právnemu dokumentu, teda pri preliminárnych či úvodných ustanoveniach.⁴ Nezriedka ide o ustanovenia najviac diskutované, kritizované, kompromisné, snád i najprepracovanejšie.

2 OBDOBIE ROKOV 1861 AŽ 1918

„Evanjelíci augsburského i helvetského vyznání mají právo, záležitosti své církevní samostatně pořádati, spravovati a řídití,“ stojí v § 1 protestantského patentu, vydaného pre Predlitavsko dňa 8. apríla 1861.⁵ Tento patent predstavoval základný konfesnoprávny rámec upravujúci právne postavenie rakúskej Evanjelickej cirkvi (a po vzniku Československa i postavenie evanjelických cirkví, ktoré sa ustanovili v českých krajinách). František Bednář píše, že protestantský patent bol v českých krajinách prijatý s dôstojnou vážnosťou; s radosťou, ale nie s pokorou.⁶ Vôbec prvým cirkevným zriadením, ktoré bolo vydané na základe protestantského patentu, bolo tzv. provízorne cirkevné zriadenie z roku 1861, vydané 9. apríla 1861 štátnym ministrom.⁷ Ustanovenia § 1 až 10, uverejnené pod záhlavím *Ustanovení obecná*, tvoria predmet nášho záujmu.

V ustanovení § 1 stojí: „Církev evangelicko-křesťanská vyznání augšpurského i helvetského v zemích korunních, pro které toto nařízení vydáno jest, zavírá v sobě veškeré vyznavače víry evangelicko-křesťanské v těchto zemích a jest částí církve evangelické císařství Rakouského.“ Práve sebadefinícia býva typickým úvodným ustanovením všetkých nasledujúcich cirkevných zriadení – problémom cirkevného zriadenia z roku 1861 však je, že ide o „sebadefiníciu“ oktrojovanú.

Nasledujúce ustanovenia § 2 a 3 predstavujú pomyselný organogram evanjelickej cirkvi, ktorá sa delila na farské (miestne) obce, senioráty (okresné obce), superintencie (zemské obce) a obec spoločnú „všech křesťanů evangelických toho neb onoho vyznání“. Orgánmi týchto obcí boli v prípade farských obcí presbyterstvá a väčšie zastupiteľstvá, v prípade seniorátov senior a seniorálne zastupiteľstvá, v prípade superintencií superintendent a superintendenčné zastupiteľstvá či konventy. Konečne v čele spoločnej obce stála c. k. vrchná evanjelická cirkevná rada (konzistórium) a generálna synoda.

³ Napr. *Návod presbyterům reformovaného seniorátu pražského*, Prijatý IX. senior. konventem, konaným v Lysé n. L. 20. a 21. srpna 1884 a potvrzený výnosem vysocedúst. superintendentství v Klášteře 16. září 1884, č. 498. Pozri Ústredný archív Českobratskej cirkvi evanjelickej v Prahe, f. Pražský seniorát h. v., šk. 3.

⁴ Označenie preliminárne ustanovenia (kánony) používa napr. PŘIBYL, S. Úvodní kánony Kodexu kanonického práva z roku 1983, s. 173.

⁵ Publikovaný bol pod č. 41/1861 ř. z.

⁶ BEDNÁŘ, F. Památník Českobratské církve evangelické, s. 50–56.

⁷ Publikované bolo pod č. 42/1861 ř. z.

Kľúčové bolo ustanovenie § 7: „Každé obci cirkevní (obci farní, seniorátní a superintendenci, též obci společné) přísluší pořádati a spravovati skrze zástupce zákonem zřízené, své záležitosti církevní, vyučovací a dobročinné, též ústavy, fundace a fondy k tomu ustanovené, pokud se tím nečiní na odpor předpisům obecným nebo nařízením řádným, od úřadů nad obcí postavených vydaným.“

I výber z úvodných ustanovení cirkevného zriadenia z roku 1861 dokladá náboženskú „sterilitu“ tohto právneho predpisu, nehľadiac k biednej terminológii, ktorá utrpela úradným prekladom z nemeckého originálu do češtiny. Provizórne cirkevné zriadenie z roku 1861 však neplatilo dlho – už 23. januára 1866 bolo vyhlásené cirkevné zriadenie nové.⁸ Ustanovenia § 1 až 10 – už rovnaký počet ustanovení je nápadný – však vychádzajú z cirkevného zriadenia z roku 1861. Napriek tomu v texte nájdeme niekoľko podstatných zmien.

V prvom rade ustanovenie § 1 dostáva ods. 2 nasledujúceho znenia: „Zakládajíc se na evangelium, vzdělává se také v řádech svých církevních podle učení a příkladů Písma svatého.“ Počet a zloženie obcí zostáva nezmenené, len superintendencia dostáva druhý názov: diecéza (§ 2). Tento pojem sa v praxi skutočne používal. Dochádza však k rozšíreniu počtu orgánov na každom stupni cirkevnej správy – orgánom farskej obce sa stáva i farár a hromada; seniorát, superintendencia i spoločná obec získavajú ako samostatné orgány výbory. Ostatné ustanovenia boli poznamenané prevažne len štylistickými úpravami, tu a tam i vecnými zmenami, avšak nepríliš veľkého významu. I úradný preklad cirkevného zriadenia z roku 1866 do češtiny trpel značnými nedostatkami. Sústavné používanie termínu „obec“ namiesto „zboru“, „seniorálneho zastupiteľstva“ namiesto „seniorálneho konventu“ a iných neobratností viedlo k vzniku súkromných prekladov.⁹

Podstata neprirodzene „zosvetštenej“ terminológie, o c. k. vrchnej evanjelickej cirkevnej rade nehovoriac, sa však skrýva hlbšie: cirkevné zriadenie z roku 1866 – rovnako ako i predchádzajúce cirkevné zriadenie – bolo formované ústavami nemeckých evanjelických cirkví. V Predlitavsku boli nepochybne evanjelici augsburského vyznania v početnej prevahe nad reformovanými veriacimi, avšak v českých krajinách bola situácia špecifická: počet českojazyčných reformovaných veriacich niekoľkonásobne prevyšoval počet českojazyčných evanjelikov augsburského vyznania.¹⁰ Potom, čo sa prví českí reformovaní bohoslovci v 60. rokoch 19. storočia zoznamujú s prostredím zahraničných teologických fakúlt (najmä švajčiarskych, škótskych, neskôr tiež amerických),¹¹ a potom, čo spoznávajú prostredie tamojších reformovaných cirkví, začínajú pociťovať nedostatok reformovaného cirkevného zriadenia. Prispôsobenie českého prekladu už nestačí.

V tomto rozporení v 70. a 80. rokoch 19. storočia vzniká návrh zriadenia reformovanej cirkvi v Rakúsku, tzv. časlavské zriadenie. Svoj názov získalo podľa Časlavského seniorátu h. v. – návrh bol prijatý 3. konventom tohto seniorátu, ktorý sa zišiel v roku 1877 v Kolíne. Následne bol pozmenený návrh prijatý 6. konventom Českej superintendencie h. v., ktorý sa konal v roku 1881 v Prahe, a bol predložený 5. generálnej synode h. v., ktorá zasadala vo Viedni roku 1889. Po urputnom boji českých presbyteriánov sa väčšinou jedného hlasu synoda uzniesla, že cez návrh sa má prejsť k dennému poriadku. Predloha tak vôbec nebola prerokovaná. Tlačou vyšiel len pôvodný seniorálny návrh,¹² ten bol však vzhľadom k pripomienkam presbyterstiev jednotlivých farských zborov superintendencie prepracovaný a v podobe, v akej bol prijatý na superintendenčnom konvente v roku 1881, už publikovaný nebol. Zachoval sa nám však v rukopise, ktorý je uložený v Ústrednom archíve Českobratskej cirkvi evanjelickej v Prahe.¹³

Preliminárne ustanovenia sa nachádzajú v § 1 až 17. Predloha vychádza z platného cirkevného zriadenia z roku 1866, avšak významným spôsobom ho dopĺňa, spresňuje

⁸ Publikované bolo pod č. 15/1866 ř. z.

⁹ Jeden z nich bol publikovaný v Krabčiciach roku 1884 nákladom seniorálneho výboru.

¹⁰ Dôvody vysvetľuje napr. TRETERA, J. R. Cirkve a právo – Miscellanea, s. 66.

¹¹ Jedným z prvých českých evanjelických bohoslovcov, ktorí študovali v zahraničí (v Bazileji), bol významný predstaviteľ časlavského ústavného hnutia, budúci český reformovaný superintendent Justus Emanuel Szalatnay. Pozri Památník Farního sboru Českobratské cirkve evanjelickej ve Velimi, s. 42.

¹² Pozri Návrh zřízení cirkve reformované v Rakousku přijatý III. seniorátním konventem obvodu Časlavského dne 19. a 20. června 1877 v Kolíně držaným, 71 s.

¹³ Ústřední archiv Českobratskej cirkvi evanjelickej v Prahe, f. Česká superintendencia h. v., balík č. 73.

a v niekoľkých prípadoch celkom mení obsah jeho ustanovení. Takýmito prípadmi sú napr. § 1, ktorý ako symbolické knihy reformovanej cirkvi uzákoňuje druhé helvétske vyznanie a Heidelberský katechizmus či § 3, ktorý z cirkevného organogramu vypúšťa na úrovni farského sboru (vôbec prvýkrát takto skutočne nazvaného) zastupiteľstvo, na úrovni superintendencie premenúva konventy – v duchu klasického presbyterianizmu – na synody a predovšetkým na úrovni celej Jednoty – návrh sa vracia k tomuto bratskému pomenovaniu – zavádza namiesto c. k. vrchnej evanjelickej cirkevnej rady (štátneho konzistória) úrad generálneho superintendenta, ktorý spolu s radou generálnej synody a generálnou synodou predstavuje cirkevné orgány Jednoty. Preliminárne ustanovenia sú vo všeobecnosti veľmi vydarené, podrobne upravujú predovšetkým rokovanie cirkevných zhromaždení a orgánov. Vôbec prvýkrát je tiež vyjadrená zásada subsidiarity v ustanovení § 4 ods. 2: „Každý vyšší stupeň správy cirkevnej má tuziž jen v takových případech právo rozhodovati, které při nižším stupni (stolici) rozhodné vyřizeny býti nemohly, aneb ve věcech k všeobecným zájmům církve aneb těch sborů, jež stolice ta zastupuje, se vztahujících, leč by mohlo dokázáno býti, že nižší úřad (stupeň správy církve) povinnosti své zanedbal.“ Návrh je prejavom reformovaného konfesionalizmu v najlepšom zmysle slova. Ako však už bolo vyššie naznačené, nepresadil sa.

Posledné cirkevné zriadenie vydané pre rakúsku Evanjelicú cirkev bolo vyhlásené 5. januára 1892,¹⁴ úvodné ustanovenia obsahujú § 1 až 12. Žiadnu nosnú zmenu – v preliminárnych ustanoveniach – toto cirkevné zriadenie oproti zriadeniu z roku 1866 neprinieslo, snáď len zavedenie spresňujúcich ustanovení o hlasovaní v jednotlivých orgánoch (§ 8 a 9) možno označiť za hodné zreteľa. Český úradný preklad sa síce dočkal zavedenia obvyklej reformovanej terminológie, avšak išlo o pramalé víťazstvo: nemecký originál sa príliš nezmenil (došlo napr. k nahradeniu typicky nemeckého označenia presbyterstva či staršovstva „Kirchenvorstand“ za „Presbyterium“). Pre úplnosť uvádzam, že ustanovenie § 11 bolo nepatrne novelizované s účinnosťou od 1. augusta 1913.¹⁵

3 OBDOBIE ROKOV 1918 AŽ 1954

Generálny snem českých evanjelikov, ktorý zasadal v Prahe od 17. do 18. decembra 1918, nové cirkevné zriadenie neprijal.¹⁶ Uzniesol sa však na právnom predpise, ktorý bol vyhlásený 3. decembra 1919 pod názvom *Základní a přechodná ustanovení pro Českobratrskou církev evangelickou v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*.¹⁷ Z celkom deviatich ustanovení vyzdvihnime § 1: „Spoluvěřící evangelické křesťanské církve augsburského a helvétského vyznání v Čechách, na Moravě a ve Slezsku národnosti české tvoří samostatnou českou církev.“ Ustanovenie § 9 predstavuje recepčnú normu: až do prijatia nového cirkevného zriadenia bude pre Českobratrskú cirkev evanjelicú záväzným cirkevným zriadením z roku 1892, avšak s výnimkou článkov, ktoré boli týmito základnými a prechodnými ustanoveniami zmenené. Najzásadnejšou zmenou bolo zriadenie synodálneho výboru, ktorý nahradil c. k. vrchnú evanjelicú cirkevnú radu vo Viedni.

Prvé cirkevné zriadenie Českobratrskej cirkvi evanjelickej bolo prijaté 1. synodou, ktorá zasadala od 21. do 25. februára 1921 na Královských Vinohradoch.¹⁸ Preliminárne ustanovenia nachádzame v § 1 až 6 (*Základní a zásadní ustanovení*) a v § 7 až 19 (*Ustanovení obecná*). Ustanovenie § 1 tvorí funkciu preambuly. V nej sa augsburské vyznanie a helvétske vyznanie označujú za oktrojované a cirkev namiesto nich prijíma za svoje české vyznanie z roku 1575 a bratské vyznanie z roku 1662. Týmto sa Českobratrská cirkev evanjelicá priznáva k odkazu českej reformácie a cirkvám z nej vzniknutých: cirkvi pod obomi a Jednote bratskej. V nasledujúcom § 2 sú citované vybrané základné a prechodné ustanovenia z roku 1918, medzi ktorými je zrejme najvýznamnejšie nasledovné: „K cirkvi této náležejí všechny české sbory dříve augsburského a helvétského vyznání a všichni souvěrci české národnosti, dříve vyznání a. a h. v., jakož i ty sbory

¹⁴ Publikované bolo pod č. 4/1892 ř. z.

¹⁵ Novela bola publikovaná pod č. 155/1913 ř. z.

¹⁶ Pozri Ustavující generální sněm Českobratrské církve evangelické, konaný v Praze 17. a 18. prosince 1918, 59 s.

¹⁷ Publikované boli pod č. 625/1919 Sb. z. a n.

¹⁸ Publikované bolo pod č. 64/1922 Sb. z. a n. V súlade s ustanovením § 9 protestantského patentu z roku 1861 nadobúdali cirkevné zriadenia účinnosť až štátnym schválením (a vyhlásením). Preto datujem cirkevné zriadenie do roku 1922, i keď bolo synodou prijaté už v roku 1921.

jiného jazyka, ktoré uznajú zásady a zřízení Českobratské cirkve evangelické.“ Tieto ustanovenia sa nesú v duchu hesla, ktoré sprevádzalo vznik Českobratskej cirkvi evanjelickej v rokoch 1917/1918: osamostatnenie, znárodnenie, zjednotenie.

Ráz formulácie preambuly a nasledujúcich úvodných ustanovení zjemňujú ustanovenia § 3 a 4. V prvom z nich sa uvádza, že aj evanjelici iného jazyka než českého, „kteří uznajú zásady a zřízení Českobratské cirkve evangelické“, a dokonca tiež ich zbory, „které nepřijaly ani jména, ani české konfese Českobratské cirkve evangelické“, môžu byť do cirkvi začlenené. Ustanovenie § 4 má vyjadriť, že cirkev sa i naďalej hlásila k svetovej reformácii a sesterským cirkvám v zahraničí: „Českobratská církev evanjelická, kofenic v české reformaci husitské, jest českou větvi reformaçního křesťanstva světového. Jsouc vzdělána na základě evanjelia Kristova a na něm trvajíc, zřizuje se i v církevních řádech svých podle zásad a příkladů Písma svatého.“ Výklad stanoviska vyjadreného v poslednej vete spája všetky cirkvi, ktoré pochádzajú z reformácie 16. storočia.

Nasledujúce ustanovenie § 7 je obdobou cirkevného organogramu, ako ho obsahovali i cirkevné zriadenia z rokov 1861, 1866 a 1892: „Základní jednotkou je sbor místní, stručně sbor, což je sdružení jednotlivců a rodin bydlících v určitém obvodu. Sbor vykonává své povinnosti a práva shromážděním sborovým, po případě zastupitelstvem, staršovstvem a farářem (duchovním správcem). [...] Další, vyšší jednotkou je sbor seniorátní neboli seniorát, sdružení to několika sborů místních k společné činnosti. Správu seniorátu vykonává seniorátní shromáždění neboli konvent, seniorátní výbor a konsenior. [...] Nejvyšší jednotkou správní je sbor povšechný, celá Českobratská církev evanjelická v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jejížto správu koná synod, synodní výbor a senior.“ Podľa tohto ustanovenia sa Českobratská cirkev evanjelická spravuje „podle zásad presbyterně synodních“. Pripomeňme, že superintendencie boli vyhlásením tohto cirkevného zriadenia zrušené.

Ustanovenie § 8 predstavuje základné pravidlo cirkevného hospodárenia: „Každý církevní sbor (místní, seniorátní i povšechný) má právo nabývati jmění i hmotných prostředků k vydržování své správy podle předpisu občanského zákona, žádá proto od svých členů k úhradě svých potřeb zvláštní příspěvky členské a má právo vybírati tyto zvláštní příspěvky mezi svými členy a pořádati sbírky kostelní a podomní.“ Ustanovenia § 9 až 19 sú podobné príslušnej časti preliminárnych ustanovení starších cirkevných zriadení a upravujú všeobecne predovšetkým zvolávanie, rokovanie, hlasovanie a uznávanie cirkevných zhromaždení a iných cirkevných orgánov.

Cirkevné zriadenie z roku 1922 bolo s účinnosťou od 9. októbra 1931 nahradené novým.¹⁹ Nemožno však hovoriť o celkom novom cirkevnom zriadení, popravde išlo o novelizáciu predchádzajúceho cirkevného zriadenia. Samostatný cirkevný život priniesol nové podnety k organizácii cirkvi, ktoré boli takto uzákonené. Mnoho ustanovení bolo novo formulovaných, avšak pri zachovaní pôvodnej myšlienky; v niektorých prípadoch boli ustanovenia spresnené. Menšia časť ustanovení bola novelizovaná i po vecnej stránke. Preliminárnych ustanovení sa však novela dotkla minimálne. Ustanovenia § 1 a 2 boli zaradené do rubriky *Název a historický vývoj cirkve*, nasledujúce ustanovenia § 3 až 6 do rubriky *Základní a zásadní ustanovení*. Niektoré ustanovenia boli preskupené. Najzásadnejšou zmenou bolo premenovanie konseniorov na seniorov, seniora na synodálneho seniora a synodálneho výboru na synodálnu radu. Vyhláška, ktorou bolo cirkevné zriadenie v roku 1931 publikované, obsahovala tiež druhú časť, ktorou bol text cirkevného zriadenia platný pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi, prispôbosený tamojším reáliám a konfesnému právu.

4 OBDOBIE OD ROKU 1954 DO SÚČASNOSTI

Pri tvorbe návrhu nového cirkevného zriadenia v prvej polovici 50. rokov sa ukázalo, že bude treba revidovať i preambulu, ktorá bola obsiahnutá v § 1 cirkevných zriadení z rokov 1922 a 1931, a zahrnúť do nej i niektoré ďalšie preliminárne ustanovenia.²⁰ Na novom cirkevnom zriadení sa uzniesla 11. synoda Českobratskej cirkvi evanjelickej dňa 31. októbra 1953, účinnosť nadobudlo 1. februára 1954.²¹ Na rozdiel od všetkých predchádzajúcich cirkevných zriadení má toto celkom

¹⁹ Publikované bolo pod č. 155/1931 Sb. z. a n.

²⁰ SOUČEK, J. B. O autoritě Písma a konfesí v cirkvi, s. 293.

²¹ Tentokrát už nebolo publikované v Zbierke zákonov, ale vnútrocirkevne. Pozri Církevní zřízení, řád pro kazatele, volební řád, s. 3.

odlišnú formu: je podstatne kratšie, obsahuje len rámcové ustanovenia a v podrobnostiach odkazuje na samostatné poriadky. Vzhľadom k tomu, že cirkevné zriadenie z roku 1954 obsahuje preambulu a 32 číslovaných ustanovení, pričom ustanovenia § 1 až 17 sú zaradené v rubrike *Obecná ustanovení*, vyvstáva otázka, ktoré ustanovenia sú vlastne preliminárne.

Domnievam sa, že túto funkciu plní predovšetkým preambula, ktorá je výsledkom celocirkevnej diskusie.²² V jej úvode sa uvádza, že Českobratská cirkev evanjelická „véri o sobě, že je částkou obecné církve Kristovy, která byla slovem Božím obnovena a má jím vždy znovu býti obnovována.“ Táto formulácia je zvolená zámerne, mala nahradiť zaužívaný výraz reformačná cirkev. Úmyslom bolo vyvarovať sa prílišného historizmu, do ktorého sklzá preambule cirkevných zriadení z rokov 1922 a 1931, a tiež prílišnému vyzdvihovaniu cirkevných tradícií, aby bola dostatočným spôsobom vyjadrená autorita Slova Božieho v cirkvi.²³ Na druhej strane však preambula nemala vytvoriť dojem, že cirkev svojimi tradíciami pohŕda, a preto je prvý odsek preambuly zakončený stručným popisom dejinného vývoja Českobratskej cirkvi evanjelickej.²⁴

Druhý odsek začína nasledovne: „Za jediné pravidlo víry a života uznává Českobratská církev evangelická slovo Boží v Ježíši Kristu zjevené a v Písmech svatých Starého i Nového Zákona dosvědčené.“ Až za týmto stanoviskom sú vypočítané konfesie, ku ktorým sa cirkev hlási. V tomto bode sa preambula významne líši od predchádzajúcich, pretože okrem českého vyznania a bratského vyznania sa hlási výslovne i k trom starokresťanským vyznaniam viery, a to k apoštolskému, nicejsko-carhradskému a Atanáziovmu. Ďalej sa hlási k štyrom pražským článkom, augsburskému vyznaniu a druhému helvétskemu vyznaniu.²⁵ Formulácia mala predstavovať definitívne prekonanie konfesionalizmu v Českobratskej cirkvi evanjelickej.

Nasledujúci odsek popisuje poslanie cirkvi: „Posláním církve i jejich údů jest oslavovati Boha slovem i celým životem, zejména zvěstovati evangelium o spasení V Pánu Ježíši Kristu, vysluhovati svátosti podle jeho příkazu, společnou prací horlivě usilovati o vždy plnější a jasnější vyrozumívání pravdě Boží, tvořiti obecnství víry, lásky a naděje ve vzájemné službě a pomoci i v řádu a kázni podle příkazů Písem a tím vším sloužiti dílu království Božího v tomto světě.“

Konečne posledné dva odseky preambuly cirkevného zriadenia z roku 1954 vyzdvihujú zásadu všeobecného kňazstva všetkých veriacich a synodálno-presbyterské cirkevné zriadenie ako najprimeranejšiu formu cirkevného zriadenia. Tradičný cirkevný organogram – pomenovanie jednotlivých stupňov cirkevnej správy a ich orgánov – preambula vynecháva. Preambula sa vo všeobecnosti vyznačuje väčšou mierou abstrakcie a neskízava do prílišných, „právnických“ podrobností, aby sa vyhla absolutizácii akejkoľvek formy cirkevného zriadenia.

Novela cirkevného zriadenia, ktorú prijala 23. synoda Českobratskej cirkvi evanjelickej dňa 18. novembra 1983, a ktorá nadobudla účinnosť 17. júna 1984, priniesla len drobnú, avšak podstatnú zmenu preambuly: už sa v nej neuvádza, že cirkev svoju činnosť vyvíja „v souladu s lidové demokratickým zřízením a státními zákony“, ale „v souladu s ústavou a státními zákony“.²⁶

Podstatnejšie zmeny v preambule však prinieslo zasadanie pokračujúcej 28. synody Českobratskej cirkvi evanjelickej v roku 1994, na ktorom bola prijatá rozsiahla novela cirkevného zriadenia z roku 1954. A to novela tak rozsiahla, že je možné hovoriť o novom cirkevnom zriadení,²⁷ avšak na pôdoryse toho starého. V preambule bolo učených niekoľko zmien, predovšetkým formulačných, pri zachovaní pôvodných myšlienok, avšak za súčasného nového teologického dôrazu. Významný je ekumenický záväzok cirkvi: „Svou touhu po obnovení viditelné jednoty Kristovy církve vyjadřuje v přímělných modlitbách a v účasti na ekumenických snahách. Přihlíží k výsledkům ekumenických rozhovorů, zvláště k dokumentu Komise pro víru a řád o křtu, večeři Páně a ordinaci a k Leuenberské konkordii, pod kterou připojila svůj podpis.“²⁸ V tejto podobe je preambula dodnes súčasťou cirkevného zriadenia.

²² SOUČEK, J. B. Podstata a poslání církve, s. 21.

²³ Tamže, s. 21–22.

²⁴ Tamže, s. 22.

²⁵ Všetky vyznania boli súborne publikované už v roku 1951. Pozri Čtyři vyznání, 412 s.

²⁶ Pozri Církevní zřízení a řády Českobratské církve evangelické, s. 3.

²⁷ TRETERA, J. R., PŘIBYL, S. Konfesní právo a církevní právo, s. 292.

²⁸ V súčasnosti sa právne predpisy Českobratskej cirkvi evanjelickej publikujú na www.evangnet.cz/cce/czr.

5 ZÁVER

V preliminárnych ustanoveniach cirkevných zriadení rakúskej Evanjelickej cirkvi sa prejavuje smerovanie od takmer nábožensky neutrálneho znenia cirkevných zriadení z rokov 1861 a 1866 cez „časlavské“ ústavné hnutie prejavujúce sa reformovaným konfesionalizmom až k lepšiemu, avšak teologicky stále nevyhovujúcemu cirkevnému zriadeniu z roku 1892. Českobratská cirkev evanjelická sa na generálnom sneme českých evanjelikov v decembri 1918 a na 1. synode v roku 1921 prihlásila k domácej reformačnej tradícii, ktorá sa v preliminárnych ustanoveniach prejavuje historizujúcimi tendenciami, avšak na úkor jasnej formulácie teologických stanovísk (v duchu tzv. liberálnej teológie).²⁹ Konečne preambula cirkevného zriadenia z roku 1954 prináša celkom nové poňatie sebadefinície Českobratskej cirkvi evanjelickej, ktorá definitívne ustupuje od konfesionalizmu a prílišného zdôrazňovania reformačných tradícií, a najneskôr od roku 1995 vidí svoje budúce smerovanie v ekumenickej perspektíve.

Preliminárne ustanovenia zriadení rakúskej Evanjelickej cirkvi a Českobratskej cirkvi evanjelickej sú dokladom obnovujúcich sa vieroučných dôrazov v cirkvi pri súčasnom zachovaní jej identity. „Na jednej strane díváme sa k cirkvi Izraele na poušti a na ceste do zeme zaslíbené, dbáme apoštolských rad v počiatkoch cirkve Nového Zákona; jako naši starí bratří před 500 roky, stejně i my jsme povinni dávat pozor na řady apoštolské cirkve,“ píše výrazný český protestantský teológ Josef Lukl Hromádka vo svojom článku *Trvalost i přechodnost církevních řádů*. „Na druhé straně však nemůžeme zapomínat, že církev je společenství vyznavačů na cestě, že scenerie kolem ní se stále mění, že církev jde za lidmi do jejich dějinného, politického, sociálního, mravního, kulturního života a uprostřed pozemského dění obnovuje řady bohoslužebné i správní. Církev musí zachytit člověka v jeho skutečnosti, musí dbát také vnějších dějinných změn, aby nežila v prázdnotě. Proto vnější pořádky církevní nabývají v každé době takové povahy, aby zůstaly poslušným nástrojem zvěsti, která přichází shůry, ale zároveň zdolávaly potřeby, otázky a zvláštnosti určité pozemské situace. Najít správný poměr mezi oběma těmito stránkami záleží na poslušné víře, moudrosti i svěžesti vyznávajících údů cirkve.“³⁰

Použitá literatúra:

- BEDNÁŘ, F.: Památník Českobratské cirkve evangelické. Českobratská cirkev evangelická a její senioráty a sbory na stezkách minulosti a na prahu přítomnosti. Praha: Kalich, 1924. viii, 479 s.
- JANATA, J., ŠUBERT, V., TARDY, H.: Památka roku slavnostního 1863, tisícileté památky obrácení národu českého na Moravě, Slovensku a v Čechách skrze Cyrila a Metoděje na křesťanství. Praha: nákladem vlastním, 1864. 397 s.
- Čtyři vyznání. Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1951. 412 s.
- HROMÁDKA, J. L.: Trvalost i přechodnost církevních řádů. In: Křesťanská revue, 1953, č. 3, s. 70–72.
- Návrh zřízení cirkve reformované v Rakousku přijatý III. seniorátním konventem obvodu Čáslavského dne 19. a 20. června 1877 v Kolíně držaným. Pardubice: [s. n.], 1877. 71 s.
- Památník Farního sboru Českobratské cirkve evangelické ve Velimi. Velim: Sdružení českobratské evangelické mládeže, 2003. 104 s.
- PŘIBYL, S.: Úvodní kánony Kodexu kanonického práva z roku 1983. In: Revue církevního práva, 2009, č. 44–3, s. 173–209.
- SOUČEK, J. B.: O autoritě Písma a konfesí v cirkvi. In: Křesťanská revue, 1952, č. 10, s. 293–298.
- SOUČEK, J. B.: Podstata a poslání cirkve. In: Český bratr, 1954, č. 2, s. 21–28.
- TRETERA, J. R., PŘIBYL, S.: Konfesní právo a církevní právo. Praha: Jan Krigl, 1997. 331 s. ISBN 80-902045-2-X.
- TRETERA, J. R.: Círky a právo – Miscellanea. Výběr drobných prací z díla. Praha: Leges, 2015. 381 s. ISBN 978-80-7502-079-6.
- Ustavující generální sněm Českobratské cirkve evangelické, konaný v Praze 17. a 18. prosince 1918. Praha: nákladem synodního výboru Českobratské cirkve evangelické, 1919. 59 s.

²⁹ Tak píše SOUČEK, J. B. O autoritě Písma a konfesí v cirkvi, s. 294–295.

³⁰ HROMÁDKA, J. L. Trvalost i přechodnost církevních řádů, s. 71–72.

Použité archívne pramene:

Ústredný archív Českobratskej cirkvi evanjelickej v Prahe

- f. Česká superintendencia h. v., balík č. 73
- f. Pražský seniorát h. v., šk. 3

Použité právne predpisy:

- cisársky patent č. 41/1861 ř. z.
- nariadenie štátneho ministra č. 42/1861 ř. z.
- oznámenie štátneho ministra č. 15/1866 ř. z.
- nariadenie ministra kultu a vyučovania č. 4/1892 ř. z.
- vyhláška ministra kultu a vyučovania č. 155/1913 ř. z.
- vyhláška Ministerstva školstva a národnej osvety č. 625/1919 Sb. z. a n.
- vyhláška Ministerstva školstva a národnej osvety č. 64/1922 Sb. z. a n.
- vládna vyhláška č. 155/1931 Sb. z. a n.
- Církevní zřízení, řád pro kazatele, volební řád. Praha: Synodní rada Českobratské církve evangelické, 1954. 38 s.
- Církevní zřízení a řády Českobratské církve evangelické. Praha: Synodní rada Českobratské církve evangelické, 1984. 153 s.
- www.evangnet.cz/cce/czr

Kontaktné údaje:

JUDr. Adam Csukás
adam.csukas@gmail.com
Univerzita Karlova
Právnická fakulta
Katedra právních dějin
nám. Curieových 901/7
116 40 Praha 1
Česká republika

PRVKY DYNAMIKY A STABILITY V REFORME FINANČNEJ A DAŇOVEJ SPRÁVY CISÁRA AUGUSTA

Martin Gregor

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: The presented article deals with the Roman Empire financial and tax administration reform during the Emperor Augustus' reign. Outlined changes constituted modification of Republican Rome financial administration compared to its equivalent in the period of the Roman Empire. It addresses elements of dynamics and stability in Public Treasury administration, it analyses legal position of *fiscus* as well as introduction of a new tax collection method. It pays particular attention to Augustus' personal property administration methods and it considers respective correlation between this property substrate and state revenue and expenditure. The article also seeks to thoroughly analyse provisions and practical implications of *Lex Iulia de vicesima hereditatum*, including establishment of *aerarium militare*.

Abstrakt: Predložený príspevok sa zaoberá reformou finančnej a daňovej správy Rímskej ríše v priebehu vlády cisára Augusta. Načrtnuté zmeny predstavovali modifikáciu republikánskej finančnej správy na jej ekvivalent v období cisárstva. Zachytáva prvky dynamiky a stability pri správe štátnej pokladnice, analyzuje právne postavenie *fiscu*, ako aj zavedenie nového spôsobu výberu daní. Osobitne sa venuje spôsobom, prostredníctvom ktorých bol spravovaný Augustov osobný majetok a skúma prípadné interakcie medzi týmto majetkovým substrátom a štátnymi príjmami a výdavkami. Článok sa zároveň usiluje dôsledne analyzovať ustanovenia a praktické dopady *Lex Iulia de vicesima hereditatum*, vrátane zriadenia *aerarium militare*.

Keywords: Augustus, the Principate, *Lex Iulia de vicesima hereditatum*, tax collection, Public Treasury, *fiscus*

Kľúčové slová: Augustus, principát, *Lex Iulia de vicesima hereditatum*, výber daní, štátna pokladnica, *fiscus*

1 ÚVOD

Efektívny výber daní je základným predpokladom dobre fungujúceho štátu. Ak by bola táto požiadavka doplnená existenciou účinnej finančnej správy, ktorá by realizovala nielen úderný výber daní, ale nadobudnuté prostriedky by ďalej zhromažďovala a viedla ich evidenciu, išlo by o jednu z okolností, ktorá by predznamenávala vnútornú stabilitu a prosperitu konkrétneho štátneho útvaru. Podobné úvahy však nemajú svoju opodstatnenosť iba v súčasnosti, ale boli rovnako aktuálne aj pred dvetisíc rokmi, v reáliách antického Ríma. Tak, ako rímske súkromné právo odzrkadľovalo finančné záujmy „vládnucej spoločenskej triedy“, rímske verejné právo bralo ohľad na finančné zabezpečenie štátu. Dnes sa na rímske právo možno dokonca pozerat' z hľadiska moderných ekonomických teórií.¹

Prvý princeps, cisár Augustus († 14 n. l.) sa pokúsil zreformovať všetky oblasti života rímskej spoločnosti a nevyhol sa ani daňovej a finančnej reforme. Jeho zásahy museli reflektovať nielen úpadok ríše po občianskych vojnách, ale nadviazali najmä na etablovanie novej formy vlády – principátu. Tento príspevok sa pokúsi načrtnúť právnu úpravu daní a finančnej správy v Rímskej ríši, pričom sa osobitne zameria na obdobie Augustovej vlády. V jeho reformách sa bude usilovať nájsť prvky stability, resp. continuity s predchádzajúcim obdobím Republiky, ale zároveň aj prvky dynamiky, ktoré si vyžiadala nová politická situácia.

¹ MLKVÝ, M.: Ekonomická analýza rímskeho vecného práva. In: GÁBRIŠ, T. a KOL.: Nedogmatická právna veda: od marxizmu po behaviorálnu ekonómiu. Praha: Wolters Kluwer, 2017, s. 122 a nasl.

2 ROZLOŽENIE ŠTÁTNYCH PRÍJMOV V OBDOBÍ RANÉHO PRINCIPÁTU

Rímsky daňový systém vykazoval vysokú mieru dômyselnosti a zložitosti. Štátne príjmy pozostávali z priamych a nepriamych daní, z ciel, poplatkov a pokút, nemalú časť predstavovali výnosy zo štátneho majetku, zvlášť z baní, a napokon do štátnej pokladnice smerovali aj peňažné plnenia, prechádzajúce na základe zákonných ustanovení na štát. Už v období raného principátu platilo, že priame dane sa vyberali bezprostredne od subjektu, ktorý nimi mal byť aj teoreticky zaťažovaný, kým v systéme nepriamych daní dochádzalo k presunu daňového bremena z osoby, pôvodne zaťaženej, na osobu, ktorá daň aj skutočne odvieďa.²

Rimania zaradzovali medzi priame dane najmä pozemkovú a osobnú daň. Mali charakter provinčných daní (*tributum provinciale*). Itália bola od tohto bremena oslobodená už v roku 168 p. n. l., po dovezení pokladu macedónskych kráľov.³ Daň z pôdy mala rozdielnu povahu v závislosti od toho, či sa pozemok nachádzal na území senátnych alebo cisárskych provincií. V cisárskych provinciách bola označená ako *tributum soli*, v senátnych provinciách sa označovala ako *stipendium*. Medzi priame dane patrila aj daň z hlavy – *tributum capitis* – ktorú odvádzali vybrané skupiny obyvateľov ríše, žijúcich v pôvodných spoločenstvách, napr. židia.⁴ Pri platení dani z hlavy bolo zvlášť dôležité určenie veku daňovníka, pretože v určitých provinciách mohlo ísť o relevantný dôvod oslobodenia od dane. Napríklad v Sýrii platili daň z hlavy muži od dovŕšenia štrnástich rokov, ženy o dva roky skôr, než muži, pričom ich daňová povinnosť zanikala dovŕšením 65 roka života.⁵ Vo východných rímskych provinciách sa daň z hlavy uschovávala v osobitných útvaroch fiscu (*fiscus Alexandrinus*, *fiscus Asiaticus* a *fiscus Iudaicus*), hoci k ich sformovaniu sa pristúpilo až za Flaviovcov.

Nepriame dane sa najčastejšie označovali ako tzv. *vectigalia*. Zásadne predstavovali určitú čiastku z hodnoty vecí, nadobudnutej na základe určitej právnej skutočnosti. Jednou z najstarších verejných dávok bola daň z prepustenia otroka (*VICESIMA MANUMISSIONUM*), ktorej vznik sa datoval už od polovice štvrtého storočia pred našim letopočtom. Vyberala sa iba v prípade, ak otrok bol prepustený podľa civilného práva. Zdaniteľnou osobou bol v tomto prípade bývalý vlastník otroka, ktorý realizoval úkon manumissie. Podľa Livia bola táto daň schválená zákonom z podnetu konzula Gnaea Manilia v roku 357 p. n. l., hoci s prijatím tohto zákona sa spájala aj kontroverzia v podobe zvolania ľudového zhromaždenia mimo Ríma, vo vojenskom tábore pri Sutrii.⁶ Išlo o jednu z prvých daní vyberanú v zlate, preto jej výnos predstavoval v *aerarii* veľmi cennú finančnú rezervu. Táto daň sa vyvíjala pomerne stabilne až do začiatku tretieho storočia nášho letopočtu. Cisárovi Caracalovi nestačilo, že v dôsledku finančnej motivácie (zvýšenia počtu daňových subjektov), udelil rímske občianstvo všetkým obyvateľom Ríše v roku 212 n. l., ale ešte daň z prepustenia otrokov zdvojnásobil, t. j. za jeho vlády bola sadzba dane ustanovená na 10%. Tento exces však zrušil už jeho nástupca Macrinus.⁷

Zvyšné nepriame dane zaviedol až cisár Augustus. Najskôr vytvoril obdobu obratovej dane, ktorú tvorilo 1% z predaja, uskutočneného buď na dražbou alebo uzavretím kúpnej zmluvy (*centesima rerum venalium*).⁸ Z Tacita sa dozvedáme, že bola zavedená hneď po skončení občianskych vojen.⁹ Keďže bola vnímaná ako priveľmi zaťažujúca, cisár Tiberius sa rozhodol po anexii Kapadócie v roku 17 n. l. znížiť jej sadzbu na polovicu.¹⁰ Po Seianovej smrti v roku 31 n. l. sa

² CAHA, J.: Finanční věda a finanční právo. Brno: Nakladatelství Barvič & Novotný, 1921, s. 26.

³ SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 54.

⁴ Práve tejto povinnosti sa týkal tzv. spor o dani cisárovi v Mk 12, 13-17.

⁵ Ulp. D. 50, 15, 3, 3.

⁶ Liv. 7, 16. Pozri: LIVIUS: Dějiny II. Praha: Svoboda, 1972, s. 208.

⁷ HIRSCHFELD, O.: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 106.

⁸ SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 43.

⁹ Tac. Ann. 1, 78. Pozri: TACITUS: Agricola, Anály, Germánia, Histórie. Bratislava: Tatran, 1980, s. 111.

¹⁰ Tac. Ann. 2, 42. Pozri: TACITUS: Agricola, Anály, Germánia, Histórie. Bratislava: Tatran, 1980, s. 132.

však vrátila na pôvodnú hranicu 1%,¹¹ pričom Tiberius odmietol návrh na jej zrušenie s odôvodnením, že štát by výdavky na veteránov bez nej nevedel uniesť. Na začiatku svojej vlády však cisár Caligula opätovne znížil sadzbu dane na pol percenta a oslobodil celú Itáliu od jej odvádzania.¹² Z uvedeného vyplýva relatívne vysoká frekvencia zmien tejto dane, minimálne čo do daňovej sadzby.

Približne v roku 6 n. l. bol prijatý zákon *Lex Iulia vicesima hereditatum* (výnimočne známy ako *lex Iulia vicesimaria*), ktorý zavádzal novú 5 % dane z dedičstva a odkazov (*vicesima hereditatum et legatum*). Augustus sa neúspešne usiloval zaviesť tento druh dane už v priebehu vojny so Sextom Pompeiom (40 p. n. l.), ale kvôli všeobecného nátlaku musel od tohto zámeru upustiť.¹³ Druhý krát sa k tejto myšlienke vrátil po zriadení vojenskej pokladne (*aerarium militare*), kvôli potrebe zabezpečiť do nej stály prísun finančných prostriedkov. Svoju iniciatívu zdôvodnil údajným objavom zmienky o podobnej dani v Caesarovom memorande (pláne reforiem), čo malo zlomiť odpor verejnosti.¹⁴ V právnej romanistike sa však vyskytla aj domnienka, podľa ktorej sa úplne prvý pokus o zavedenie dane z dedičstva spájal už s Voconiovým zákonom (*lex Voconia*) z roku 169 p. n. l., pričom údajne zdaňoval len dedičstvá a odkazy od cudzích osôb a najvzdialenejších príbuzných. Zdanenie sa teda nemalo týkať *consanguinei*. Táto teória sa opiera najmä o zmienku v Plíniovej chváloreči na Trajána.¹⁵ Túto teóriu však mnoho romanistov neskôr poprelo ako zle interpretovanú,¹⁶ a dnes takmer upadla do zabudnutia. V Cicerónových časoch daň z dedičstva ešte nebola vôbec známa.¹⁷

Predmetom tejto dane bolo dedičstvo, bez ohľadu na to, či pochádzalo *ex testamento* alebo *ab intestato*, hoci v pôvodnom Augustovom návrhu z roku 40 p. n. l. podliehalo zdaneniu len dedenie na základe testamentu. Touto daňou neboli zaťažované zanedbateľne malé dedičstvá, podľa Marquardta výnimku požívali dedičstvá nepresahujúce sumu 100 000 sesterciov.¹⁸ Okrem dedičstva sa daň týkala aj nadobúdania odkazov a v neskoršom období zrejme aj fideikomisov. Je však skôr nepravdepodobné, že tomu tak bolo už počas Augustovej vlády, keď ešte nešlo o rozvinutý inštitút.¹⁹

¹¹ Dio 58, 16, 2. Pozri: Dio's Roman History, vol. 7. Cambridge: Harvard University Press, 1955, s. 227.

¹² Suet. Gai. 16. Pozri: TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 147.

¹³ App. de bell. civ. 5, 67. Pozri: s. Appian's Roman History, vol. 4: Civil wars (books 3-5). Cambridge: Harvard University Press, 1961, s. 491. (Appianos sa zmieňuje o skutočných nepokojoch, ktoré nastali po zavedení tejto dane až do jej odvolania, lebo triumvírovia zaťažovali Itáliu, nie provincie a neslúžila na rozširovanie Ríše, ale na boj medzi súkromnými frakciami – pozn. aut.)

¹⁴ Dio. 55, 25, 5. Pozri: Dio's Roman History, vol. 6. London: William Heinemann, 1914, s. 461.

¹⁵ Plin. Panegyricus 42. Pozri: RUDORFF, A. F.: Das Testament des Dasumius. In: SAVIGNY, F. C. – EICHHORN, C. F. (ed.): Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, 12. Band. Berlin: in der Nicolaischen Buchhandlung, 1845, s. 386; Podobne: BACHOFEN, J. J.: Die Erbschaftssteuer, ihre Geschichte, ihr Einfluß auf das Privatrecht. In: BACHOFEN, J. J. (ed.): Ausgewählte Lehren des römischen Civilrechts. Bonn: Adolph Marcus, 1848, s. 322.

¹⁶ HUSCHKE, E.: Über den Census und die Steuerverfassung der früheren Römischen Kaiserzeit. Berlin: Gebauer'sche Buchhandlung, 1847, s. 74-75; HIRSCHFELD, O.: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 96

¹⁷ Cicero Ad Atticum 2, 16, 1: „*haec certe est et eo magis quod portorii Italiae sublatis, agro Campano diviso, quod vectigal superest domesticum praeter vicensimam?*“ Pozri: CICERO: Letters to Atticus. I. Volume. London: William Heinemann, 1919, s. 153.

¹⁸ MARQUARDT, J.: Römische Staatsverwaltung. Zweite Auflage. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1884, s. 267. Podobná hranica „bohatstva“ bola ustanovená aj v Papiovom zákone. Pozri: Gai Inst. 3, 42.

¹⁹ BACHOFEN, J. J.: Die Erbschaftssteuer, ihre Geschichte, ihr Einfluß auf das Privatrecht. In: BACHOFEN, J. J. (ed.): Ausgewählte Lehren des römischen Civilrechts. Bonn: Adolph Marcus, 1848, s. 334.

Zdaneniu Augustovej dane nepodliehalo dedičstvo, ktoré prechádzalo z predkov na potomkov v prvom stupni (*decem personae*). Táto výhoda sa prirodzene nevzťahovala na tzv. nových rímskych občanov peregrinského pôvodu, ktorý v čase vzniku príbuzenstva nenadobúdali deti do svojej moci podľa rímskeho práva a nemali k nim ani kognátné práva na účely tejto výnimky.²⁰ Jedinou možnosťou bolo, aby im tieto práva udelil cisár.²¹ Túto tvrdosť zákona čiastočne zmiernil Nerva, ktorý generálne uznal príbuzenský pomer detí voči matke. Načrtnutú disproporciu však definitívne odstránil až Traján, keď podobné právo priznal aj v rámci dedičstva detí po otcovi, čím z okruhu tejto dane vylúčil dedenie medzi osobami v prvom stupni vôbec, bez ohľadu na kvalitu občianskeho statusu.²² Je potrebné dodať, že daňovými subjektmi mohli byť len rímski občania.

Z vývojového hľadiska do štruktúry tejto dane najviac zasiahol cisár Caracalla, ktorú jej sadzbu zdvojnásobil na 10%.²³ Ako už bolo uvedené, rovnako zasiahol aj do dane z prepustenia otrokov. Pri porovnaní predmetu oboch daní však vzniká otázka, akým spôsobom došlo k zdaneniu v prípade prepustenia otroka prostredníctvom testamentu? Prevláda presvedčenie, že podobné konanie spadalo do pôsobnosti dane z prepustenia otrokov.²⁴ Dedičská daň však mala svojou povahou blízko aj ku všeobecnej dani z predaja. Obe druhy daní boli zavedené podľa egyptského vzoru a svoju predlohu čerpali z Ptolemaiovského daňového práva.²⁵

Právna konštrukcia dane z predaja napokon slúžila Augustovi aj ako predobraz pri zavedení osobitnej dane z predaja otrokov (*quinta venalium manciporum*), s cieľom väčšieho daňového zaťaženia tohto artiklu. Cisár Augustus odôvodnil jej prijatie potrebou financovania hasičských a bezpečnostných síl v Ríme (*cohortes vigilum*), pričom k tomuto kroku pristúpil približne v roku 7 n. l. Dio Cassius uviedol, že pôvodne jej výška bola určená dvomi percentami zo základu dane.²⁶ Túto daň zrušil Nero počas svojho druhého konzulátu (57 n. l.), avšak v čase jej zrušenia už bola na úrovni štyroch percent.²⁷ Predmetnú daňovú sadzbu však naznačujú už názvy publikánskych spoločností, určených na jej výber počas Caligulovej vlády. Z tejto skutočnosti možno odvodiť záver, že štvornásobné navýšenie tejto dane oproti všeobecnej dani z predaja a dražieb spadá do obdobia Caligulovej vlády.²⁸

Hoci cisár Augustus zaviedol až tri nové nepriame dane, prílišné daňové zaťaženie novými a dosiaľ nevidanými daňami je vyčítané predovšetkým cisárovi Caligulovi. Podľa Suetonia zaviedol 2,5% daň zo sumy alebo hodnoty vecí, o ktorú sa viedol súdny spor v celej ríši, výrazne zdanil

²⁰ RUDORFF, A. F.: *Römische Rechtsgeschichte*. Erster Band. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1857, s. 59.

²¹ K týmto problémom rodinného práva pozri bližšie Gai Inst. 1, 93 – 1, 94.

²² RUDORFF, A. F.: *Das Testament des Dasumius*. In: SAVIGNY, F. C. – EICHHORN, C. F. (ed.): *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, 12. Band. Berlin: in der Nicolaischen Buchhandlung, 1845, s. 389-390. Pozri aj Plin. Paneg. 38: „*Sic quoque abunde misera res est, pater filio solus heres: quid si coheredem non a filio accipiat? Adde, quod, quum divus Nerva sanxisset, ut in paternis bonis liberi necessitate Vicesimae solverentur, congruens erat, eandem immunitatem parentes in liberorum bonis obtinere. Cur enim posteris amplior honor, quam maioribus, haberetur? curve non retro quoque recurreret aequitas eadem? Tu quidem, Caesar, illam exceptionem removisti, si modo filius in potestate patris fuisset: intuitus, opinor, vim legemque naturae, quae semper in ditione parentum esse liberos iussit, nec, uti inter pecudes, sic inter homines potestatem et imperium valentioribus dedit.*“

²³ Ulp. Coll. 16, 9, 3: „...len u tých osôb, ktorým sám cisár udelil výnimku z platenia desiatich percent z hodnoty pozostalosti.“

²⁴ BACHOFEN, J. J.: *Die Erbschaftssteuer, ihre Geschichte, ihr Einfluß auf das Privatrecht*. In: BACHOFEN, J. J. (ed.): *Ausgewählte Lehren des römischen Civilrechts*. Bonn: Adolph Marcus, 1848, s. 334.

²⁵ HIRSCHFELD, O.: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 93.

²⁶ Dio 55, 31, 4. Pozri: Dio's Roman History, vol. 6. . London: William Heinemann, 1914, s. 475.

²⁷ Tac. Ann. 13, 31. Pozri: TACITUS: *Agricola, Anály, Germánia, História*. Bratislava: Tatran, 1980, s. 322.

²⁸ HIRSCHFELD, O.: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 93.

nosičov (*geruli*), ktorí boli povinní do pokladne odvádzať až 12,5% zo svojho denného zárobku.²⁹ Skutočné pobúrenie však vyvolalo až zdanenie prostitútok (*vectigal lenocinii*). Okrem nich daň postihovala aj kupliarky a gigolov (*exsoletores*). Jednorazovo odvádzali celkovú sumu, ktorú si účtovali za jeden priemerný výkon, pravdepodobne v danom mesiaci. Predpokladá sa, že aj táto daň mala orientálny pôvod.³⁰

Okrem nepriamych daní, bol výnosným príjmom štátnej pokladne aj odvod z ciel (*portoria*), ktoré sa platili pri vývoze a dovoze určených tovarov. Zoznam tovarov, ktoré podliehali tomuto zaťaženiu sa zachoval v justiniánskych Digestách. V podstate šlo o luxusné tovary ako napríklad koreniny (zvlášť škoricu, čierne korenie, zázvor, kardamóm, aromatické byliny), myrtu, rôzne druhy vzácných drevín, z ktorých Rimania vyrábali balzamy, babylonské a partské kožušiny, slonovinu, všetky druhy drahých kameňov, perly, kryštály, indické železo, tzv. indické produkty („*hopia indica*“, t. j. drogy, zvlášť ópium), hodváb a pestrofarebné odevy, purpur, eunuchov, levy, levice, leopardy.³¹ Vzhľadom na charakter týchto predmetov je prirodzené, že prístavy v Červenom mori, odkiaľ prichádzal do Ríše tovar z Indie, sa nachádzali v zóne progresívneho zdanenia, v ktorých sa odvádzalo clo vo výške 25% z hodnoty tovaru. Odhliadnuc od tohto prípadu, clo nebolo ustanovené jednotne, ale spravidla sa pohybovalo od 2 – 5% v závislosti od oblasti. Platilo sa nielen na hraniciach Ríše, ale aj pri prechode z Itálie do provincií, v Alpských priesmykoch, ako aj pri prechode medzi provinciami navzájom.³² Paradoxom je, že z oblasti Orientu pochádza najmenej správ o cle, naopak najviac zmienok je o colnej zóne medzi Itáliou a Galiou.³³ Špecifický druh cla sa vyberal pri prekročení rímskeho pomeria (*vectigal macelli*), pričom je sporné, či šlo o clo alebo o spotrebnú daň (ako napovedá aj jej názov).³⁴ Clo bolo počas republiky i cisárstva prenajímané publikánom. Colnému procesu nepodliehal tovar, určený pre armádu.³⁵

Okrem priamych daní, nepriamych daní a ciel, plynuli do štátnej pokladne aj zdroje z majetku, ktorý pripadol štátu na základe zákona. Tieto výnosy možno rozdeliť na tri skupiny. Išlo o tzv. pravú odúmrt' (*bona vacantia*), teda majetok osôb, ktoré zomreli bez dedičov a nezanechali platný testament; ďalej sem možno zaradiť špecifický druh odúmrti (*caducum*), kde síce dedičia boli určení, ale podľa Augustových zákonov (*ex lege Iulia et Papia Poppaea*) neboli spôsobilí ujať sa dedičstva (*incapacitas*) a iných dedičov nebolo,³⁶ napokon šlo o príjem zo skonfiškovaného majetku (*bona damnatorum*), väčšinou z dôvodu spáchania trestného činu proti majestátu.³⁷ Tento príjem nemožno bagatelizovať, Plínius v už citovanom úseku chváloreči na Trajána tvrdil, že výnos z konfiškácií kvôli *crimen maiestatis* je spravidla vyšší ako celý príjem z dedičskej dane.³⁸ Na druhej strane to poukazuje na skutočnosť, že dedičská daň nebola exkluzívnym príjmom štátnej pokladne, čo podporuje aj okolnosť, že publikáni boli nespokojní s povinnosťou vyberať ju prostredníctvom pachtu.³⁹

²⁹ Suet. Gai. 40. Pozri: TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 160.

³⁰ SKŘEJPEK, M.: Prostituce v antickém Římě. In: Právní rozhledy, č. 9, roč. 11, 2003, s. 461.

³¹ Mar. D. 39, 4, 16, 7.

³² SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 58.

³³ HIRSCHFELD, O.: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 78.

³⁴ KUBITSCHKEK, W.: Eine Verzehrungssteuer in Rom. In: Jahreshfte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien. Band III. Wien: Alfred Hölder, 1900, s. 75.

³⁵ Paul. D. 39, 4, 9, 7.

³⁶ Ďalším podobným príkladom sú fideikomisy v prospech peregrínov. Hoci pôvodne vznikli práve na tento účel, od Hadriána ich mala vindikovať cisárska pokladňa (Gai. Inst. 2, 285).

³⁷ Prvým prípadom bolo odsúdenie Cornelia Galla v roku 26 p. n. l. (Dio, 53, 23, 7. Pozri: Dio's Roman History, vol 6. London: William Heinemann, 1914, s. 255.)

³⁸ Plin. Panegyricus 42: „*Locupletabant et fiscum et aerarium non tam Voconiae et Iuliae leges, quam maiestatis singulare et unicum crimen eorum, qui crimine vacarent.*“

³⁹ HIRSCHFELD, O.: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 98.

3 ORGANIZÁCIA DAŇOVEJ SPRÁVY ZA AUGUSTA

Verejná správa starého Ríma vykazovala určitý stupeň zložitosti.⁴⁰ Na konci Republiky stále pôsobilo ako centrálna pokladnica Rímskej ríše *aerarium Saturni*. Spravovali ho dvaja mestskí kvestori (*quaestores urbani*) a osobne na ňu dohliadali kvestorskí pisári (*scribae*).⁴¹ Najvyšší dohľad nad štátnymi financiami vykonával senát.⁴² Osobitnou zložkou *aeraria* bolo *aerarium sanctius* ako rezervný fond štátnej pokladne, na ktorý bolo možné siahnuť len v najkrajnejších situáciách.⁴³ Existencia tohto subjektu počas Augustovej vlády mala demonštrovať administratívnoprávnu stabilitu režimu a jeho kontinuitu s republikánskym zriadením. Napriek tejto skutočnosti, možno v priebehu prvého storočia nášho letopočtu pozorovať dynamické zmeny vo výkone správy nad touto pokladnicou. Smerovali k oslabeniu jej nezávislosti na cisárovi.

Už cisár Augustus nahradil mestských kvestorov občanmi z radov bývalých alebo úradujúcich prétorov.⁴⁴ Spôsob ich ustanovovania sa však podstatnejšie nezmenil. Naďalej boli losovaní pred ľudovým zhromaždením a ich funkčné obdobie bolo obmedzené jedným rokom.⁴⁵ Tacitus uvádza, že Augustus pôvodne zamýšľal poveriť správou *aeraria* prefektov, ktorí by boli volení priamo senátom. Avšak kvôli obavám z intríg radšej upustil od realizácie tejto reformy a ponechal ako spôsob ich kreácie žrebovanie.⁴⁶ Zásadnou reformou *aerarium* prešlo v období vlády cisára Claudia, ktorý do jeho čela opäť dosadil kvestorov.⁴⁷ Menoval ich však sám z radu bývalých prétorov na tri roky. Okrem toho ustanovil trojčlennú komisiu (*curatores tabularum publicorum*), ktorá mala dohliadať na proces vymáhania štátnych dlhov. Ďalšiu zmenu realizoval cisár Nero, keď správu *aeraria* poveril prefektov (*praefecti aerarii Saturni*). Menoval ich cisár spomedzi senátorov prétorskej triedy a v podstate pôsobili ako platení cisárski úradníci. Primárnou zámienkou pre túto zmenu bol spor medzi plebejským tribúnom Helvidiusom a kvestorom Obultroniom o prílišnom rozširovaní daňových exekúcií voči chudobným.⁴⁸

Hlavnou zmenou finančnej správy oproti doterajšiemu stavu však ostáva zriadenie fiscu ako cisárskemu ekvivalentu *aeraria*. Termín „*fiscus*“ predstavoval v pôvodnom význame kôš na peniaze. Bol synonymom pre miesto, kde sa krátkodobo uschovávala peňažná hotovosť, aby s ňou bolo možné flexibilne disponovať.⁴⁹ V tomto význame ho chápal aj Seneca.⁵⁰ V širšom zmysle mohlo ísť o akúkoľvek pokladňu. Keďže pôvod viacerých inštitútov cisárskej verejnej správy možno

⁴⁰ BRTKO, R.: Koncepcia verejnej správy v antickom Ríme. In: Rozvoj verejnej správy vo svetle aktuálneho akademického výskumu. Bratislava: Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy, 2009, s. 160.

⁴¹ JONES, A. H. M.: Studies in Roman Government and Law. New York: Barnes y Noble, 1968, s. 101.

⁴² MADVIG, J. N.: Die Verfassung und Verwaltung des römischen Staates. Zweiter Band. Leipzig: Verlag von B. G. Teubner, 1882, s. 348.

⁴³ Liv. 27, 10. Pozri: LIVIUS: Dějiny V. Praha: Svoboda, 1975, s. 52.

⁴⁴ Suet. Aug. 36. Pozri: TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 72. Pozri aj komplexnú analýzu postavenia prétora: ŠURKALA, J.: Predchodcovia a vývoj úradu prétora v rímskej republike do roku 122 pred n. l. In: Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Praha: Leges, 2017, s. 28 a nasl.

⁴⁵ SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 41.

⁴⁶ Tac. Ann. 13, 29. Pozri: TACITUS: Agricola, Anály, Germánia, Histórie. Bratislava: Tatran, 1980, s. 321.

⁴⁷ Suet. Claud. 24. Pozri: TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 183.

⁴⁸ Tac. Ann. 13, 28. Pozri: TACITUS: Agricola, Anály, Germánia, Histórie. Bratislava: Tatran, 1980, s. 321.

⁴⁹ ROSTOWZEW, M.: Fiscus. In: WISSOWA, G. (ed.): Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung. Sechster Band. Stuttgart: Metzlersche Buchhandlung, 1909, s. 2386.

⁵⁰ Sen. Ep. 119, 5: „*Ego iam paraveram fiscos*,“ v preklade „Mám stále prichystaný svoj kôš“. Pozri: SENECA: Ad Lucilium Epistulae Morales with English Translation. 3. Volume. London: William Heinemann, 1925, s. 373.

odvodzovať od neformálnych zvykov pri správe súkromného majetku bohatého rímskeho občana v období republiky (napr. cisárski prokurátori, cisárska kancelária, etc.), možno predpokladať, že podobná genéza je vlastná aj vývoju osobitnej cisárskej pokladne. Jej vznik teda možno spájať s osobou prvého cisára, ktorý vystupoval v mnohých aspektoch verejného života ako súkromná osoba, napriek svojmu skutočnému postaveniu.⁵¹ S tým úzko súvisí aj zaujímavý spor o právnej povahe fiscu. T. Mommsen presadzoval tézu, že fiscus bol súkromným vlastníctvom princepsa.⁵² Opieral sa pritom o Ulpianov fragment, podľa ktorého sú fiškálne predmety akoby v súkromnom vlastníctve cisára⁵³ a taktiež bývali predmetom dedičstva po zosnulom cisárovi.⁵⁴ Nadobudnuté prostriedky z provincií síce cisár vždy poukazoval na verejné účely, ale to nič nemenilo na skutočnosti, že bol ich výlučným poberateľom a vlastníkom. O. Hirschfeld túto teóriu kritizoval z dôvodu, že odrážala iba pohľad z obdobia vojenskej despotie. Podľa neho, Augustus nakladal iba s pridelenými verejnými prostriedkami ako najvyšší vojenský veliteľ a civilný predstaviteľ Ríše. Zásadnú úlohu pri výkone tejto právomoci mali provinčné pokladne (tiež s označením *fiscus*).⁵⁵ Bez ohľadu na to, existenciu osobitnej cisárskej pokladne možno rozhodne datovať už do obdobia Augustovej vlády, keďže Augustus v správe o stave Ríše, ktorú pripojil k svojmu závetu, vypočítava, koľko peňazí bolo uložených v štátnej pokladni a osobitne v cisárskych pokladniciach.⁵⁶ Do fiscu prichádzali najmä príjmy z cisárskych provincií, preto možno predpokladať, že katalyzátorom jeho vzniku bolo rozdelenie rímskych provincií na senátne a cisárske v roku 27 p. n. l.⁵⁷

Dualizmom medzi *aerarium saturni* a *fiscum Caesaris* sa však rozsah finančno-daňovej reformy neuzatvára. Počas Augustovej vlády totiž vznikla ešte tretia osobitná pokladňa. *Aerarium militare* založil Augustus v roku 6. p. n. l. z dôvodu narastajúcich výdavkov na armádu.⁵⁸ Zozbierané prostriedky mali slúžiť na zabezpečenie veteránov, teda vojakov po dvadsiatich rokoch služby. Predmetné opatrenie malo upokojiť rímskych legionárov a pôsobiť preventívne proti vzniku rebélií.⁵⁹ Ako vstupný kapitál daroval do tohto fondu 170 miliónov sesterciov.⁶⁰ Podľa jeho vzoru do tejto pokladnice prispeli aj vazalskí králi a niektoré spoločenstvá.⁶¹ Augustus však pokladal za nevyhnutné, aby zabezpečil kontinuálny prísun nových príjmov do fondu. O spôsoboch, akým mal tento subjekt nadobúdať finančné prostriedky, vyhlásil verejnú diskusiu. Napokon sám pristúpil

⁵¹ Res Gestae 34: „Všetkých som prevyšoval iba svojou autoritou, hoci som nemal viac moci ako moji kolegovia v úrade.“ Pozri: Pozri: Res Gestae divi Augusti: The Achievements of the Divine Augustus with an Introduction and Commentary by P. A. Brunt. Oxford: Oxford University Press, 1983, s. s. 37.

⁵² MOMMSEN, T.: Römische Staatsrecht. Zweiter Band, Zweite Abtheilung. Zweite Auflage. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1877, s. 958.

⁵³ Ulp. D. 43, 8, 2, 4: „res fiscales quasi propriae et privatae principis sunt.“

⁵⁴ Suet. Tib. 76; Suet. Gai. 14; Suet. Gai. 24; Suet. Claud. 44; Tac. Ann. 1,8; Tac Ann. 12, 69 a ďalšie.

⁵⁵ HIRSCHFELD, O.: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905, s. 6-7.

⁵⁶ Suet. Aug. 101: „quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliorum residuis.“ Pozri: TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 104.

⁵⁷ SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 46.

⁵⁸ Augustus sa usiloval z dobrovoľníckeho vojska vytvoriť profesionálnu armádu. Vo vzťahu vojakov a vojenskej správy mali mať obe strany jasne vymedzené práva a povinnosti na zmluvnom princípe (*condicio militaris*). Takéto poňatie brannej moci však vyžadovalo vyššie nároky na finančné zabezpečenie. Bližšie pozri: BARTOŠEK, M.: Administrativní problémy antického Říma. In: Právněhistorické studie 23. Praha: Academia, 1980, s. 260-262.

⁵⁹ „...aby sa vojaci nedali zviest' k nepokojom dlhou vojenskou službou alebo tým, že by im po prepustení z vojenskej služby hrozil nedostatok.“ Suet. Aug. 49. Pozri: TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010, s. 79.

⁶⁰ Res Gestae 17. Pozri: Res Gestae divi Augusti: The Achievements of the Divine Augustus with an Introduction and Commentary by P. A. Brunt. Oxford: Oxford University Press, 1983, s. s. 27.

⁶¹ Dio, 55, 25, 3. Pozri: Dio's Roman History, vol. 6. London: William Heinemann, 1914, s. 459.

k zavedeniu 5 % dane z dedičstva a odkazov a svoju iniciatívu zdôvodnil údajným objavom zmienky o podobnej dani aj v Caesarovom memorande (pláne reforiem), čo malo zlomiť odpor verejnosti.⁶²

Do tejto pokladnice Augustus presmeroval aj príjmy plynúce z výberu tzv. obratovej dane, ktorú tvorilo 1% z predaja, uskutočneného buď na dražbou alebo uzavretím kúpnej zmluvy (*centesima rerum venalium*).⁶³ Celé *aerarium militare* bolo spravované tromi prefektmi (*praefecti aerarii militaris*), ktorí pochádzali z radov bývalých prétorov. Boli vyberaní na základe losovania a ich funkčné obdobie pozostávalo z troch rokov. Mali právo na sprievod dvoch liktorov.⁶⁴ Až v časoch Dia Cassia boli prefekti menovaní cisárom.

4 ZÁVER

Daňové právo možno považovať za dynamické právne odvetvie, ktoré aj v súčasnosti zaťažuje množstvo legislatívnych zmien. Z tohto článku však vyplýva, že inak tomu nebolo ani v dobách antického Ríma. Takmer každá daň prešla výraznou dynamikou vývoja počas necelého storočia (40 p. n. l. – 60 n. l.), ktoré bolo pre nás rozhodným obdobím skúmania. Sám Augustus očividne preferoval vyššie daňové zaťaženie rímskych občanov, čo bolo pochopiteľné vzhľadom na obrovské výdavky štátu. Zaviedol hneď niekoľko nových daní a ďalších spôsobov pre navýšenie prostriedkov štátnej pokladnice (napr. *caducum*). Jeho nástupcovia z julsko-klaudiovskej dynastie niektoré dane opustili a iné zaviedli. Za významnejšieho daňového reformátora možno pokladať Caligulu.

Augustova reforma sa však neobmedzovala iba na dane, ale aj na celkový systém finančného fungovania štátu. Napriek prebiehajúcej reforme, možno v tejto oblasti identifikovať prvky stability so starým usporiadaním. Toto tvrdenie možno demonštrovať na existencii *aeraria Saturni* a jeho (len veľmi pomalému) oslabovaniu a spĺvaniu s *fiscum*. Prvky dynamiky sa dostávajú do popredia v súvislosti so vznikom *fiscu* ako osobitného finančného subjektu, ktorý bol výlučne pod cisárovou kontrolou. Na krytie výdavkov vojenských veteránov Augustus navyše neváhal zriadiť osobitný fond – *aerarium militare* – a presmeroval doň príjmy dvoch nepriamych daní.

Použitá literatúra:

Právne pramene:

Digesta Iustiniani Augusti. Recognovit T. Mommsen. Vol. II. Berolini: Apud Weidmannos, 1870. 1107 s.

Gai Institutiones. In: Gaius: učebnice práva ve čtyřech knihách. Preložil J. Kincl. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-80-7380-054-3.

Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio with introduction and fascimile. London/New York: Oxford University Press, 1913. 301 s.

Neprávné pramene:

Appian's Roman History, vol. 4: Civil wars (books 3-5). Cambridge: Harvard University Press, 1961. 684 s.

CICERO: Letters to Atticus. I. Volume. London: William Heinemann, 1919. 496 s.

Dio's Roman History, vol 6. London: William Heinemann, 1914. 492 s.

Dio's Roman History, vol. 7. Cambridge: Harvard University Press, 1955. 449 s.

LIVIUS: Dějiny II-III. Praha: Svoboda, 1972. 587 s.

LIVIUS: Dějiny V. Praha: Svoboda, 1975. 638 s.

PLINII, CAEC. SECUNDI: Epistolae et Panegyricus. Recensuit H. Weise. Lipsiae: C. Tauchnitz, 1843. 432 s.

Res Gestae divi Augusti: The Achievements of the Divine Augustus with an Introduction and Commentary by P. A. Brunt. Oxford: Oxford University Press, 1983. 90 s. ISBN 0-19-831772-7.

⁶² Dio. 55, 25, 5. Pozri: Dio's Roman History, vol. 6. London: William Heinemann, 1914, s. 461.

⁶³ SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 43.

⁶⁴ Dio, 55, 25, 2-3. Pozri: Dio's Roman History, vol. 6. London: William Heinemann, 1914, s. 459.

SENECA: Ad Lucilium Epistulae Morales with English Translation. 3. Volume. London: William Heinemann, 1925. 463 s.
TACITUS: Agricola, Anály, Germánia, História. Bratislava: Tatran, 1980. 643 s.
TRANQUILLUS, G. S.: Životopisy rímskych cisárov. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2010. 311 s. ISBN 978-80-8061-427-0.

Monografie:

CAHA, J.: Finanční věda a finanční právo. Brno: Nakladatelství Barvič & Novotný, 1921. 106 s.
HIRSCHFELD, O.: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905. 514 s.
HUSCHKE, E.: Über den Census und die Steuerverfassung der früheren Römischen Kaiserzeit. Berlin: Gebauer'sche Buchhandlung, 1847. 208 s.
JONES, A. H. M.: Studies in Roman Government and Law. New York: Barnes y Noble, 1968. 243 s.
MADVIG, J. N.: Die Verfassung und Verwaltung des römischen Staates. Zweiter Band. Leipzig: Verlag von B. G. Teubner, 1882. 805 s.
MARQUARDT, J.: Römische Staatsverwaltung. Zweiter Band. Zweite Auflage. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1884. 621 s.
MOMMSEN, T.: Römische Staatsrecht. Zweiter Band, Zweite Abtheilung. Zweite Auflage. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1877. 1146 s.
RUDORFF, A. F.: Römische Rechtsgeschichte. Erster Band. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1857. 395 s.

Články v časopisoch a zborníkoch:

BACHOFEN, J. J.: Die Erbschaftssteuer, ihre Geschichte, ihr Einfluß auf das Privatrecht. In: BACHOFEN, J. J. (ed.): Ausgewählte Lehren des römischen Civilrechts. Bonn: Adolph Marcus, 1848, s. 322-395.
BARTOŠEK, M.: Administrativní problémy antického Říma. In: Právněhistorické studie 23. Praha: Academia, 1980, s. 229-266.
BRTKO, R.: Koncepcia verejnej správy v antickom Ríme. In: Rozvoj verejnej správy vo svetle aktuálneho akademického výskumu. Bratislava: Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy, 2009, s. 159-168.
KUBITSCHKE, W.: Eine Verzehrungssteuer in Rom. In: Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien. Band III. Wien: Alfred Hölder, 1900, s. 72-75.
MLKVÝ, M.: Ekonomická analýza rímskeho vecného práva. In: GÁBRIŠ, T. a KOL.: Nedogmatická právna veda: od marxizmu po behaviorálnu ekonómiu. Praha: Wolters Kluwer, 2017, s. 122-135. ISBN 978-80-7552-950-3.
RUDORFF, A. F.: Das Testament des Dasumius. In: SAVIGNY, F. C. – EICHHORN, C. F. (ed.): Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, 12. Band. Berlin: in der Nicolaischen Buchhandlung, 1845, s. 301-392.
ROSTOWZEW, M.: Fiscus. In: WISSOWA, G. (ed.): Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung. Sechster Band. Stuttgart: Metzlersche Buchhandlung, 1909, s. 2385-2405.
SKŘEJPEK, M.: Organizace římské finanční správy za principátu. In: Acta Universitatis Carolinae Iuridica, č. 1, roč. 34, 1988, s. 54.
SKŘEJPEK, M.: Prostituce v antickém Římě. In: Právní rozhledy, č. 9, roč. 11, 2003, s. 456-462.
ŠURKALA, J.: Predchodcovia a vývoj úradu pretora v rímskej republike do roku 122 pred n. l. In: Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Praha: Leges, 2017, s. 28-67.

Kontaktné údaje:

JUDr. Martin Gregor
martin.gregor@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6,
810 00 Bratislava,
Slovenská republika

KONCEPCIA VLASTNÍCKEHO PRÁVA U GLOSÁTOROV A KOMENTÁTOROV

Matej Mlkvý

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá doktrínálnou konštrukciou pojmu vlastníckeho práva a širšieho pojmu vecných práv (*iure in rem*) v raných recepčných školách rímskeho práva glosátorov a komentátorov. V prvej časti sa príspevok zaoberá vznikom a následným vývojom pojmu vecných práv ako hmotnoprávneho korelátu k vecným žalobám (*actiones in rem*) a obsahovou náplňou pojmu *dominium*. V druhej časti je predmetom pozornosti vznik koncepcie deleného vlastníctva na podklade normatívneho materiálu Justiniánskej kodifikácie ako najväčšej inovácie týchto škôl v oblasti vecných práv. V tejto časti sa príspevok venuje ako chronologickému vývoju pojmu *dominium utile* u glosátorov, tak aj otázkou absolútneho a/alebo relatívneho týchto typov vlastníckeho práva.

Abstract: Article focuses on the construction of the term ownership right and of the broader term real rights (*iure in rem*) in the doctrine of glossators and commentators as the first schools of reception of Roman law in Europe. In its first part the article analyses the creation and subsequent development of the term real rights as the correlate of real actions (*actiones in rem*) in substantive law and the substance of the term *dominium*. In second part of the article focus is laid on the emergence of the concept of divided ownership on the basis of normative sources of Justinian's codification, which is biggest innovation introduced by these schools in this field of law. Article will also attempt to reconstruct in the second part the chronological development of the term *dominium utile* in the writings of glossators and will also address the question of absoluteness and/or relativity of these types of ownership.

Kľúčové slová: recepcia rímskeho práva, vlastnícke právo, delené vlastníctvo, úžitkové vlastníctvo

Key words: reception of Roman law, ownership right, divided ownership, *dominium utile*

1 ÚVOD

Vlastnícke právo je kľúčovým inštitútom v právnych systémoch fungujúcich v podmienkach trhových ekonomík. Napriek tejto skutočnosti rímska jurisprudencia, ktorej zameranie bolo vždy viac praktické ako teoretické, v duchu právnej maximy *omnis definitio in iure civile periculosa est* nezanechala definíciu vlastníckeho práva. Justiniánska kodifikácia používala výrazy „*rerum dominium*“ alebo len „*dominium*“ taktiež bez zjavného vymedzenia obsahu pojmu. Pre recepčné školy rímskeho práva absencia vymedzenia nielen vlastníctva ale aj nadradeného pojmu vecných práv spôsobila značné doktrínálne polemiky. Ako uvádza popredný predstaviteľ nemeckej pandektistiky konca 19. storočia B. Windscheid, výraz *dominium* bol v recepčných školách používaný aspoň v dvoch rôznych zmysloch – v užšom označujúcom vlastníctvo v dnešnom chápaní slova a v širšom označujúcom subjektívne právo.¹ Práve promiskuitné používanie tohto termínu spôsobilo, že humanistické školy ešte v 16. storočí v dôsledku stotožňovania pojmu *dominium* so subjektívnym právom mohli dospieť k výrazom ako vlastníctvo služobnosti či vlastníctvo obligačného záväzku, čo odstránila až všeobecnoprávna veda *usus modernu pandectarum*.² Začiatok doktrínálneho vývoja smerujúceho k vymedzeniu pojmu vlastnícke právo

¹ WINDSCHEID, B: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. 1. diel. 4. vydanie. Düsseldorf : J. Buddeus, 1875, s. 508.

² URFUS, V.: *Historické základy novodobého práva súkromného*. 2. vydanie. Praha: C.H. Beck, 2001, s. 83.

zavŕšeného pandektistikou 19. storočia nachádzame už v prvých dvoch stredovekých recepčných školách rímskeho práva – u glosátorov založených slávnym Imeriom, s ktorým sa spája znovuoobjavenie kodifikácie v západnej Európe, a u ich nasledovníkov komentátorov (resp. postglosátorov alebo konsiliátorov), ktorí ako prví systematicky vymedzili vlastníctvo.

2 VYTVORENIE POJMU VECNÝCH PRÁV A VLASTNÍCTVA

Bolo by zaiste notorietou konštatovať, že rímske právo v klasickom období nebolo právom založenom na osobitne vymedzených subjektívnych právach, ale na žalobách chápaných nielen vo formálnom, ale aj v materiálnom zmysle. Šiesty titul Justiniánskych Inštitúcií vymedzuje žaloby ako nič iné ako právo súdne vymáhať, čo komu patrí (*actio autem nihil aliud est quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur*).³ Výraz „*ius*“ je v Digestách definične vymedzený Paulom v 11. fragmente 1. titulu 1. knihy Digest ako (1) to čo je dobré a správne (*id quod semper aequum ac bonum*), t.j. *ius naturale*, (2) to čo je prospešné všetkým alebo väčšine v akomkoľvek štáte (*quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est*), t.j. *ius civile* a ako (3) miesto výkonu spravodlivosti (*locus in quo ius redditur*). Okrem toho sa výraz *ius* používa na rozličných miestach Digest najmä vo vzťahu k nehmotným veciam (*hereditas, ususfructus, obligationes contractae, servitutes praediorum urbanorum et rusticorum*,⁴ *ius crediti*,⁵ *ius pignoris*,⁶ *ius nominis* - žaloba⁷). Žaloba a právo sú teda jasne pojmovo ohraničené a na rozdiel od moderných právnych poriadkov každému subjektívnemu právu nezodpovedala žaloba.

Glosátori ako prvá recepčná škola rímskeho práva vychádzala z modernej koncepcie, podľa ktorej každému subjektívnemu právu zodpovedá žaloba, no na rozdiel od moderného práva boli obmedzení normatívnym obsahom Justiniánskej kodifikácie. Glosátori pri svojej analýze rímskeho práva preto začínali analýzou nie subjektívneho práva, ale žaloby. Keďže však žaloba a subjektívne právo tvorili jeden celok (žalovateľnosť je jedným z pojmových znakov subjektívneho práva), povaha žaloby predurčovala aj povahu subjektívneho práva. Ak podľa Justiniánskych Inštitúcií je najvyšším rozdelením žalôb delenie na žaloby vecné (*actiones in rem*) a osobné (*actiones in personam*),⁸ potom takémuto rozdeleniu žalôb musí zodpovedať aj obdobné rozdelenie subjektívnych práv. Na základe toho glosátori dospeli k pojmom *iure in rem* a *iure in personam*, ktoré v tejto podobe klasickej ani Justiniánskej jurisprudencii neboli známe. Ak žaloba nie je podľa Inštitúcií (I. 4. 6. pr.) nič iné ako právo súdne vymáhať, čo komu patrí (*debetur*), je potrebné výraz „*debet*“ interpretovať nielen v zmysle obligácie, ale rozširujúco ako zahŕňajúci aj povinnosť držiteľa veci vydať vec vlastníkovi.⁹

Prepojenie žaloby a subjektívneho práva glosátori koncepcne vysvetlili tým, že kauzou žaloby je subjektívne právo, ktoré môžeme označiť za „matku žaloby“ (*mater actionis*). Pri osobných žalobách je kauzou žaloby obligácia. Kauzou obligácie je zase konkrétny záväzkový dôvod (kontrakt, kvázi-kontrakt, delikt, kvázi-delikt). Osobná žaloba má teda dve kauzy – bližšiu kauzu (*causa proxima*), ktorou je obligácia a vzdialenejšiu kauzu (*causa remota*), ktorou je konkrétny typ záväzku (napr. kúpna zmluva, mandátna zmluva atď.). Pri vecných žalobách Justiniánska kodifikácia na rozdiel od osobných žalôb neobsahuje pomenovaný hmotnoprávny korelát k žalobe. Glosátori preto vytvorili pojem vecné právo (*ius in re*), ktoré prislúchalo každému, kto mal vecnú žalobu. Deleniu na bližšiu a vzdialenejšiu kauzu pri osobných žalobách zodpovedá pri vecných žalobách titul a spôsob nadobudnutia vecných práv (*titulus et modus acquirendi*).

Osobné žaloby sú charakteristické tým, že pôsobia len voči určitej osobe, resp. jej dedičom a ich kauzou je obligácia, ktorá je *ius in personam*. Vecné žaloby nasledujú vec a sú preto k dispozícii proti každému a nielen proti konkrétnej osobe. Keďže ich kauzou sú vecné práva, tieto musia mať tiež absolútny charakter. Vecné žaloby sa ďalej podľa Justiniánskych Inštitúcií delia na

³ I. 4.6, pr.

⁴ D. 8. 2. 2.

⁵ D. 4. 13.

⁶ D. 20. 4. 9.

⁷ D. 20. 4. 19.

⁸ I. 4.6.1. *Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de qua re quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam.*

⁹ LANDSBERG, E. *Die Glosse Des Accursius und Ihre Lehre Vom Eigentum: Rechts- und Dogmengeschichte Untersuchung*. Lipsko: Brockhaus, 1883, s. 84.

civilné a prérorské (I. 4.6.3). Vecné civilné žaloby prislúchajú osobe aktívne legitimovanej z *rei vindicatio*, *actio confessoria* (*rei vindicatio servitutis*), *hereditas petitio* a prérorské vecné žaloby osobe aktívne legitimovanej z *actio Publiciana in rem*, *actio rescissoria*, *actio Serviana* a *quasi Serviana*, dvoch prejudiciálnych žalôb (otec - syn, pán - otrok),¹⁰ žalôb oprávneného a obdobne oprávnených z dedičného práva stavby, *metum passus*, *bonorum possessoria hereditatis petitio* a *fideicommissaria hereditatis petitio*. Prechodný právny typ medzi osobnými a vecnými právami v podobe tzv. práv k veci (*iure ad rem*) nebol glosátormi vytvorený a objavil sa až v neskoršom vývoji.¹¹

Pojmovým znakom vecných práv ako kauzy vecných žalôb je priamy vzťah k veci na rozdiel od obligácií, ktoré oprávňujú aby určitá osoba niečo dala (*dare*), dala a konala (*dare facere*) alebo splnila dlh iným spôsobom (I. 4.6.1). Takéto priame právo či už k hmotnej alebo nehmotnej veci označovali glosátori výrazom *dominium*. Za výkon vlastníctva v užšom slova zmysle boli považované vindikácia, dedičské žaloby, vecná publiciánska žaloba, žaloby dedičného nájomcu a obdobne oprávnených osôb, žaloba *metum passus*, *actio rescissoria* a obe prejudiciálne žaloby. Žaloby zo zálohu z služobností boli považované za výkon vecných práv k nehmotnej veci.¹² *Dominium* teda glosátori chápali v širšom slova zmysle ako pojmový znak každého vecného práva, čím zotrelí klasický rozdiel medzi vlastníctvom a právami k cudzej veci a pokladali aj vecné práva ako *emphyteusis* a *ususfructus* za druh *dominii*. *Dominium* v užšom slova zmysle je *ius plenum in re corporali*,¹³ čo nie je veľmi rozdielne vymedzenie oproti chápaniu v modernej civilistickej jurisprudencii. Rovnako ako dnes bolo vlastníctvo chápané ako plné právne panstvo nad vecou a neexistoval rozdiel medzi vlastníctvom hnutelných a nehmuteľných vecí (t.j. relativita vlastníckeho práva ako ju nachádzame v niektorých stredovekých právnych poriadkoch tu nebola prítomná).

Aj keď sa nám z dnešného pohľadu môže zdať použitie výrazu *dominium* glosátormi v širšom slova zmysle nesprávne, pravdou je, že výraz *dominium* nie je celkom jasne vymedzený ani v Justiniánskej kodifikácii, ktorá ho nikde nepodraduje explicitne pod pojem *ius*. Výraz *dominium* (resp. *rerum dominium*) je doložený až na konci republiky,¹⁴ pričom *dominium* bolo pôvodne nezávislé od *ius* a znamenalo moc nad hmotnou vecou – napr. Gaius kladie to juxtapozície osoby, ktoré majú k veci vlastníctvo alebo majú nejaké právo k veci.¹⁵ Podradenie pojmu *dominium* pod *ius* sa začína až v neskorších obdobiach cisárstva a to v súvislosti so stieraním rozdielov medzi vlastníctvom (*dominium*) a právami k cudzím veciam,¹⁶ aj keď právny termín „právo k cudzím

¹⁰ Tieto dve prejudiciálne žaloby sú považované za vecné z dôvodu, že poskytujú aktívne legitimovanej osobe nad inou osobou moc v obdobnom rozsahu ako pri veci a sú označované v prameňoch ako *vindicatio*.

¹¹ Vytvorenie tejto kategórie sa spája so školou komentátorov na konci 13. storočia. Pôvod týchto práv je v kánonickom práve, kde sa vyvinuli v kontexte episkopálnych volieb na označenie právnych nárokov zvoleného biskupa u ktorého ešte nenastala investitúra do úradu proti tretím osobám, ktoré by mohli brániť jeho nároku byť dosadený na biskupskú stolicu. V kánonickom kontexte potom *ius in re* znamená také oprávnenie biskupa, ktoré drží, užíva alebo požíva, keď je už dosadený do úradu. V kontexte *ius commune* mohol napríklad veriteľ prostredníctvom *ius ad rem* požadovať od dlžníka vydanie veci, ktorú dlžník veriteľovi sľúbil. Aj keby sa na prvý pohľad mohlo zdať, že ide o obligačné práva, na rozdiel od nich mali *ius ad rem* absolútny charakter podobne ako vecné práva. REID, C.: *Van der Vyver's analysis of rights: a case study drawn from thirteenth-century canon law*. In: KOERS: *Bulletin for Christian Scholarship*, zv. 64, č. 2 & 3, 1999, s. 219.

¹² LANDSBERG, E.: *Die Glosse Des Accursius und Ihre Lehre Vom Eigentum: Rechts- und Dogmengeschichte Untersuchung*. Lipsko: Brockhaus, 1883, s. 87.

¹³ Oprávnený k nehmotnej veci mali *ius in re aliena*. LANDSBERG, E. *Die Glosse Des Accursius und Ihre Lehre Vom Eigentum: Rechts- und Dogmengeschichte Untersuchung*. Lipsko: Brockhaus, 1883, s. 88, 92.

¹⁴ BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1980, s. 441.

¹⁵ ... *sive domini sint sive aliquid in ea re ius habeant*. D. 39. 2. 19. Porovnaj tiež D. 7. 6. 5. *Uti frui ius sibi esse solus potest intendere, qui habet usum fructum, dominus autem fundi non potest, quia qui habet proprietatem, utendi fruendi ius separatum non habet*

¹⁶ MATSUO, H.: *Historical and Theoretical Intimacy between concepts of rights and property*. In: MARTIN, J. - SPRENGER, A.: *Challenges to law at the End of the 20th Century. Band 1: Rights*

veciam“ nebol klasickým právnikom známy.¹⁷ O tom svedčí mimo iného aj skutočnosť, že od 4. storočia nachádzame písomne zaznamenané výrazy ako „*ius dominii possidere*“, čo ostro kontrastuje so skorším používaním termínu *nielen* v právnych zdrojoch - napríklad Titus Livius spomína kráľa, ktorý uznal rímske *ius* a *dominium* nad svojimi územiami,¹⁸ z čoho je zrejmé, že tieto výrazy pokladá za nezávislé od seba. Ako však bolo uvedené vyššie, vytvorenie pojmu vecné právo (*ius in re*) je až dielom glosátorov.

Doktrínálny spor modernej civilistiky, či vlastnícke právo (u glosátorov vlastníctvo v užšom slova zmysle) treba pokladať za unitárne právo alebo za súbor čiastkových oprávnení bol prítomný aj u glosátorov. Glosátori formulovali svoju koncepciu pri skúmaní oprávnenia užívať a požívať vec, ktoré môže byť jednak súčasťou oprávnení vlastníka alebo môže byť postúpené inej osobe ako osobitné právo (*ususfructus*). V dnešnej teórii rímskeho práva hovoríme o *ususfructe* len v súvislosti s osobnou služobnosťou, t.j. ak užívacie a požívacie právo prislúcha inej osobe ako vlastníkovi. Glosátori však používali výraz *usufructus* bez ohľadu na oprávnený subjekt – *usufructus* ako samostatný právny inštitút (osobnú služobnosť) označovali ako *ususfructus formalis* a ako súčasť oprávnení vlastníka *ususfructus causalis*. Kauzou tohto druhého typu *ususfructu* je vlastnícke právo a keďže v zmysle scholastickej logiky nemohol byť následok súčasťou príčiny, bol *ususfructus formalis* považovaný za prejav unitárne vnímaného vlastníckeho práva. Odlišný názor Placentina, ktorý sa pokúšal vymedziť vlastníctvo ako súbor majetkových a užívacích oprávnení nebol väčšinovou mienkou glosátorov vrátane Accursia prijatý.

3 NÁUKA O DELENOM VLASTNÍCTVE

Glosátori pri pojmovej konštrukcii vlastníckeho práva boli obmedzení normatívnou úpravou Justiniánskej kodifikácie, ale ich pojmové konštrukcie museli mať vzťah k objektívnej realite svojej doby. Jednou z veľkých výziev, ktorá pred nimi stála, bolo zosúladenie lénneho systému existujúceho v Taliansku 12. a 13. storočia s právnymi inštitútmi obsiahnutými v Justiniánskej kodifikácii. Raní glosátori sa sprvu zaoberali konštrukciou, či léno nie je možné považovať za darovanie alebo za určitý typ *usufructu*. Obidve tieto koncepcie sa však ukázali byť nevyhovujúce. Ak by léno bolo považované za typ donácie, potom by udelenie léna malo za následok prevod vlastníckeho práva k lénnemu statku, čo by vytvorilo koncepčný problém pri právnej klasifikácii oprávnení lénneho pána (*seniora*) k veci (lénnemu statku), resp. manovi (*vazalovi*). *Ususfructus* sa ukázal byť nevhodný z dôvodu, že léna sa pomerne skoro stali zdeditelnými a prevoditeľnými na inú osobu, čo je pri *ususfructe* ako osobnej služobnosti vylúčené.

Glosátori vynikali veľmi detailnou znalosťou Justiniánskej kodifikácie (ako príslušníci jednej z mála recepčných škôl napr. vedeli identifikovať jednotlivé tituly *Digest* podľa ich počiatočných slov) a neuniklo ich pozornosti, že v kodifikácii sú opísané aj prípady pri ktorých bola rozšírená pôsobnosť reivindikačnej žaloby. Z historického hľadiska išlo o prípady, keď prétori alebo cisárske zákonodarstvo neskoršieho obdobia priznalo určitým osobám obdobu reivindikačnej žaloby (*rei vindicatio utilis*). Ide o pomerne heterogénnu zmes rozličných prípadov – žaloba bola priznaná napr. vlastníkovi materiálu vo vzťahu k veci vyrobenej z tohto materiálu,¹⁹ manželke vo vzťahu k nevydaným veciam tvoriacim veno po zániku manželstva, vojakovi vo vzťahu k veciam kúpených za jeho žold a osobe, ktorá vec vydržala cez *praescriptio longi temporis*. V týchto prípadoch ide o právne vzťahy veľmi podobné vlastníctvu.

Proceedings of the 17th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy (IVR) Bologna, June 16-21, 1995. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, s. 73.

¹⁷ *Digesty* síce používajú na niektorých miestach priamo výraz *ius in re* na označenie práv k cudzím veciam (napr. súvislosti s noxálnymi žalobami v D. 9. 4 a *damnum infectum* v D. 39. 2), tieto práva však nezodpovedajú významu práv k cudzím veciam zahŕňajúcimi služobnosťami, ručnými a zmluvnými záloh, dedičný nájom a dedičné právo stavby a ani nepovažujú vlastníctvo (*dominium*) za druh *ius in re*.

¹⁸ Liv. 45.13.15.

¹⁹ BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1980, s. 673.

Kodifikácia však priznala *rei vindicatio utilis* aj oprávneným z iného vecného práva ako vlastníctva v prípade dedičného nájomcu a oprávneného z dedičného práva stavby.²⁰ Osobitne prípad dedičného nájomcu je mimoriadne problematický, keďže kodifikácia ho označuje na jednom mieste za *fundorum domini* (C. 11.61.12) a na inom mieste tvrdí, že nie je považovaný za vlastníka (*non efficiuntur domini*, D. 6.3.1.1). Nemožno ale tvrdiť, že obdobná žaloba na vydanie veci bola v rímskom práve udelená len osobám, ktoré mali k veci oprávnenie obdobné vlastníckemu právu. Túto skutočnosť ale ignorovali glosátori, ktorí v duchu zásady, že existencia žaloby bez subjektívneho práva je nemožná, priznali oprávneným z *rei vindicatio utilis* osobitné *dominium utilis*. V ich očiach išlo o analogickú aplikáciu žaloby *rei vindicatio (directum)*, ktorá je poskytnutá za účelom ochrany *dominium (directum)*.

Predmetom právnohistorického záujmu bolo zrekonštruovanie vytvorenia tohto pojmu v škole glosátorov. Niektorí autori ako E. Meynial²¹ a K. Lautz²² videli pôvod tejto doktríny v nejasnostiach súvisiacich s účinkom vydržania cez *praescriptio longi temporis*. Tento inštitút plnil obdobnú funkciu ako *usucapio* a slúžil na vydržanie provinčnej pôdy, ktorá nemohla byť vydržaná cez *usucapio* ako inštitút *ius civile*. Pôvodne *praescriptio* malo len povahu námietky voči reivindikačnej žalobe, ktorá bola priznaná osobe, ktorá neprerušene držala provinčnú pôdu buď; 10 rokov ako išlo o držbu *inter praesentes* (ak žalobca aj žalovaný pochádzali z toho istého miesta, neskôr provincie) inak 20 rokov, držba sa opierala o *iusta causa* a držiteľ bol dobromyseľný (*bona fides*). Tento charakter *praescriptionis* sa však v neskoršom období zmenil a *praescriptio* nadobudla charakter žaloby na vydanie veci v prípade straty držby. Justiniánske právo v súvislosti so snahou odstrániť výraz *ex iure Quiritium* (C. 7.25.1) zlúčilo obe žaloby do jedného inštitútu v konštitúcii *De usucapione transformanda* (C. 7.31.1) s tým, že po novom sa *usucapio* vzťahovalo na hnutelnosti a *praescriptio longi temporis* na nehnuteľnosti. Triboniánova komisia za týmto účelom následne interpolovala klasické texty aby ich zosúladiť s touto Justiniánskou reformou.²³

Účinky Justiniárovej reformy však neboli celkom zrejmé, lebo vznikla pochybnosť, či úmyslom cisára bolo odstránenie rozdielu medzi vlastníkom *ex pleno iure* a osobou, ktorá je chránená len prostredníctvom námietky alebo osobitnej žaloby.²⁴ Toto tvrdil glosátor Martinus a príslušníci jeho školy, o ktorých je známe, že text kodifikácie interpretovali s ohľadom na *aequitas bursalis*.²⁵ Napriek tomu neboli Justiniánskymi kompilátormi odstránené všetky odkazy na námietku, resp. osobitnú žalobu v prípade vydržania cez *praescriptio longi temporis*. Keďže glosátori pristupovali ku kodifikácii ako k ucelenému legislatívnemu celku ignorujúc jeho jednotlivé historické úrovne (*interpretatio simplex*), Bulgarus a jeho škola, ktorá bola oproti Martinovi konzervatívnejšia v dôsledku striktnejšej interpretácie textu kodifikácie, Martinovu koncepciu odmietla. V dôsledku zásady, že každej žalobe zodpovedá subjektívne právo však musel aj Bulgarus priznať držiteľovi z *praescriptio longi temporis* subjektívne právo. Bulgarus vytvoril preto pojem *effectus domini*, ktoré bolo v neskoršej glose (Johannom Bassianus alebo Azom a následne prebraté Accursion)

²⁰ K pomerne vyčerpávajúcemu výpočtu prípadov v ktorých rímske právo priznávalo určitej osobe *rei vindicatio utilis* pozri Brezzo, C.: *L'Utilis Actio Del Diritto Romano: Rei Vindicatio Utilis; Estensione Utile Dell'Azione Di Fronte Al Cod. Civ. It.* Turín: Bocca, 1889.

²¹ MEYNIAL, E.: *Notes sur la formation de la théorie du domaine divisé (domaine direct et domaine utile) du XIIe au XIVe siècle dans les Romanistes: Etude de dogmatique juridique.* In: *Mélanges Fitting*. Zv. 2. Montpellier: Societe anonyme de L'Imprimerie Général du Midi, 1908.

²² LAUTZ, K.: *Entwicklungsgeschichte des dominium utile.* Dizertačná práca. Göttingen 1886.

²³ K problematike interpolácií pri výklade Digest pozri BRTKO, R.: *Vedecká kontroverzia Salvatora Riccobona a Emilia Albertaria o použití interpolačnej metódy pri výklade justiniánskych Digest.* In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum.* Praha: Leges, 2016, s. 135-142.

²⁴ Toto nebolo obmedzené len na držiteľa pri *praescriptio longi temporis*, ale vzťahovalo sa to aj na iné prípady bonitárneho vlastníctva.

²⁵ K používaniu koncepcie *aequitas* v klasickom rímskom práve pozri ŠURKALA, J.: *Funkcia aequitas naturalis v kontexte justiniánskych Digest.* In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum.* Praha: Leges, 2016, s. 179-190 a ŠURKALA, J.: *Ratio naturalis ako legitimizačný faktor právotvornej a právnoaplikačnej činnosti prétora.* In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2015.* Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015, s. 511-517.

stotožnené s *dominium utile*.²⁶ Ide však o ahistorickú doktrínálnu konštrukciu a u Bulgara nemáme doložené explicitné použitie pojmu *dominium utile*.

Ako bolo uvedené vyššie, glosa taktiež skúmala možnosť podradenia superficiára, dedičného nájomníka a kolóna pod pojem usufruktuára. V niektorých textoch sú títo označovaní pomerne neurčito za *(ali)quomodo domini*.²⁷ Zapaľský taliansky doktor Vacarius pôsobiaci na univerzite v Oxforde kvalifikoval dedičného nájomcu ako kvázi-vlastníka (*quasi dominus*).²⁸ V *Libri feudorum* vytvorenej na základe longobardského feudálneho práva, ktorá bola glosátormi pripojená k Justinianskej kodifikácii, nachádzame označenie vazala za ako vlastníka (*tanquam dominus*).²⁹ Podľa Meyniala glosátor Rogerius bol prvý, ktorý priznal vazalovi vecné právo k lénnemu statku.³⁰ V obsiahlej štúdií R. Feenstra však veľmi presvedčivo na základe rozsiahleho heuristického výskumu identifikoval glosátora Pillia ako prvého, ktorý použil výraz *utiliter dominus* v svojom diele *Summa feudorum*,³¹ ktoré síce ešte nebolo v originálnej verzii dodnes objavené, ale existuje v obširnejšej verzii.³²

Pillius bol prvým glosátorom, ktorý napísal komplexnejšie glosy k *Libri feudorum*. Jeho aparát glos bol neskôr prepracovaný podľa tradičného názoru jedným zo žiakov Johanna Bassiana (ktorý sám ešte priznával *quasi dominium* oprávneným z *rei vindicatio utile*) Jacobom Columbim.³³ Pri tejto redakcii Pilliovoho aparátu sa Jacobus Columbi stretol s Pilliovým výrazom *utiliter dominus* a výraz *dominium utile* použil vo vzťahu k osobám, ktorých *in rem actio utilis* sa spomína aj v ďalších častiach kodifikácie. Vo vzťahu k *praescriptio longi temporis* použil *dominium utile* ako prvý slávny glosátor Azo, ktorý bol tiež jedným zo žiakov Johanna Bassiana. Podľa K. Lautza Azo taktiež priznal *dominium utile* vazalovi, dedičnému nájomcovi a superficiárovi,³⁴ ale podľa R. Feenstra nie sú texty v tomto smere jednoznačné – niekedy Azo priznáva týmto osobám *quasi dominium* ale na iných miestach ich označuje za *utiliter domini*.³⁵ Accursius následne termín *dominium utile* použil v rôznych kontextoch vo svojej *glossa magna*, pričom vazala a árendátora prirovnal k emphyteutovi (v glosse k C. 10.15.1.1.), ktorý je v C. 11.6.1.12 explicitne označený za *fundorum domini*. Samotné *dominium utile* glosátori priznali manželke vo vzťahu k venu, superficiárovi, emphyteutovi a držiteľovi feuda.³⁶

Accursius vo svojej veľkej glosse neformuloval ucelenú teóriu vlastníctva, čo viedlo niektorých autorov k tvrdeniu, že glosátori neformulovali koncepciu úžitkového vlastníctva.³⁷ To sa

²⁶ FEENSTRA, R.: *Les origines du dominium utile chez les glossateurs*. In: FEENSTRA, R. - LOKIN, J. - VAN DER WAL, N.: *Flores legum H.J. Scheltema, Antecessori Groningano, Oblati*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971, s. 60.

²⁷ Excerpta Codicis Vaticani eg. 435. In: PALMERIO, J.: *Bibliotheca iuridica medii aevi*. Zväzok 2. Turín: Bottega d'Erasmus, 1892, s. 134.

²⁸ DE ZULUETA, F.: *The Liber Pauperum Of Vacarius. Volume 44 of The Publications of the Selden Society*. Londýn: Quaritch, 1927, s. 86-87.

²⁹ *Libri feudorum* 8.2.1.

³⁰ MEYNIAL, E.: *Notes sur la formation de la théorie du domaine divisé (domaine direct et domaine utile) du XIe au XIVe siècle dans les Romanistes: Etude de dogmatique juridique*. In: *Mélanges Fitting*. Zv. 2. Montpellier: Societe anonyme de L'Imprimerie Général du Midi, 1908, s. 422.

³¹ FEENSTRA, R.: *Les origines du dominium utile chez les glossateurs*. In: FEENSTRA, R. - LOKIN, J. - VAN DER WAL, N.: *Flores legum H.J. Scheltema, Antecessori Groningano, Oblati*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971, s. 76-78.

³² LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter - Die Glossatoren*. Zv. 1. Mnichov: C.H. Beck, 1997, s. 232.

³³ Podľa novších výskumov bol však Pilliov aparát glos prepracovaný nie Jacobom Columbim, ale samotným Accursiom. K tomu pozri LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter - Die Glossatoren*. Zv. 1. Mnichov: C.H. Beck, 1997, s. 348.

³⁴ LAUTZ, K.: *Entwicklungsgeschichte des dominium utile*. Dizertačná práca. Göttingen, s. 38.

³⁵ FEENSTRA, R.: *Les origines du dominium utile chez les glossateurs*. In: FEENSTRA, R. - LOKIN, J. - VAN DER WAL, N.: *Flores legum H.J. Scheltema, Antecessori Groningano, Oblati*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971, s. 82-83.

³⁶ LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter - Die Glossatoren*. Zv. 1. Mnichov: C.H. Beck, 1997, s. 108.

³⁷ *Anderseits jedoch findet sich das später so gefährlich auftretende Trugbild des Nutzungseigentums bei der Glosse nicht einmal andeutungsweise*. LANDSBERG, E. *Die Glosse*

podarilo až najvýznamnejšiemu predstaviteľovi nasledujúcej školy komentátorov Bartolovi de Saxoferatovi. Bartolus prvýkrát definíčne vymedzil pojem *dominium*, ktorého vymedzenie nenachádzame v Justiniánskej kodifikácii a ani u glosy, keď na otázku čo je vlastníctvo odpovedá, že je to právo disponovať hmotnou vecou najperfektnejším (resp. najabsolútnejším) spôsobom nezakázaným právom. (*Quid ergo est dominium? Responde: est ius in re corporali perfecte disponendi, nisi lege prohibeatur*).³⁸ Glosátorské delenie vlastníctva na *dominium directum* a *utile* rozšíril o *quasi-dominium*,³⁹ ktoré bola priznané aktívne legitimovanej osobe z *actio Publiciana in rem*.⁴⁰

Kľúčovým doktrínálnym problémom nerefektovaným dostatočne glosou pri rozštiepení vlastníckeho práva na *dominium directum* a *dominium utile* ako spôsobu vertikálneho delenia vlastníctva neznámeho rímskemu klasickému právu je rozpor s D. 13.6.5.15. Podľa tohto Ulpianovho fragmentu ak sa vypožičal alebo prenajal voz súčasne dvom osobám, možno sa pýtať, ako píše Celsus syn v 6. knihe svojich Digest, či každý z nich zodpovedá za celok (*in solidum*) alebo za (určitú) časť. A hovorí: vlastnícke právo alebo držba dvoch (osôb) nemôže existovať k celku (*in solidum*) a taktiež nemôže byť nikto z nich vlastníkom časti (jednej) fyzickej veci; ale môže mať nedeliteľné spoluvlastníctvo k celej fyzickej veci.⁴¹ Accursius necháva tento fragment bez rozsiahlejšieho komentára vo vzťahu k vlastníckemu právu a zameriava sa skôr na pre náš účel nesúvisiacu otázku, či dve osoby môžu nadobudnúť držbu *in solidum*.

Až Odofredus sa pokúsil zosúladiť tento fragment s koncepciou *duplex dominium*. Odofredus neilustruje delené vlastníctvo na príklade vazala a seniora, ale na príklade vena pri ktorom na základe cisárskych konštitúcií C. 3.32.9 a C. 5.12.30 môžu byť rovnako manžel ako aj manželka považovaní za jeho vlastníkov. V tejto súvislosti Odofredus cituje mienku neidentifikovaného glosátora (*quidam*) podľa ktorého sa pravidlo formulované Celsom synom neaplikuje ak vlastníci vlastnia na základe rôznych právnych poriadkov – v tomto prípade manžel by vlastnil podľa *ius gentium* a manželka podľa *ius civile*. Podľa samotného Odofreda musí byť fragment interpretovaný tak, že k tej istej veci nemôžu existovať naraz viaceré *dominia directa* alebo *dominia utilia*. Existencia jedného *dominium directum* a jedného *dominium utile* k tej istej veci je však možná, lebo oba typy vlastníctva sú založené na odlišných právach. Na podporu svojej interpretácie uvádza Odofredus už spomínaný príklad dedičného nájomcu a k rovnakému názoru

Des Accursius und Ihre Lehre Vom Eigentum: Rechts- und Dogmengeschichte Untersuchung. Lipsko: Brockhaus, 1883, s. 100.

³⁸ Komentár k D. 41, 2, 17, 1 nr. 4. SAXOFERATTO, B. *De Commentaria in Corpus juris civilis*. Neskorší autori *ius commune* doplnili výpočet čiastkových oprávnení vlastníka o *ius utendi* a *abutendi*. Napr. F. Hotman (1524-1590) vymedzil vlastníctvo nasledovne: *dominium est ius ac potestas, re quapiam tum utendi, tum abutendi, quatenus iure civili permittitur*. HOTMAN, F.: *Commentarius De Verbis Iuris: Antiquitatum Ro. Elementis Amplificatum*, 1569. Cit. podľa TAITSLIN, A.: *The evolution of the concept of ownership in the Russian law from the Svod Zakonov to the 1994 Civil Code*. Dostupné na internete: <http://www.helsinki.fi/katti/RussianLaw-PRESENTATIONS/Taitslin.pdf> [cit. 18.06.2015].

³⁹ Vo vzťahu k vecným právam ako takým Bartolov nasledovník Baldus de Ubaldis upustil od používania výrazu *ius in re* v prospech výrazu *iura realia*, ktoré vymedzil ako práva bez existencie obligácie. Tieto práva sa aj ako prvý pokúsil enumeratívne vypočítať ako *dominium*, dedičské právo, osobné a pozemkové služobnosti ako aj ručný a zmluvný záloh, bližšiu kategorizáciu týchto práv však neuskutočnil.

⁴⁰ K funkcii tejto žaloby v klasickom rímskom práve pozri KOVÁČIKOVÁ, J.: *Procesné prostriedky ochrany vlastníctva v rímskom práve - Actio publiciana*. In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2015*, Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, s. 518-525.

⁴¹ Ulp. D. 13.6.5.15. *Si duobus vehiculum commodatum sit vel locatum simul, Celsus filius scribit libro sexto digestorum quaeri posse, utrum unusquisque eorum in solidum an pro parte teneatur. Et ait duorum quidem in solidum dominium vel possessionem esse non posse: nec quemquam partis corporis dominum esse, sed totius corporis pro indiviso pro parte dominium habere*. Slovenský preklad podľa BLAHO, P. - VANĀKOVÁ, J.: *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008, s. 254-255.

dospel aj Albericus de Rosate na základe analýzy kánonického textu (X. 2.19.9).⁴² Bartolus sa týmto problémom zaoberá v rámci rozsiahlejšieho komentára k D. 41.2.17.1., keď sa pýta koľko typov vlastníctva je (*quaero, quotuplex est dominium?*) a odpovedá, že dva typy vlastníctva. Na podporu svojho tvrdenia uvádza ako Odofredus dedičného nájomcu s tým, že jediným spôsobom ako zosúladiť D. 13.6.5.15 s cisárskymi konštitúciami C. 11.62.12.1 (dedičný nájomca je *dominus fundi*) a C. 4.66.1-2 (vlastníkom poľa je prenajímateľ) je, že v oboch prípadoch ide o iné typy vlastníctva.

Uvedená doktrínálna konštrukcia možno odstránila rozpor s D. 13.6.5.15, ale neodstránila všetky doktrínálne pochybnosti pri lénach existujúcich v tzv. feudálnej pyramíde. V rozvinutých feudálnych spoločnostiach západnej Európy totiž vazali nedržali pôdu na rozdiel od väčšiny štátov východnej Európy prevažne od panovníka ako lénneho suzeréna, ale od seniorov, ktorí boli sami niekoho vazalmi. Bezprostrední vazali panovníka ako lénneho suzeréna totiž spravidla neužívali všetku lénnu pôdu sami, ale časti léna postupovali osobitnou feudálnou ceremóniou udelenia léna ďalším osobám, ktoré sa tak stali ich vazalmi (infeudácia, resp. subfeudácia léna). Títo nižší vazali mohli taktiež ďalej infeudovať svojich vazalov. Právny účinok infeudácie nižšieho vazala na existenciu *dominium utile* vyššieho vazala k tejto časti jeho léna však nebol zrejmy. Podľa Accursiánskej glosy vazal, ktorý časť léna ďalej infeuduje podriadenému vazalovi stráca k tejto časti *dominium utile*.⁴³ Jacques de Révigny prijal toto stanovisko vo vzťahu k descendentnej infeudácii, ale nie vo vzťahu k ascendentnej. Ide o prípad, keď suzerén postúpi inému suzerénovi *dominium directum* k lénu. V takomto prípade podľa Révignyho každý zo suzerénov si ponechá svoje doterajšie vlastníctvo. Už Révigny však spomína, že podľa niektorých názorov majú obidva typy vlastníctva relatívny charakter, čo bolo rozvinuté neskôr Johannom Faberom. Podľa neho môže mať ako suzerén tak aj vazal *dominium directum* k tej istej veci a môže tak existovať viacero priamych a úžitkových vlastníctiev k tej istej veci. K námietke, že predsa nemôže existovať viacero vlastníckych práv k tej istej veci *in solidum* Faber odpovedá, že je to pravda ale len v rámci jedného vzťahu (*unus respectus*) a nie v prípade viacerých právnych vzťahov (*diversis respectibus*). Ak by došlo k sporu medzi seniorom a manom, senior by bol považovaný za priameho vlastníka a vazal za úžitkového vlastníka; vazal by nemohol namietkať, že vrchné vlastníctvo má suzerén odlišný od seniora.⁴⁴

4 ZÁVER

Vplyv glosátorov a komentátorov na neskorší vývoj súkromného práva v Európe najlepšie ilustrujú civilné kódexy prvej generácie. Ide o kódexy, ktoré historicky vznikli pred priemyselnou revolúciou a z doktrínálneho hľadiska pred začiatkom pôsobenia nemeckej historickoprávnej školy, ktorá vtláčila svoju pečať do väčšiny kódexov druhej generácie. Konceptia deleného vlastníctva, ktorej doktrínálny základ položili glosátori a komentátori, bola prijatá nielen do Všeobecného pruského krajinského zemského práva (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*) z roku 1794,⁴⁵ ale aj do § 357 Rakúskeho všeobecného občianskeho zákonníka (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) z roku 1811. Toto ustanovenie občianskeho zákonníka sa stalo obsolentným v súvislosti so spoločenskými a právnymi zmenami po roku 1848, ale definitívne bolo odstránené v Rakúsku až novelou účinnou k 24.07.2006 (Art. 9 BGBl. I Nr. 113/2006). Revolučný zákonodarca vo Francúzsku pri prijímaní francúzskeho občianskeho zákonníka (*Code civil*) z roku 1804 zase pri definičnom vymedzení vlastníckeho práva v čl. 544 vymedzil vlastníctvo ako právo užívať a disponovať s vecami čo najabsolútnejším spôsobom, pokiaľ to nie je zakázané zákonmi alebo

⁴² RÜFNER, T.: *The Roman Concept of Ownership and the Medieval Doctrine of Dominium Utile*. In: CAIRNS, J. - DU PLESSIS, P.: *The Creation of the Ius Commune: From Casus to Regula*. Edinburgh Studies in Law. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010, s. 132-136.

⁴³ FEENSTRA, R.: *Les origines du dominium utile chez les glossateurs*. In: FEENSTRA, R. - LOKIN, J. - VAN DER WAL, N.: *Flores legum H.J. Scheltema, Antecessori Groningano, Oblati*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971, s. 85.

⁴⁴ FEENSTRA, R.: *Les origines du dominium utile chez les glossateurs*. In: FEENSTRA, R. - LOKIN, J. - VAN DER WAL, N.: *Flores legum H.J. Scheltema, Antecessori Groningano, Oblati*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971, s. 86.

⁴⁵ 18 titul 1. časti.

nariadeniami.⁴⁶ Toto vymedzenie sa veľmi podobá vyššie citovanej definícii Bartola, ktorý vlastníctvo vymedzil ako právo disponovať s hmotnou vecou čo najabsolútnejším spôsobom nezakázaným právom (*ius in re corporali perfecte disponendi, nisi lege prohibeatur*).⁴⁷ Pojem vecné práva, ktorý bol tiež vytvorený glosátormi a komentátormi, nebol zásadným spôsobom zmenený ani nemeckou pandektnou vedou 19. storočia a jeho použitie snáď vo všetkých civilných kódexoch kontinentálnych jurisdikcií predstavuje živý odkaz týchto stredovekých škôl súčasnému právu.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1980.
- BLAHO, P. - VAŇKOVÁ, J.: *Corpus Iuris Civilis. Digesta. Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008.
- BRTKO, R.: *Vedecká kontroverzia Salvatora Riccobona a Emilia Albertaria o použití interpolačnej metódy pri výklade justiniánskych Digest*. In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum*. Praha: Leges, 2016
- DE ZULUETA, F.: *The Liber Pauperum Of Vacarius. Volume 44 of The Publications of the Selden Society*. Londýn: Quaritch, 1927.
- FEENSTRA, R.: *Les origines du dominium utile chez les glossateurs*. In: FEENSTRA, R. - LOKIN, J. - VAN DER WAL, N.: *Flores legum H.J. Scheltema, Antecessori Groningano, Oblati*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1971.
- KOVÁČIKOVÁ, J.: *Procesné prostriedky ochrany vlastníctva v rímskom práve - Actio publiciana*. In: *Míľníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*, Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta.
- LANDSBERG, E. *Die Glosse Des Accursius und Ihre Lehre Vom Eigentum: Rechts- und Dogmengeschichte Untersuchung*. Lipsko: Brockhaus, 1883.
- LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter - Die Glossatoren*. Zv. 1. Mníchov: C.H. Beck, 1997.
- LAUTZ, K.: *Entwicklungsgeschichte des dominium utile*. Dizertačná práca. Göttingen 1886.
- MATSUO, H.: *Historical and Theoretical Intimacy between concepts of rights and property*. In: MARTIN, J. - SPRENGER, A.: *Challenges to law at the End of the 20th Century. Band 1: Rights Proceedings of the 17th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy (IVR) Bologna, June 16-21, 1995*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997.
- MEYNIAL, E.: *Notes sur la formation de la théorie du domaine divisé (domaine direct et domaine utile) du XIIe au XIVe siècle dans les Romanistes: Etude de dogmatique juridique*. In: *Melanges Fitting*. Zv. 2. Montpellier: Societe anonyme de L'Imprimerie Général du Midi, 1908.
- PALMERIO, J.: *Bibliotheca iuridica medii aevi*. Zväzok 2. Turín: Bottega d'Erasmus, 1892.
- REID, C.: *Van der Vyver's analysis of rights: a case study drawn from thirteenth-century canon law*. In: KOERS: *Bulletin for Christian Scholarship*, zv. 64, č. 2 & 3, 1999.
- RÜFNER, T.: *The Roman Concept of Ownership and the Medieval Doctrine of Dominium Utile*. In: CAIRNS, J. - DU PLESSIS, P.: *The Creation of the Ius Commune: From Casus to Regula*. *Edinburgh Studies in Law*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- ŠURKALA, J.: *Funkcia aequitas naturalis v kontexte justiniánskych Digest*. In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum*. Praha: Leges, 2016.
- ŠURKALA, J.: *Ratio naturalis ako legitimizačný faktor právotvornej a právnoaplikačnej činnosti prétora*. In: *Míľníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015.

⁴⁶ Čl. 544 CC: *La propriété est le droit de jouir et disposer des choses de la manière la plus absolue, pourvu qu'on n'en fasse pas un usage prohibé par les lois ou par les règlements*.

⁴⁷ Komentár k D. 41, 2, 17, 1 nr. 4. Možno špekulovať, že Bartolus na rozdiel od francúzskej definície vlastníckeho práva nezahŕnul do definície užívacie, resp. požívacie právo z dôvodu, že Justiniánske inštitúcie v l. 2.4.1. uvádzajú, že v prípade ak usufructus je daný odkazníkovi ako odkaz, dedičovi ostáva holé vlastníctvo (*nudum dominium*). Bartolus teda zjavne považoval za základ vlastníckeho práva právo disponovať, ktoré argumentatívne nemôže byť postúpené na inú osobu bez súčasného postúpenia vlastníckeho titulu k veci.

TAITSLIN, A.: *The evolution of the concept of ownership in the Russian law from the Svod Zakonov to the 1994 Civil Code*. Dostupné na internete: <http://www.helsinki.fi/katti/RussianLaw-PRESENTATIONS/Taitslin.pdf> [cit. 18.06.2015].

URFUS, V.: *Historické základy novodobého práva súkromného*. 2. vydanie. Praha: C.H. Beck, 2001.

WINDSCHEID, B: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. 1. diel. 4. vydanie. Düsseldorf : J. Buddeus, 1875.

Kontaktné údaje:

Mgr. Matej Mlkvý, PhD., LL.M.

matej.mlkvy@flaw.uniba.sk

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Šafárikovo nám. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

PRINCÍPY A ZÁSADY RÍMSKEHO A KÁNONICKÉHO PRÁVA - FAKTOR HODNOTOVEJ STABILITY PRÁVA

Matúš Nemec

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Príspevok analyzuje miesto a význam právnych princípov a pravidiel v systéme rímskeho práva, ich úlohou v procese tvorby a aplikácie rímskeho práva a jeho význam pri recepcii rímskeho práva v Európe. Hodnotová orientácia práva závisí totiž nepochybne aj od dedičstva, ktoré zanechali rímske a kánonické právo. Význam tohto dedičstva sa opiera o vyše dvetisíc rokov fungovania práva v Rímskej ríši a neskoršieho obnovenia jeho významu v stredoveku zásluhou Cirkvi a prostredníctvom kánonického práva. Princípy, zásady a tradície rímskeho práva boli a sú takto udržiavané aj v súčasnosti a moderné právo v neprestáva hľadať inšpiráciu v týchto dvoch klasických systémoch zdroj pravdy a spravodlivosti.

Abstract: The article analyzes the place and importance of legal principles and rules in the system of Roman law, their position in the process of the creation and application of roman law and its importance for the reception of Roman law in Europe. The value orientation of the law depends undoubtedly on the inheritance left by Roman and canonical law. The significance of this heritage is based on more than two thousand years of law in the Roman Empire, and the subsequent restoration of its importance in the Middle Ages, thanks to the Church and canon law. The principles, principles, and traditions of Roman law are perpetuated also in present times, and modern law still searches in these two classical systems inspiration and the source of truth and justice.

Kľúčové slová: Rímske právo, právne princípy, právne pravidlá (*regulae*), definície v práve (*definitiones*), právne zásady, dobrozdania právnikov, právna argumentácia

Keywords: Roman law, legal principles, legal rules, definitions in law, legal maxims, responses of lawyers, law argumentation

1 ÚVOD

Všeobecne v právnej teórii existuje konsenzus o tom, že právo je tvorené právnymi normami. Táto veta vyjadruje presvedčenie, že to, čo určuje všeobecne záväzné pravidlá správania sa, má podobu určitých normatívnych viet, obsiahnutých v právnych predpisoch. Tieto "právne vety" sa považujú za vyjadrenie právnej normy v odbornej jazykovej podobe, zatiaľ čo samotné pravidlo správania sa, ktoré z jazykového vyjadrenia vyplýva a ktorého úprava je zmyslom právnej regulácie, sa označuje spojením právna norma.¹ Namiesto je však otázka, či vôbec a ak áno, do akej miery ovplyvňujú formovanie práva aj iné fenomény, ktoré sú evidentne v oblasti práva dlhodobo prítomné a ktoré sa obvykle označujú spojením *právne princípy*. Ak budeme inak formulovať problém, tak sa pýtame, či právne princípy sú súčasťou práva a ďalej, či právne princípy predstavujú – ako súčasť práva - ďalší (iný) druh pravidiel správania sa, existujúcich popri právnych normách (prípadne niekedy ako samotná právna norma) a či proces ich utvárania je odlišný od "bežných" právnych noriem.²

¹ TRYZNA, J. Právní princípy a právní argumentace. K vlivu právních principů na právní argumentaci při aplikaci práva. Praha : Auditorium, 2010, s. 124.

² Ohľadne rozlišovania medzi právnymi princípmi a právnymi normami podotýkam na tomto mieste, že Robert Alexy predkladá tri cesty (tézy) v tomto procese: slabá oddeľujúca téza, ktorá vyjadruje obsahový rozdiel medzi princípmi a normami; silná oddeľujúca téza, vyjadrujúca kvalitatívny rozdiel medzi princípmi a normami a tretia cesta (téza zhody), v ktorej nenachádzame medzi princípmi

V uvedenom zmysle je potrebné uviesť, že právne pravidlo, ak nejakou cestou, resp. postupom, nadobudne ten význam, že sa stalo právnym princípom, vyjadruje to predovšetkým zmenu kvality tohto právneho pravidla. Už nie je len pravidlom správania ako bežnou (samozrejmovou) súčasťou právnej normy, ale stáva sa významným prostriedkom - a to nielen aplikácie zákona – ale aj argumentácie v prospech stability (často výrazne hodnotovej) práva.³

2 ČINNOSŤ LAICKÝCH PRÁVNÍKOV V RÍME A PRÁVNE ZÁSADY

Právnu pomoc laických rímskych právnikov v podobe poskytovania dobrozdaní, resp. odpovedí na predložené otázky (*respondere*) mohol v Ríme využívať ktokolvek, či už bol orgánom súdnej alebo výkonnej moci, prípadne bol súkromnou osobou. Odborné právne vyjadrenie právnikov, t. j. spomínané *responsum iurisconsulti*, malo najmä v období klasického práva (počas republiky) veľmi neformálnu povahu, ktorá nebola ešte vtedy zviazaná ustanovením Božského Octaviana Augusta, ktorý rozhodol, aby dobrozдания vydávali znalci práva len na základe jeho autority (*ex auctoritate principis*)⁴. Tým sa zmenil aj kvalitatívny význam udeľovaných dobrozdaní – do vydania Augustovej konštitúcie sa totiž hodnota dobrozдания odvíjala výlučne od autority (právnej a spoločenskej) jeho autora a pre nositeľov moci, vrátane súdnej moci, ktorí o dobrozдание požiadali, nemalo záväznú povahu.⁵ Po vydaní spomínanej konštitúcie už dobrozдания autorizovaných právnikov mali záväznú, t.j. normatívnu povahu, ktorá sa odvíjala výlučne práve od spomínanej Augustovej konštitúcie⁶. Táto Augustova regulácia však – napriek tomu, že ide o obdobie klasického práva, vyznačujúceho sa rozkvetom laickej jurisprudencie – bola zárodkom neskoršieho úpadku rímskej právnej vedy, keďže okruh právnikov, poskytujúcich odborné právne vyjadrenia s príslušnou argumentáciou sa na podklade administratívneho pridelovania *ius respondendi* zúžil a tí, ktorí uvedené oprávnenie mali, nemuseli svoje právnické analytické a argumentačné schopnosti konfrontovať v praxi s veľkým množstvom ďalších právnikov.⁷

Rímski právnici vo svojej činnosti, predovšetkým pri poskytovaní dobrozdaní (*respondere*) poskytovali prostredníctvom regulí a definícií podklad pre riešenie praktických problémov. Pri tejto činnosti, vrátane aplikácie ich dobrozdaní pri rozsudzovaní sporov aj formulovali do určitej miery

a normami žiaden obsahový ani kvalitatívny rozdiel. (Porov. ALEXI, R. Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1985, s. 185.)

³ TRYZNA, J. Právní principy a právní argumentace. K vlivu právních principů na právní argumentaci při aplikaci práva, s. 124.

⁴ Pomp. D. 1,2,2,49.

⁵ Heyrovský uvádza, že len nepriamo mohlo *responsum* získať silu právneho pravidla, a to cestou občajového práva; cituje pritom Cicera (Topica 5,28), ktorý píše: „A ak niekto povie, že civilné právo je to, ktoré je obsiahnuté v zákonoch, uzneseniach Senátu, v rozsudkoch, v (činnosti) práva znalých autorít, v ediktoch magistrátov, zvykoch predkov a v ekvite.“ (*Ut si quis dicat ius civile id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, [iuris] peritorum auctoritate, edictis magistratum, more, aequitate consistat.*); porov. HEYROVSKÝ, Leopold. Dějiny a systém soukromého práva římského. Praha : J. Otto, 1910, s. 55.

⁶ BĚLOVSKÝ, Petr. Advokacie a jurisprudencie ve starověkém Říme. Praha : Karolinum, 2005, s. 15.

⁷ Porov. ČERNOCH, Radek. Mocenské zásahy do právní vědy v Antickém Římě. In Dny práva 2011 – Days of Law 2011 [online]. Brno : Masarykova univerzita, 2012; dostupné z:

https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/prispevky/10%20Ovlivnovani%20sfery/04%20cernoch.pdf; Uvedené opatrenie bolo ešte umocnené reskriptom cisára Hadriána, ktorý ustanovil, že zhodné vyjadrenia privilegovaných právnikov (ktorí majú *ius respondendi*) sa stávajú ako právne pravidlá prameňom práva (*responsa prudentium*) a majú silu zákona (Gai Inst. 1,7: *Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. Quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id quod ta sentiunt, legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur.*) Je zaujímavé, že s odkazom na možnú interpoláciu uvedeného fragmentu, nie je pravdivosť tvrdenia o záväznosti dobrozdaní autorizovaných právnikov nepochybná (napr. HEYROVSKÝ, Leopold. Dějiny a systém soukromého práva římského. Praha : J. Otto, 1910, s. 55; k tomu pozri aj BĚLOVSKÝ, P. *Ius respondendi* - několik hypotéz o působení římské jurisprudencie. In: PHS 35 [2000], s. 5-20.)

zovšeobecnené právne stanoviská, aplikovateľné ako pravidlá pri riešení viacerých prípadov rovnakého druhu, prípadne formulovali vetu (výrok), ktorý vymedzil znaky určitého právneho inštitútu (*definitio*). Praktické zameranie činnosti rímskych právnikov (do ktorej treba pochopiteľne zahrnúť aj *scribere* – písanie právnických spisov) predsa len zovšeobecnenie a formulovanie určitých princípov vyžaduje a to napriek zásadnej absencii konštatovania všeobecných a teoretických záverov, resp. právnych zásad a princípov. Kazuistika rímskej jurisprudencie, ktorej podstatou je riešenie praktických právnych problémov totiž predpokladá (ak to zjednodušíme) „jednotu jurisprudencie“ aspoň v zásadných otázkach, ktoré sú významné s ohľadom na potrebu dodržiavania spravodlivosti, slušnosti a čestnosti. Východiskom a mierou pri tvorbe a aplikácii práva bola totiž *aequitas*, ktorá podľa definície Celsa v Ulpianovom vyjadrení patrí spolu s dobrom k definíčným znakom práva.⁸ Pri absencii určitých teoretických záverov, všeobecne platných v rovnakých situáciách, by totiž pri aplikácii práva nepanovala jednota a bol by narušený jeden z atribútov princípu právnej istoty, zjednodušene formulovaného slovami „v rovnakých prípadoch rovnako, v nerovnakých nerovnako“.⁹ Existoval však aj ďalší zmysel konštruovania normatívnych zovšeobecnení a definícií vo forme právnych zásad a pravidiel a tým bola práca s cieľom zaviesť do právneho poriadku systém, t. j. privodiť také usporiadanie pravidiel správania, ktoré má vnútornú logiku, neobsahuje protirečenia a je prehľadný a do istej miery uzavretý.¹⁰ Tento cieľ dosahovali rímski právnici činnosťou, známou ako *scribere*.

3 REGULAE ET DEFINITIONES

Spojenie „právne princípy“ nie je pre rímske právo obvyklé. Rímski právnici používali pre zásady, poučky, výroky, definície, regule, maximá, sentencie, parémie a ešte aj inak pomenované spojenia, frázy a vety, ktorými vyjadrovali práve vyššie spomínané *právne princípy* (ktoré je potrebné zohľadňovať pri aplikácii práva, resp. v kazuistickom postupe pri riešení rôznych problematických situácií) výrazy „*regulae*“ a „*definitiones*“.¹¹ Právnici ich nepoužívali vždy v rovnakom význame a ich rozdielnosť sa prejavovala v zmysle podstatnom (ontologickom). *Regulae* vyjadrovali normatívny obsah určitej „sprincipiálnej“ situácie a *definitiones* mali význam interpretačný, resp. vysvetľujúci¹² a neposkytovali večerpávajúcu odpoveď na určitú právnu otázku. Termín *regula* pochádza z bežného jazyka (gramatiky), v ktorom znamenal pôvodne určitý štandard správania a súčasne kritérium poznania. Neskôr sa chápala *regula* ako dôsledok určitého štandardu a začala sa používať na označenie všeobecného výroku právnej povahy, t. j. *regula* odvtedy vo svojom obsahu vyjadruje právnu zásadu.¹³

Ako to však u rímskych právnikov bývalo obvyklé, tieto dva pojmy (*regulae* a *definitiones*) pre nich významovo nepredstavovali nejakú dogmu a používali ich voľne.¹⁴ Napriek množstvu takto formulovaných pravidiel a definícií rímski právnici nepreferovali zovšeobecňovanie, pretože to tento

⁸ Ulp. D.1,1,1 pr.: „Právo je umenie dobra a slušnosti“. (*Ius est ars boni et aequi*). Porov. aj SOMMER, Otakar. Učebnice soukromého práva římského. I. Obecné nauky. Praha, 1946, s. 16.

⁹ Porov. KINCL, J. *Dicta et regulae iuris aneb právnické moudrosloví latinské*. Praha : Univerzita Karlova, 1990, s. 10.

¹⁰ Popri trende systematizovať rímske právo vzniká v období republiky aj škola, ktorá sa nazýva „regulárna jurisprudencia“ (presnejšie asi „jurisprudencia regulí“), t.j. smer, ktorý tvorí jurisprudenciu pomocou definícií a pravidiel (regulí) ako základným materiálom. (porov. KINCL, J. *Dicta et regulae iuris aneb právnické moudrosloví latinské*, s. 11).

¹¹ Porov. KINCL, J. *Dicta et regulae iuris aneb právnické moudrosloví latinské*, s. 8.

¹² Porov. KINCL, J. *Dicta et regulae iuris aneb právnické moudrosloví latinské*, s. 9.

¹³ Ako prvý použil termín *regula* v spojení s právnu zásadou právnik Massurius Sabinus (1. stor. pred Kr.) - porov. SKŘEJPEK, Michal. *Maxima. Římský jurista – praktik, či teoretik?* In: *Soudce*, roč. 10, č. 5/2008, s. 37. Jeho meno sa uvádza v zozname právnikov v 1. knihe, 2. titule *Digest* (D. 1,2,2,48) - podľa tohto fragmentu bol prvým spomedzi členov jazdeckého stavu, ktorý verejne vydal dobrozdanie.

¹⁴ Je to prirodzené, lebo tvorba rímskeho práva nebola v zásade viazaná na formálneho zákonodarcu, ktorý by sledoval legislatívnu terminológiu, týkajúcu sa formy (označovania) právnych viet, ale právo bolo tvorené v praktickej činnosti množstvom laických právnikov (laická jurisprudencia, predchádzaná kňazskou jurisprudenciou), pre ktorých nebola podstatná dôslednosť formy vyjadrenia svojej argumentačnej myšlienky, ale jej obsah.

postup vždy viedol a vedie k redukcii mnohoaspektového spoločenského vzťahu s jeho nuansmi, resp. zvláštnosťami do podoby všeobecne platnej normy, aplikovateľnej síce v zásade na každú situáciu, ale ktorá nepredvída práve tie uvedené zvláštnosti, ktorými sa každý právny vzťah (právna situácia) môže vyznačovať.¹⁵ Na druhej strane však ani v klasickej dobe právnici nepodceňovali význam normatívnej právnej úpravy vo forme zákonov, uznesení Senátu, ale práve formulovanie právnych zásad a princípov a práca s nimi pri argumentácii boli cestou, ktorú predovšetkým klasicke rímske právo uprednostňovalo. Právnici totiž vedeli, že zákony (všeobecne formulované pravidlá správania) nemôžu predvídať rozmanitosť ľudských vzťahov, ktorými uspokojujú svoje záujmy a pri ktorých vznikajú aj nepredvídateľné sporné situácie, ktoré právo musí byť povolané riešiť.¹⁶

Okrem týchto dvoch základných pojmov používali právnici aj výraz *constitutio*. Používali ho v tom význame, že to, čo je normou správania, predmetom právnej úpravy, ako záväznú ustanovili predkovia už dávno (*constitutio veterum*). V takomto prípade však však v prameňoch častejšie objavuje spojenie *mores maiorum* (zvyky predkov), ktoré boli podkladom obyčajového práva (*consuetudo*). Zovšeobecnené pravidlo, ktoré má povahu právnej zásady uvádzali rímski právnici najmä¹⁷ slovami *vulgo dicta* (všeobecne povedané) alebo *solita dicta* (obyčajne povedané).

Pri justiniánskej kompilácii však tieto *regulae a definitiones* (obsiahnuté v 17. a 16. titule 50. knihy Digest¹⁸) nadobudli z vôle kompilátorov povahu skutočných právnych princípov a zásad, ktoré mali slúžiť ako interpretačné kritéria pri práci s Digestami v právnej praxi.¹⁹

V období vulgarizácie rímskeho práva, t.j. v čase definitívneho úpadku klasickej jurisprudencie a jej metód práce, upadá aj jeden z výsledkov právnickej činnosti, ktorým sú pravidlá (princípy), zásady a definície. Na ich úkor sa zvyšuje úloha tzv. pedagogickej činnosti právnikov, ktorá však v tomto období už je reprezentovaná najmä príručkami, kompiláciami a komentármi.²⁰

¹⁵ Právník Javolenus to vyjadril veľmi výstižne vo svojej 11. knihe Listov (D. 50,17,202): „Každá definícia v civilnom práve je nebezpečná: pretože je vzácnosťou, že by nemohla byť vyvrátená.“ (*Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset.*)

¹⁶ O obmedzenej aplikovateľnosti všeobecne formulovaných noriem, ale aj o limitoch akejkolvek právnej regulácie (vrátane jurisprudencie) svedčí fragment z Digest (Jul. D. 1,3,10): „Ani zákony ani senátne uznesenia nemôžu byť napísané tak, aby zahrňovali všetky prípady, ktoré sa ojedinele vyskytnú, ale úplne stačí, že obsahujú to, čo sa obvykle stáva.“ (*Neque leges neque senatus consulta ita scribi possunt, ut omnes casus qui quandoque inciderint comprehendantur, sed sufficit ea quae plerumque accidunt contineri.*). Právnici Celsus a Paulus však k tomu dodávajú, že zmyslom práva nie je upravovať všetko, ale len to, čo sa stáva obvykle, lebo čo sa v skutočnosti stane len raz alebo dva razy, to si zákonodarcovia nevšímajú. (Porov. Cels. D.1,3,4-5: *Ex his, quae forte uno alicuo casu accidere possunt, iura non constituuntur: ... nam ad ea potius debet aptari ius, quae et frequenter et facile, quam quae perraro eveniunt.*; Paul. D.1,3,6: *γάρ ἀπαξ ἢ δίς ut ait Theophrastus παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται.*) Z uvedených fragmentov sa vytvorila parémia (princíp) *de minimis non curat lex*, resp. *de minimis non curat praetor* (porov. BLAHO, P. – VAŇKOVÁ, J. Corpus iuris civilis – Digesta. Tomus 1. Eurokódex, 2008, s. 76.

¹⁷ SKŘEJPEK, M. Maxima. Římský jurista – praktik, či teoretik?, s. 37.

¹⁸ Najznámejšia regula mimo 16. a 17. titulu 50. knihy Digest sa nachádza u právnika Paula v D. 22,6,9 pr.: „Je (všeobecným) právnym pravidlom, že neznalosť práva každému škodí, naproti tomu neznalosť faktu neškodí...“ (*Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere...*); ďalšie fragmenty, v ktorých právník explicitne hovorí o pravidlách (*regulae*) sú napr.: D. 26,8,1 pr.: Aj keď je pravidlom civilného práva, že poručník nemôže byť ustanovený pre správu svojich vlastných vecí,... (*Quamquam regula sit iuris civilis in rem suam auctorem tutorem fieri non posse...*); D. 26,5,20,1: Pravidlo práva nikomu neprekáža, aby bol niekto ďalší kurátorom toho, kto už jedného má (*Curatorem habenti quo minus alius curator detur, regula iuris non est impedimento.*); D. 30,12,2: Je pravidlom civilného práva, že môžeme odkázať (v záвете) tým otrokom, ktorí patria tým, v prospech ktorých takisto môžeme zriadiť odkaz (*Regula iuris civilis est, quae efficit, ut quibus ipsis legare possumus, eorum quoque servis legare possumus.*)

¹⁹ SKŘEJPEK, M. Maxima. Římský jurista – praktik, či teoretik?, s. 40

²⁰ KINCL, J. Dicta et regulae iuris aneb právnické moudrosloví latinské, s. 12. Justiniánske právo sa takisto upriamilo na vytváranie všeobecných noriem a najmä vytvára pojmové kategórie, ktoré uľahčujú orientáciu v materii a lepšiu aplikáciu práva v praxi. Je však zrejmé, že sa tým redukujú osobitosti v inštitútoch, resp. inštitúty, pôvodne „autonómne“ boli takto zaradené do určitej kategórie

V procese dlhého, vyše tisícročného vývoja vytvorilo rímske právo (predovšetkým v období klasického práva) mnoho právnych pravidiel, zásad a vymedzilo viacero právnych princípov, ktoré cisár Justinian zhrnul v rámci svojich kodifikačných prác predovšetkým do dvoch titulov Digest, do 16. a 17. titulu 50. knihy Digest.²¹

V procese recepcie rímskeho práva v stredovekej Európe sa prostredníctvom práce glosátorov uplatnil osobitný spôsob práce, ktorý takisto vyústil do formulovania základných pravidiel a princípov, ktoré sa "skrývali" v riešeníach prípadov, s ktorými glosátori pracovali.²² Význam rímskeho práva, opäť objaveného v 11-12. storočí, ako platného práva, neskôr ako podporného práva (*ius commune*) pretrval až do obdobia kodifikácií súkromného práva v európskych štátoch v 19. storočí.²³

V 12. storočí, v období recepcie rímskeho práva, *magister* na univerzite v Bologni, Gratián, vydáva svoje dielo *Concordia discordantium canonum* (*Decretum Gratiani*), ktorým vyčlenil kánonické právo ako osobitnú vedu z teológie. A vo svojom vývoji aj kánonické právo pracovalo s mnohými regulami a definíciami, ku ktorým pridávalo výroky zo Svätého písma a výroky cirkevných otcov. Mimoriadne výpovedným momentom o význame právnych zásad, princípov a regulí v tvorbe a aplikácii kánonického práva je aktivita pápeža Bonifáca VIII., ktorý ku svojej zbierke *Liber sextus*²⁴ pripojil časť, obsahujúcu najčastejšie používané pravidlá a zásady používané pri aplikácii vtedajšieho kánonického práva. Túto časť (13. titul *Liber sextus*) Bonifác VIII. označil, inšpirujú sa 17. titulom 50. knihy Digest (*de diversis regulis iuris antiqui*) názvom "*De regulis iuris*". Obsahuje 88 pravidiel (regúl), predvšetkým rímskoprávneho pôvodu.

4 PRÁVNE PRINCÍPY AKO ARGUMENTAČNÝ PROSTRIEDOK

V súčasnom práve je význam právnych princípov závislý od povahy právneho systému, resp. od toho, aký teoretický prístup sa presadil do aplikačnej praxe. V podstate ide o "konflikt" medzi pozitivistickoprávnym prístupom a prístupom, ktorý síce neodmieta koncept pozitívneho práva, ale akceptuje význam právnych princípov, zásad a pravidiel, ktorých postavenie v právnom systéme vyplýva z prirodzeného práva alebo sú súčasťou dedičstva dlhého vývoja práva, ktorého základ bol položený (a stále jestvuje) v rímskom práve a je výsledkom spôsobu rímskoprávneho myslenia.

Význam prirodzeného práva v rímskom právnom myslení je v zásade povahy interpretačného pravidla. Poskytovalo oporu pri koncipovaní odôvodnenia stanovísk právnikov v takých situáciách, ktoré pri aplikácii noriem civilného práva vychádzali najmä z koncepcie prirodzenej rozumnosti (*naturalis ratio*), resp. ako pravidiel správania spoločných pre všetky

a zdieľali právny status toho, čo uvedená kategória obsahovala (napr. nepomenované kontrakty, bezdôvodné obohatenie, kvázikontrakty, osobné služobnosti).

²¹ Neznamená to však, že by sa na iných miestach Digest nenachádzali rôzne právne pravidlá a v nich obsiahnuté princípy; napr. aj v 3. titule 1. knihy Digest sa nachádzajú viaceré právne pravidlá a zásady.

²² Výsledkom práce glosátorov v tomto smere boli „summy“ alebo „brocardae“ a ich cieľom bolo uľahčiť štúdium textov. Pri tejto práci vznikali aj tie *regulae*, ktoré síce poznáme v súčasnosti v ich latinskom znení, ale nie sú pôvodu rímskoprávneho.

²³ V Nemecku sa v 19. storočí uplatňovalo (neskôr opustené) stanovisko, podľa ktorého v procese recepcie rímskeho práva, resp. "obnovenia rímskoprávneho dedičstva" v Európe hrali pri posudzovaní miery obnovenia dôležitú rolu práve zásady a princípy. V tomto procese (údajne) rozhodujúcim kritériom pre záver o pozitívnom vplyve rímskeho práva na právne pomery mala skutočnosť, či určitá zásada (princíp), ktorá má svoj pôvod v rímskom práve, skutočne bola aplikovaná v právnej praxi. Ak sa táto súvislosť nedala preukázať, recepcia rímskeho práva bola odmietaná. Uvedené hľadisko však nebralo do úvahy rozsah vplyvu rímskeho práva a prieniku, predovšetkým jeho myšlienkového dedičstva do právneho systému európskych národov už nedlho po zániku Západorímskej ríše. (porov. URFUS, Valentin. Historické základy novodobého práva súkromného. Praha : C.H. Beck, 1994, s. 7.)

²⁴ „Šiesta kniha“- Bonifác VIII. totiž z hľadiska systematického pripojil toto dielo k piatim knihám svojho predchodcu pápeža Gregora IX., ktorý svoje dielo, obsahujúce kánonické predpisy, rozdelil do piatich kníh.

národy.²⁵ Pre Rimanov nemalo prirodzené právo z hľadiska obsahu význam božieho odkazu a plánu pre svet, ale skôr sa, pri odvolávaní naň, prihliadalo na kvalitu bežných potrieb, pri ustanovovaní spôsobov myslenia a praktických krokov v živote, ktoré boli všeobecne akceptované ako rámec normálneho, t.j. prirodzeného a rozumného poriadku ľudských záujmov, pretože tieto boli odporované z každodennej reality života.²⁶ V dôsledku toho rímskoprávne princípy sú veľmi často nositeľmi myšlienok (ideí) práva prirodzeného.

Pri argumentácii, ktorá využíva odkaz na právne princípy, je v probléme, ktorý je predmetom riešenia, prítomný moment mimoriadne nespravodlivého zákona. Právny poriadok, t.j. v pozitívne právo, sa vyznačuje vlastnosťou, ktorá sa označuje ako „otvorená štruktúra“.²⁷ Znamená to, že právny jazyk je často neurčitý, medzi normami môžu existovať nesúlad a rozpory, v právnom poriadku môže existovať medzera (*lacuna iuris*) a môžu existovať aj iné, zvláštne dôvody, ktoré v konkrétnych prípadoch odôvodňujú rozhodnúť proti doslovnému zneniu textu právnej normy.

Pozitivistický prístup v takýchto prípadoch sa nachádza v situácii, v ktorej nemá možnosť aplikovať akýkoľvek „fenomén“, ktorý síce objektívne existuje (jeho miesto v právnom poriadku je však práve predmetom kontroverzie medzi vyššie uvedenými prístupmi), ale pozitívnoprávny prístup ho nemôže použiť, lebo podľa neho stojí mimo práva - napríklad právny princíp, resp. právna zásada (ktorá vychádza prípadne z morálnych, prípadne aj z náboženských noriem).²⁸

Podľa iného prístupu, ktorý akceptuje možnosť minimálne argumentácie právnymi princípmi, je orgán aplikácie práva kompetentný aplikovať postup v súlade s tézou „otvorenej štruktúry“, umožňujúci rozhodnúť v duchu právnych princípov, ktoré v určitom zmysle vytvárajú most medzi právnymi normami (predstavujúcimi príkazy, zákazy, dovolenia definitívnej povahy) a neprávnymi, predovšetkým morálnymi normami, ktoré sú príkazmi na optimalizáciu právnych noriem).²⁹

Pramene a literatúra

ALEXY, Robert: Pojem a platnosť práva. Bratislava : Kalligram, 2009.

ALEXY, R. Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1985.

BĚLOVSKÝ, Petr. Advokacie a jurisprudence ve starověkém Říme. Praha : Karolinum, 2005.

BĚLOVSKÝ, P. Ius respondendi - několik hypotéz o působení římské jurisprudence. In: Právněhistorické studie 35 (2000), s. 5-20.

BLAHO, P. – VAŇKOVÁ, J. Corpus iuris civilis – Digesta. Tomus 1. Eurokódex, 2008.

BRTKO, Róbert. Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2013.

ČERNOCH, Radek. Mocenské zásahy do právní vědy v Antickém Římě. In Dny práva 2011 – Days of Law 2011 [online]. Brno : Masarykova univerzita, 2012. [online]

HEYROVSKÝ, Leopold. Dějiny a systém soukromého práva římského. Praha : J. Otto, 1910.

JÄGER, Petr. Quae sunt caesaris, caesari: náboženské odkazy v judikatuře. In Dny práva – 2010 – Days of Law, 1. ed. Brno : Masaryk University, 2010. [online]

KINCL, J. Dicta et regulae iuris aneb právnické moudrosloví latinské. Praha : Univerzita Karlova, 1990.

MOUSORAKIS, George. The Historical and Institutional Context of Roman Law. Ashgate Publishing, 2003.

²⁵ Porov. BRTKO, Róbert. Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2013, s. 159.

²⁶ Porov. MOUSORAKIS, George. The Historical and Institutional Context of Roman Law. Ashgate Publishing, 2003, s. 27.

²⁷ ALEXY, Robert: Pojem a platnosť práva. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 99.

²⁸ Zaujímavý pohľad ohľadne argumentácie náboženskými normami v súdnej činnosti ponúka príspevok: JÄGER, Petr. Quae sunt caesaris, caesari: náboženské odkazy v judikatuře. In Dny práva – 2010 – Days of Law, 1. ed. Brno : Masaryk University, 2010. [online] dostupné na: <http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>

²⁹ Alexy uvádza vyjadrenie Spolkového ústavného súdu Nemecka, podľa ktorého: „Právo nie je identické so súhrnom písaných zákonov. Voči pozitívnym ustanoveniam štátnej moci môže podľa okolností existovať prírastok na práve“ (rozhodnutie má značku BverfGE 34 a uvádzam a citujem ho z knihy: ALEXY, Robert: Pojem a platnosť práva. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 100.

SKŘEJPEK, Michal. Maxima. Římský jurista – praktik, či teoretik? In: Soudce, roč. 10, č. 5/2008, s. 35-40.

TRYZNA, Jan. Právní principy a právní argumentace. K vlivu právních principů na právní argumentaci při aplikaci práva. Praha : Auditorium, 2010.

Kontaktné údaje:

Doc. JUDr. Matúš Nemeč, PhD.

matus.nemec@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo námestie 6

P.O. Box 313

810 00 Bratislava

Slovenská republika

DYNAMIKA NÁZOROV OHĽADOM PÔVODU INŠTITÚTU *DEPOSITUM IRREGULARE*

Jana Prnová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: The paper follows the elements of dynamics in the development of views on origin of *depositum irregulare*. In order to answer the question whether the institute was already known to the lawyers of classical Roman law or is a product of Justinian law, paper analyses the following fragments of the Digest of Justinian: D 19, 2, 31, D 16, 3, 25, 1 and D 16, 3, 24, which did not escape the attention of several legal romanists, who devoted themselves to the issue of origin of *depositum irregulare*.

Abstrakt: Príspevok sleduje prvky dynamiky vo vývoji názorov ohľadom pôvodu inštitútu *depositum irregulare*. S cieľom odpovedať na otázku či bol inštitút známy už právnikom klasického obdobia, alebo sa jedná až o produkt práva justiniánskeho, analyzuje nasledovné fragmenty Justiniánskych Digest: D 19, 2, 31, D 16, 3, 25, 1 a D 16, 3, 24, ktoré neunikli pozornosti viacerých právnych romanistov, ktorí sa otázke pôvodu inštitútu nepravidelnej úschovy vedecky venovali.

Key words: *depositum irregulare*, deposit, dynamics, Digest.

Kľúčové slová: *depositum irregulare*, úschova, dynamika, Digesta.

1 ÚVOD

Depositum irregulare alebo nepravidelná úschova, predstavuje inštitút, ktorý vykazuje znaky dvoch reálnych kontraktov – úschovy (*depositum*)¹ a pôžičky (*mutuum*). Uschovávateľ (depozitár) preberá od ukladateľa (deponenta) do opatrovania súbor genericky určených vecí, pričom tieto je oprávnený počas trvania záväzku zároveň užívať podľa vlastného uváženia.² Vidíme, že nepravidelná úschova kombinuje kauzu depozita (úschova, opatera zverenej veci)³ s podstatnou náležitosťou *mutua*, ktorou je právo dlžníka požičkanú vec užívať, čoho sprievodný javom je prevod vlastníctva predmetnej veci z veriteľa na dlžníka.⁴ Inštitút teda predstavuje jeden z najspornejších v rímskom práve, pričom miera, ktorou zasahuje do pôžičky je príčinou diskusie, ktorá sa na tému tohto kontraktu vedie v právnej romanistike už dlhú dobu.⁵ Uvedené potvrdzuje dynamika názorov

¹ Bližšie k vybraným problémom úschovy pozri napr. KOVÁČIKOVÁ, J. Konkurencia práva vlastníka a ukladateľa v kontexte rímskeho práva klasického a justiniánskeho obdobia. In: Bratislavské právnické fórum 2016: Ochrana subjektívnych práv v kontexte stretu právnych kultúr. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2016, s. 27-34.

² HEYROVSKÝ L. Dějiny a systém soukromého práva římského. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 1927, s. 385.

³ Bližšie k problematike kauzy pozri: DOSTALÍK, P. Pojem causy v římském právu. In: Acta Iuridica Olomouciensis. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009, č. 6, s. 277-286.

⁴ ZIMMERMANN, R. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. New York: Oxford University Press, 1996, s. 216.

⁵ BĚLOVSKÝ, P. *Depositum irregulare: úschova peněz v římském právu* [online]. Článek vychází z referátu predneseného v novembri 2000 na Konferencii českých a slovenských právnych romanistov v Košiciach [cit. 2018-02-22]. Dostupné na internete: intervalla.prf.cuni.cz/fulltext/depositum.doc

právných romanistov ohľadom právnej povahy a pôvodu nepravidelnej úschovy. P. Bělovský zmapoval tieto názorové tendencie nasledovne:⁶

- a) medzi *depositum irregulare* a *mutuum* neexistoval pojmový rozdiel, pričom úschova genericky určených vecí bola považovaná za pôžičku;⁷
- b) nepravidelná úschova je inštitútom justiniánskeho práva, o ktorom právnici klasického obdobia údajne nemali žiadnu vedomosť;⁸
- c) o vznik tohto inštitútu sa postarali už klasickí právnici.⁹

Cieľom tohto príspevku je zodpovedať otázku či nepravidelnú úschovu genericky určených vecí, spojenú s právom uschovávateľa deponovaných vecí počas úschovy zároveň užívať poznali už klasickí právnici, alebo sa jedná až o inštitút justiniánsky. V práci je venovaný priestor hľadaniu dôkazov o nepravidelnej úschove v dielach klasických právnikov ale aj argumentácii tých právnych romanistov, ktorí *depositum irregulare* ako inštitút klasického práva odmietajú a považujú ho buď za jednoduchú úschovu, prípadne pôžičku.

Pozornosť je venovaná niekoľkým zaujímavým fragmentom Justiniánskych Digest, ktorými právní romanisti argumentujú v prospech vyššie uvedených názorov. Na tomto základe sa pokúsime rozhodnúť ako nazerali rímski právnici na *depositum irregulare* v jednotlivých časových obdobiach, či ho vôbec považovali za samostatný inštitút, aké práva a povinnosti strán s ním spájali a aké boli dôsledky nedodržania týchto povinností.

2 ALF. D 19, 2, 31

Alfenus libro quinto a Paulo epitomarum: „*In navem Saufei cum complures frumentum confuderant, Saufeius uni ex his frumentum reddiderat de communi et navis perierat: quaesitum est, an ceteri pro sua parte frumenti cum nauta agere possunt oneris aversi actione. Respondit rerum locatarum duo genera esse, ut aut idem redderetur (sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur) aut eiusdem generis redderetur (veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut anulj): ex superiore causa rem domini manere, ex posteriore in creditum iri. Idem iuris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil alius eum debere apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solveret. ...*“¹⁰

⁶ BĚLOVSKÝ, P. *Depositum irregulare: úschova peněz v římském právu* [online]. Článek vychází z referátu predneseného v novembri 2000 na Konferencii českých a slovenských právnych romanistov v Košiciach [cit. 2018-02-22]. Dostupné na internete: intervalla.prf.cuni.cz/fulltext/depositum.doc

⁷ Zástancom tejto teórie je napríklad F. Niemeyer, ktorý venoval značné úsilie snahám o spochybnenie inštitútu nepravidelnej úschovy. Túto považoval za klasické *depositum*, ktoré sa prostredníctvom novácie záväzku môže zmeniť na pôžičku, pri ktorej je veriteľovi priznaná možnosť brániť sa žalobou z úschovy. Bližšie pozri: NIEMEYER, F. *Depositum irregulare*. Halle: Max Niemeyer, 1889.

⁸ Túto teóriu prezentoval napríklad G. Rotondi. Bližšie pozri: ROTONDI, G. *Studii sul diritto romano delle obbligazioni*. Pavia: Tipografia e legatoria cooperativa, 1922. Zo súčasníkov možno spomenúť dielo W. Gordona: GORDON, W. *Observations on Depositum Irregulare*. In: *Roman Law, Scots Law and Legal History: Selected Essays*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

⁹ Najmä mladší právní romanisti zastávajú názor, že inštitút nepravidelnej úschovy bol dobre známy už klasikom. Bližšie pozri napr. SONDEL, J. *Szczególnie rodzaje depozytu w prawie rzymskim*. In: *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967.

¹⁰ Alf. D 19, 2, 31 (Alfenus v 5. knihe svojich Digest vybraných Paulom): „*Niekoľko nájomcov naložilo svoje obilie na Saufeiovu loď, bez toho, aby ich rozdelili. Saufeius vydal jednému z nich žalobou o spreneveru nákladu proti majiteľovi lodi. [Alfenus] odpovedal, že sú dva druhy nájmu, čoho dôsledkom je, že buď musí byť vrátená tá istá vec (ako napríklad šaty, ktoré sú zverené čističovi na pranie), alebo musí byť vrátená vec rovnakého druhu (napríklad striebro, ktoré bolo dané kováčovi, aby z neho vyrobil nádoby alebo zlato, aby z neho vyrobil prstene). V prvom prípade patrí vec stále vlastníčkovi, v druhom prípade sa stáva veriteľom. Rovnako to je aj pri úschove. Lebo*

Citovaný fragment je zaradený do druhého titulu 19. knihy Digest, ktorý pojednáva síce o nájomnej zmluve, je v ňom však i zmienka o úschove, ktorá je pre účely tohto článku zaujímavá a významná.

Skutkový stav je nasledovný: Niekoľko osôb naložilo svoje obilie na Saufeiovu loď bez toho, aby bolo toto rozdelené a tak bolo jasné, komu patrí ktorá časť obilia, Saufeius vydal jednému z nich jeho podiel obilia, pričom zbytok obilia bol následne stratený spolu s loďou. Právnik Alfenus si kladie otázku, či je možné žalovať kapitána lode o spreneveru, lebo jednému z podielnikov obilia vydal, iným však nie, a títo sa preto cítili poškodení. Alfenova odpoveď znela, že sú dva druhy nájmu, a to podľa toho, či má byť vrátený ten istý majetok alebo, či má byť vrátená len vec rovnakého druhu. V prvom prípade si vlastnícke právo zachová prenajímateľ, v druhom prípade má pohľadávku do výšky zvereného majetku. Nasleduje pre nás najdôležitejšia veta: rovnaké pravidlo platí aj v prípadoch, keď jedna strana zverila druhej strane peniaze do úschovy, bez toho aby ich nejako oddelila od ostatných mincí, pričom uschované mince len spočítala. Druhá strana je v tomto prípade povinná ukladateľovi vrátiť tú istú sumu peňazí. Fragment ešte ďalej pokračuje, Alfenus nakoniec žalobu *actio oneris aversi* odmieta priznať, to je však pre účel tohto článku len marginálna problematika.

Na úvod je vhodné konštatovať, že v súvislosti s citovaným fragmentom panuje v právnej romanistike zhoda, že autorstvo fragmentu nemožno bez výhrad pripísať Alfenovi.¹¹ Problematická je najmä didaktická odbočka od hlavnej skúmanej otázky, ktorá sa týka úschovy: „*idem iuris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solveret.*“ Je totiž len málo pravdepodobné, že by Alfenus, ktorý rozhodoval prípad o zodpovednosti vlastníka lode za stratený náklad, prerušil úvahou o úschove logický sled svojej výpovede a potom sa opäť vrátil k hlavnej skúmanej otázke.

Za zmienku stojí ďalej úvaha či možno problematickú časť považovať za justiniánsku interpoláciu.¹² K. Geiger uvedené odmieta s tvrdením, že kompilátori sa inštitútu nepravidelnej úschovy venovali v 16. knihe svojich Digest a nemali dôvod sa k nemu opäť vracieť v 19. knihe.¹³

Ďalšia alternatíva, ktorá sa tu v súvislosti s pôvodom uvedenej časti tohto fragmentu vynára je, že autorom danej glosy je Paulus. Táto teória je logická, keďže daný fragment je úryvkom z Alfenových Digest, ktorý excerpoval práve Paulus.¹⁴

Vychádzajúc z poslednej zmienenej hypotézy, samotný obsah predmetného fragmentu možno analyzovať nasledovne: je potrebné pozastaviť sa pri časti „*ex superiore causa rem domini manere, ex posteriore in creditum iri,*“ na ktorú nadväzuje exemplifikácia na príklade čističa šiat a kováča – objednávateľ zostáva v prvom prípade vlastníkom odovzdaných šiat daných na vyčistenie čističovi, v druhom prípade má objednávateľ voči kováčovi (nájomcovi, zhotoviteľovi diela) pohľadávku. Ďalej nasleduje komentár, z ktorého vyplýva, že pokiaľ dôjde k úschove odpočítaných,

pokiaľ niekto odovzdal peniaze bez toho, aby ich pevne uzavrel alebo zapečatil, ale ich spočítal, potom je ten, komu boli peniaze zverené do úschovy povinný zaplatiť rovnakú čiastku. ...“ Preklad: autorka s pomocou WATSON, A. The Digest of Justinian. Volume II. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

¹¹ GEIGER, K. Das Depositum irregulare als Kreditgeschäft. München: Schubert, 1962, s. 29-30; SONDEL, J. Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. In: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, s. 81 a nasl.

¹² K činnosti a práci justiniánskych kompilátorov bližšie pozri: VESELÁ, D. Justinián a interpolácie. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislavské právnické fórum 2018, ktorá sa konala v dňoch 22. - 23. februára v priestoroch Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (v tlači); LENHARTOVÁ, K. Justiniánske Digesta - zostavovateľské práce. In: Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum. Praha: Leges, 2016, s. 19-24; KOVÁČIKOVÁ, J. Digesta a fenomén interpolácií justiniánskych kompilátorov. In: Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum. Praha: Leges, 2016, s.123-134.

¹³ GEIGER, K. Das Depositum irregulare als Kreditgeschäft. München: Schubert, 1962, s. 29.

¹⁴ Doplniť možno aj celkom prozaický argument: na to aby sa Paulus uchýlil len k odpisovaniu Alfenovho textu bol až príliš dobrým právníkom. Bližšie pozri napr. SONDEL, J. Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. In: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, s. 83.

ale nezapečatených peňazí, je depozitár povinný vrátiť deponentovi *tantundem*, teda rovnakú sumu peňazí a nie identické mince. Rozhodujúca je teda povaha deponovaného predmetu – možnosť vrátiť iné mince rovnakej nominálnej hodnoty sa spája s generickým charakterom vecí a nie je výsledkom dohody strán.¹⁵

Na základe svedectva podaného týmto fragmentom môžeme uzavrieť, že úschova genericky určených vecí bola známa už právnikom v klasickom období. Pokiaľ došlo k uschovaniu zastupiteľných vecí, stal sa uschovávateľ vlastníkom veci, pričom jeho povinnosťou bolo vrátiť rovnaké množstvo vecí v rovnakej kvalite a nie tú istú vec. Pôvodný vlastník teda vlastnicke právo prevádza na uschovávateľa, pričom mu voči nemu vzniká pohľadávka.

3 PAP. D 16, 3, 25, 1

Papinianus libro tertio responsorum: „*Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantundem redderet, depositam ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque iudicio depositi condemnandus est.*“¹⁶

V citovanom fragmente je reč o tzv. *pecuniam non obsignatam*, teda o nezapečatených, voľne uschovaných peniazoch. Tieto peniaze nie sú zapečatené v obálke, truhlici či mešci, a teda nie sú nijako fyzicky oddelené a dostatočne individualizované či určité. Predmet úschovy je v tomto prípade genericky určený. Depozitár uschované peniaze použil vo svoj prospech a nebol preto schopný peniaze deponentovi vrátiť po tom, ako ho o to deponent požiadal. Dostal sa tak do omeškania. Papinián priznal deponentovi *actio depositi*, pomocou ktorej môže získať aj úroky za dobu omeškania.

T. Niemeyer analyzoval tento fragment nasledovne: Najprv sa zameril na slová „*ut tantundem redderet*“, na ktoré podľa neho treba hľadieť ako na vyjadrenie dohody strán a nie ako na normu. Ďalej rekonštruoval nasledovný skutkový stav: strany si dohodli *depositum regulare*, pri ktorej prichádza do úvahy možnosť jej zmeny na *mutuum* v prípade, že depozitár uschované peniaze použije. Pri pôžičke by však mal dlžník zaplatiť aj úrok. Ten musel byť v prípade kontraktu pôžičky dojednaný stipuláciou, k čomu však v tomto prípade nedošlo, keďže kontrakt vznikol ako úschova. Za týchto okolností by teda hrozilo, že veriteľ žiadny úrok od dlžníka nedostane, Papinián mu preto priznal *actio depositi*. Keďže ide o žalobu *bona fide*,¹⁷ sudca môže úroky priznať aj bez stipulácie, čo by však v prípade pôžičkovej kondície ako žaloby *stricti iuris* neprichádzalo do úvahy. Niemeyer teda hovorí o novácii záväzku z úschovy na pôžičku, pričom veriteľovi z pôžičky priznáva žalobu z úschovy aby sa mohol domôcť úrokov aj bez existencie akcesorického formálneho kontraktu, t.j. stipulácie.

Táto hypotéza má však svoje slabiny. I pokiaľ by nastal popísaný skutkový stav, teda išlo by o *depositum regulare*, platili by rovnaké pravidlá pre peniaze zapečatené i nezapečatené. Prečo by vôbec Papinián vo fragmente zdôrazňoval, že sa jednalo o nezapečatené peniaze? Otázne ďalej je, že pokiaľ sa má kontrakt správať ako pôžička, prečo právnik priznal veriteľovi úroky len od okamihu omeškania (*post moram*) a nie od začiatku (*totius temporis*).¹⁸

¹⁵ SONDEL, J. Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. In: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, s. 81-82.

¹⁶ Pap. D 16, 3, 25, 1 (Papinián v tretej knihe svojich Dobrozdání): „*Ten kto použil vo svoj prospech u seba uschované nezapečatené peniaze s dohodou, že vráti rovnakú sumu, bude odsúdený na základe actio depositi aj na úroky od okamihu omeškania.*“ Preklad: autorka s pomocou súkromného prekladu doc. JUDr. Matúša Nemča, PhD.

¹⁷ Bližšie ku konceptu dobromyseľnosti pozri: ŠURKALA, J. Bona fides a aequitas v rímskom práve: analýza fragmentu Tryph. D 16,3,31. In: Míľniky práva v stredoeurópskom priestore 2016. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2016, s. 329-335.

¹⁸ K. Geiger nepovažuje túto argumentáciu za presvedčivú: súdi, že fragment nie je pôvodným Papiniánovým textom, ale je interpolovaný. Interpoláciou by mali byť slová „*ut tantundem redderet*“. Argumentuje neprirodzeným poradím slov a tautológiou, typickou pre justiniánskych kompilátorov. Možnosť vrátiť *tantundem* vyplýva už z tohto, že sa jednalo o nezapečatené peniaze (čo je vyjadrené slovami *pecunia non obsignatam*), ide teda o veci druhovo určené a zastupiteľné. Bližšie pozri: GEIGER, K. Das Depositum irregulare als Kreditgeschäft. München: Schubert, 1962, s. 51-52. Podobne i SONDEL, J. Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. In: Zeszyty naukowe

Dôvodom, prečo sa možno domnievať, že v tomto prípade máme dočinenie s *depositum irregulare* sú slová „*ad usus proprios convertit*“ a Papiniánova reakcia na ne. Vieme, že v prípade bežnej úschovy zakladá použitie deponovaných vecí delikt krádeže, keďže depozitár nesmie deponovanú vec používať. Avšak pri použití peňazí v nezapečatenom obale tu Papinián nič nenamieta, lebo ich použitie depozitárom je dôsledkom ich zastupiteľnej povahy. Je však potrebné zdôrazniť, že musí byť pripravený deponované peniaze na požiadanie deponenta vrátiť a za tým účelom musí mať pripravené vo svojom majetku dostupné *tantundem*.

Ak teda nebude mať pripravenú 100 percentnú rezervu a nebude preto schopný deponované peniaze vrátiť ihneď na požiadanie deponenta, dostane sa depozitár do omeškania. Práve toto vydanie peňazí, kedy depozitár nebude držať 100 % rezervy je oným použitím pre vlastnú potrebu, resp. prospech. V prípade omeškania bude depozitár povinný zaplatiť okrem istiny aj úrok z omeškania, a to *post moram* (od omeškania). Istinu i úrok môže deponent vymáhať pomocou *actio depositi*.¹⁹

Na základe uvedeného možno uzavrieť, že už klasický právnik Papinián odlišuje prípady úschovy peňazí určených *in genere* od úschovy peňazí zapečatených (*in specie*).

4 PAP. D 16, 3, 24

Papinianus libro nono quaestionum: „*Lucius Titius Sempronio salutem. Centum nummos, quos hac die commendasti mihi adnumerante servo Sticho actore, esse apud me ut notum haberes, hac epistula manu mea scripta tibi notum facio: quae quando voles et ubi voles confestim tibi numerabo.*“ *Quaeritur propter usurarum incrementum. Respondi depositi actionem locum habere: quid est enim aliud commendare quam deponere? Quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur: nam si ut tantundem solveretur convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. In qua quaestione si depositi actio non teneat, cum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi non facile dicendum est. Et est quidem constitutum in bonae fidei iudiciis, quod ad usuras attinet ut tantundem possit officium arbitri quantum stipulatio: sed contra bonam fidem et depositi naturam est usuras ab eo desiderare temporis ante moram, qui beneficium in suscipienda pecunia dedit. Si tamen ab initio de usuris praestandis convenit, lex contractus servabitur.*“²⁰

Lucius Titius listom potvrdzuje, že 100 mincí, ktoré mu Sempronius zveril do úschovy vyplatí na požiadanie kedykoľvek a kdekoľvek si to bude Sempronius želať. Papinián sa v tejto súvislosti zaoberal otázkou, či má Sempronius právo aj na úrok z tejto sumy a priznáva mu *actio depositi*. Ďalšia časť fragmentu však upresňuje, že to platí len v prípade, ak majú byť vrátené tie isté mince, pokiaľ má byť vrátené len rovnaké množstvo peňazí, kontrakt presahuje hranice deposita. Preto teda nepripadá *actio depositi* do úvahy, lebo má dôjsť k vráteniu rovnakej čiastky, ale nie identických mincí, a v tomto prípade nie je jednoduché odôvodniť priznanie úroku. Nasleduje tretia

Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, s. 43-46.

¹⁹ SONDEL, J. Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. In: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, s. 43-46.

²⁰ Pap. D 16, 3, 24. (Papinán v 9. knihe otázok): „*Lucius Titius zdravi Sempronio. Aby si vedel, že sto zlatých, ktoré si mi dnes zveril a vyplatil skrze otroka Sticha, správcu tvojho majetku, sa nachádzajú v mojich rukách, oznamujem ti to týmto vlastnoručne napísaným listom: a tie ti vyplatím kedy a kde budeš chcieť.*“ *Otázka je, či je možné požadovať úroky. Odpovedal som, že je na mieste žaloba z úschovy: čo iné totiž zverenie môže byť než úschova? A je to vtedy pravda, ak bolo dohodnuté, že tie isté mince sa majú vrátiť: lebo ak je dohodnuté, že sa má plniť to isté množstvo, vec prekračuje známe hranice úschovy. Keď teda v tomto prípade nie je založená žaloba z úschovy, keďže bolo dohodnuté, že [má byť vrátené] to isté množstvo, nie tie isté mince, nie je ľahké povedať, že sa má prihliadať na úroky. Pre žaloby bona fide je síce ustanovené ohľadne úrokov, že vôľa sudcu zmôže to isté čo stipulácia, je však proti dobrej viere a povahe úschovy žiadať úroky za obdobie pred omeškaním od toho, kto prevzatím peňazí poskytol dobrodenie. Ak však bolo od začiatku dohodnuté poskytovanie úrokov, bude platiť ustanovenie zmluvy.*“ Preklad: autorka s pomocou BARTOŠEK, M. Škola právnického myšlení. Praha: Karolinum, 1991, s. 243-244.

časť fragmentu, kde sa hovorí, že úroky môžu byť v žalobách *bona fide* určené sudcom, a to rovnako ako keby boli zriadené stipuláciou, ale bolo by proti dobrej viere a povahe depozita, keby boli tieto úroky priznané za dobu predchádzajúcu omeškaniu depozitára. Posledná veta neguje čo bolo povedané predtým a stanovuje že pokiaľ bolo dohodnuté, že úrok má byť zaplatený od začiatku (*ante moram*), má platiť táto dohoda.

Na prvý pohľad je zrejmé, že tento fragment je vnútorne protirečivý. Preto o ňom panuje všeobecná zhoda, že jeho stredná časť („*quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur: nam si ut tantundem solveretur convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. in qua quaestione si depositi actio non teneat, cum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi non facile dicendum est.*“), nepochádza od Papiniána. Keby bol autorom tohto komentára samotný Papinián, určite by nenechal bez repliky kritickú poznámku o tom, že pri úschove druhovo určených vecí nie je ľahké rozhodnúť či priznať úroky. Ani by pravdepodobne nerozporoval prvú a tretiu časť vlastného fragmentu.²¹

Ak fragment zbavíme údajných interpolácií, dostaneme text, z ktorého môžeme usúdiť nasledovné: Papinián dostal otázku, či možno pomocou *actio depositi* získať úroky za obdobie *ante moram*, o ktorých je reč v poslednej vete. Na túto otázku odpovedal záporne. Keďže depozitár musel byť vždy pripravený vrátiť deponovnú sumu na požiadanie deponenta („*quae quando voles et ubi voles confestim tibi numerabo*“), musel mať potrebné množstvo peňazí vždy k dispozícii, a teda nemohol ich investovať a mať z nich zisk, z ktorého by uhradil prípadný úrok. K tomu Papinián poznámenáva, že by bolo proti dobrej viere a povahe depozita, pokiaľ by mu peniaze nemohli priniesť žiadny zisk a on by bol napriek tomu nútený platiť úroky od samého začiatku.

Možno ustáliť, že v tomto fragmente máme opäť dočinenie s *depositum irregulare*. Depositár, ktorý prijal spočítané peniaze *in genere* je povinný vrátiť ich *tantundem*. Keďže však nemusí vrátiť tie isté mince, môže ich použiť, ale vo svojom majetku musí mať vždy pripravený dostatok peňazí aby mohol uspokojiť deponentovu pohľadávku. V prípade, že takú čiastku peňazí nemá a dostane sa do omeškania, musí okrem istiny vrátiť aj úroky od okamihu omeškania až do zaplatenia (*post moram*). Podľa práva klasického teda nie je povinný platiť úroky pred omeškaním.

5 ZÁVER

Záverom možno zhrnúť, že už klasickí právnici poznali inštitút *depositum irregulare*. Jasne o tom vypovedajú napríklad citované Papiniánove fragmenty D 16, 3, 24 a D 16, 3, 25, ale i ďalšie. V klasickom období vývoja rímskeho právneho poriadku vznikalo *depositum irregulare* ak boli deponované veci genericky určené, ako o tom svedčí vyššie citovaný fragment D 19, 2, 31. Depozitár mohol tieto veci užívať, ale zároveň musel udržiavať dostatočné množstvo týchto vecí, aby ich mohol deponentovi kedykoľvek vrátiť. Pokiaľ toho nebol schopný, dostal sa do omeškania a musel uhradiť úroky od okamihu omeškania, teda *post moram*, čo taktiež reflektujú viaceré fragmenty.

Justiniánske právo naopak pripúšťa, aby sa v prípade úschovy genericky určených vecí strany dohodli, že depozitár zaplatí deponentovi úrok, a to už od okamihu vzniku záväzku, teda *totius temporis*, čo dokazujú interpolácie vykonané v citovaných fragmentoch. Je logické, že aby si na tento úrok depositár zarobil, musel peniaze určitým spôsobom investovať, a teda nemusel byť schopný ich na požiadanie vrátiť. Takto poňaté *depositum irregulare* skutočne pripomína skôr pôžičku a neposkytuje deponentovi záruku, že jeho peniaze sú bezpečne uložené.

²¹ Názory na autorstvo tejto časti sa rôznia, niektorí autori sa prikláňajú k justiniánskej interpolácii, iní ho pripisujú neznámemu predjustiniánskemu právnikovi, jednoznačne sa však zhodujú, že táto časť nepochádza od Papiniána. Bez výhrad je ďalej prijímaný i názor, že interpolovaná je posledná veta. Bližšie pozri napr. NIEMEYER, F. *Depositum irregulare*. Halle: Max Niemeyer, 1889, s. 36; GEIGER, K.: *Das Depositum irregulare als Kreditgeschäfr*. München: Schubert, 1962, s. 35; SONDEL, J.: *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*. In: *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, č. 30, s. 51-53.

Použitá literatúra:

- BARTOŠEK, M.: Škola právnického myšlení. Praha: Karolinum, 1991, s. 380, ISBN: 80-7066-579-3
- BĚLOVSKÝ, P.: Depositum irregulare: úschova peněz v římském právu [online].
- DOSTALÍK, P.: Pojem causy v římském právu. In: Acta Iuridica Olomouensis. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009, č. 6, s. 277-286. ISSN 1801-0288.
- GEIGER, K.: Das Depositum irregulare als Kreditgeschäfr. München: Schubert, 1962, 58 s.
- GORDON, W.: Observations on Depositum Irregulare. In: *Roman Law, Scots Law and Legal History: Selected Essays*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. s. 61-69. ISBN: 9780748625161
- HEYROVSKÝ L.: Dějiny a systém soukromého práva římského. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 1927. 656 s.
- KOVÁČIKOVÁ, J.: Digesta a fenomén interpolácií justiniánskych kompilátorov. In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum*. Praha: Leges, 2016. s.123-134. ISBN 978-80-7502-183
- KOVÁČIKOVÁ, J.: Konkurencia práva vlastníka a ukladateľa v kontexte rímskeho práva klasického a justiniánskeho obdobia. In: Bratislavské právnické fórum 2016: Ochrana subjektívnych práv v kontexte stretu právnych kultúr. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2016. s. 27-34. ISBN 978-80-7160-433-4
- LENHARTOVÁ, K.: Justiniánske Digesta - zostavovateľské práce. In: *Historia et interpretatio Digestorum seu Pandectarum*. Praha: Leges, 2016, s. 19-24, ISBN 978-80-7502-183.
- NIEMEYER, F.: Depositum irregulare. Halle: Max Niemeyer, 1889. 166 s.
- ROTONDI, G.: Studii sul diritto romano delle obbligazioni. Pavia: Tipografia e legatoria cooperativa, 1922, 598 s.
- SONDEL, J.: Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim. In: *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze*. Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967, č. 30, 129 s. ISSN 0083-4394.
- ŠURKALA, J.: Bona fides a aequitas v rímskom práve: analýza fragmentu Tryph. D 16,3,31. In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2016. s. 329-335. ISBN 978-80-7160-414-3.
- VESELÁ, D.: Justinián a interpolácie. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislavské právnické fórum 2018, ktorá sa konala v dňoch 22. - 23.februára v priestoroch Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (v tlači).
- WATSON, A.: The Digest of Justinian. Volume II. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, 448 s. ISBN 978-0-8122-2034-6.
- ZIMMERMANN, R.: The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. New York: Oxford University Press, 1996. 1241 s. ISBN: 978-0-19876426-7.

Kontaktné údaje:

Mgr. Jana Prnová, PhD.
jana.kovacikova@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva
Šafárikovo nám. č. 6
810 00 Bratislava
Slovenská republika

DYNAMIKA A STABILITA OCHRANY VECNÝCH PRÁV V RÍMSKOM PRÉTORSKOM PRÁVE

Ján Šurkala

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: Rights in rem are considered to be rather static or even stagnating subsystem of *ius civile*. For example, strict personal limitation of procedural protection, complicated and ceremonial rights in rem means of transfer as well as quite obsolete differentiation between *res Mancipi* and *res nec Mancipi*, points out that stability was an inborn feature of the system. However, the praetors brought vital step-by-step innovations by which they adapted traditional means of legal protection to the changed social and economic climate. The author seeks to determine how these changes were introduced, but also how some crucial elements of the old *ius civile* were preserved in the new civil law.

Abstrakt: Vecné práva v boli v antickom Ríme považované za pomerne stabilné až stagnujúce pododvetvie *ius civile*. Či už išlo o prísnu personálnu viazanosť, komplikovanosť a nepružnosť obradného prevodu vlastníctva alebo značne zastaranú diferenciáciu medzi mancipačnými a nemancipačnými vecami, statickosť je tomuto odvetviu takpovediac vrodená. Na strane druhej však prétori prinášali aj tu vitálne zmeny, ktoré prispôbili staré procesné prostriedky ochrany vecných práv novým pomerom. Autor sa v príspevku pokúsi poukázať na základné spôsoby a smery týchto zmien, ale aj na konzervatívne prvky, ktoré boli zachovávané a preberané aj do nového civilného práva.

Keywords: dynamics, stability, rights in rem, *ius praetorium*, *ius civile*

Kľúčové slová: dynamika, stabilita, vecné práva, prétorské právo, *ius civile*.

1 ÚVOD

Vecné práva predstavujú podstatnú časť rímskeho súkromného práva, ktorá značne ovplyvnila aj naše súčasné chápanie tejto problematiky. Či už ide o samotné vlastníctvo, okruh vecí, ktoré sú z neho vylúčené, držbu či vecné práva k cudzej veci – všetky tieto inštitúty sme viac či menej verne recipovali do moderných civilných kódexov a využívame ich denno-denne dodnes. Na strane druhej si však dnes len málo právnikov uvedomuje, že konečná podoba týchto inštitútov sa formovala storočia v úplne iných sociálnych, ekonomických a kultúrnych podmienkach. Napriek tomu je „výsledný produkt“ natoľko dokonalý, že ho využívame aj dnes v dobe postmodernej.

Dynamika a stabilita sú vlastnosti, ktoré verne charakterizujú nielen oblasť vecných práv ale aj samotné rímske právo ako celok. Starí Rimania boli majstrami v zachovávaní starých osvedčených postupov a neradi sa zbavovali čo aj očividne prežitej právnej úpravy. Tento vrodenný konzervativizmus však bol vyvážený normotvornou činnosťou prétora, ktorý ako držiteľ plného impéria mohol prakticky *ius civile* podporovať (*adiuvandi*), dopĺňať (*supplendi*) a opravovať (*corrigendi*)¹ vďaka čomu dosiahol, že honorárne práva (*ius honorarium*) sa stalo živým hlasom civilného práva.² Vytvorilo sa tak osobitné prétorské právo publikované v ediktoch,³ ktoré postupom

¹ Porovnaj: Pap. D 1,1,7,1.

² Porovnaj: Marci. D 1,1,8.

³ Bližšie o ediktoch a ich vývoji pozri: DERNBURG, H.: Untersuchung über das Alter der Satzungen des prätorischen Edikt. In: Festgaben A. W. Heffer, Berlin, 1873, s. 91-132; KELLY, J. M.: The Growth-Pathern of the Praetor's Edict. In: The Irish Jurist, 1966, Vol. 1, s. 341-355; MOMMSEN, T.: Römisches Staatsrecht. 3. Aufl. Vol. I. Leipzig: Hirzel, 1887, s. 202-209; ŠURKALA, J.: Vývoj prétorského ediktu v Ríme. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Digesta Iustiniani – thesaurus iurisprudentiae“, ktorá sa konala 10. novembra 2017 na pôde Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnava – momentálne v tlači; WATSON, A.: The Development of the Praetor's Edict. In:

času získalo ešte väčšiu váhu a dôležitosť ako právo civilné.⁴ Okrem toho prétor disponoval celým radom mimoediktálnych nástrojov na vykonanie ad hoc zásahov do *ius civile*, ako napr. *actiones in factum conceptae*,⁵ *actiones ficticiae*,⁶ *denegatio actionis*,⁷ *bona fidei iudicia*, *exceptiones*, *stipulationes praetoriae*, interdikty, *restitutio in integrum* a pod.⁸

V tomto krátkom príspevku sa pokúsime zaznamenať hlavné smery prétorovho angažovania sa v oblasti vecných práv, ktoré smerovali k jeho zdynamizovaniu a spružneniu – resp. k odstráneniu nepružností spôsobenými *ius civile*. Vzhľadom na relatívne obmedzený priestor si však nedovolíme k problematike pristúpiť komplexne a vyčerpávajúco. Máme v úmysle na základe analýzy niekoľkých vybraných fragmentov pomenovať, akými prostriedkami prétor vstúpil do obsahu *ius civile*, aké ciele pravdepodobne sledoval a ako sa mu ich darilo naplňovať. Jednotlivé zásady prétorovho práva hodláme analyzovať v druhej kapitole. V tretej kapitole (závere) sa sústreďujeme na syntézu a pomenovanie základných zásad prétorovej normotvornej činnosti v oblasti vecných práv.

The Journal of Roman Studies, 1970, Vol. 60, s. 105-119; WEISS, E.: Vorjulianische Ediktsredaktionen. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1930, Vol. 50, s. 249-271.

⁴ Porovnaj: Cicero: In Verem, II, 1 109 a 114; Cicero: De Legibus, 1,17.

⁵ Bližšie k tomu pozri: ERNMAN, H.: Conceptio formularum, actio in factum und ipso iure-Consumption. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1988, roč. 19, s. 261-360; GRÖSCHLER, P.: Actiones in factum. Eine untersuchung zur Klagen-Neuschöpfung im nichtvertraglichen Bereich. Berlin: Duncker & Humboldt, 2002; HALLEBEEK, J.: An 'action tailored to the facts': some remarks concerning the actio in factum of D.13,7,13 pr. in the tradition of continental European legal scholarship. In: Viva vox iuris romani: essays in honour of Johannes Emil Spruit, Amsterdam: Gieben, 2002, s. 181-196; LENEL, O.: Intentio in factum concepta? In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1928, vol. 48, s. 1-20; POKROWS, J.: Die Actiones in factum des classischen Rechts. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1895, vol. 16, s. 7-104; SELB, W.: Actiones in factum und Formeltechnik. In: OGRIS, W., FROTZ, G. (Hsrg.): Festschrift für Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart, Wien: Manz, 1973, s. 223-235; SZYMAŃSKA, A.: Actio civilis in factum – actio praescriptis verbis w responsach Labeona. In: Studia Iuridica, 2003, vol. 41, s. 293-306; ŠURKALA, J.: Žaloby in factum conceptae ako nástroj na dosiahnutie spravodlivosti v rímskom prétorovom práve. In: Acta Iuridica Olomucensia, 2016, roč. 11, č. 3, s. 121-129.

⁶ Bližšie k tomu pozri: BIANCHI, E.: Fictio iuris: Ricerche sulla finzione in diritto romano dal periodo arcaico all'epoca augustea. Padova: Cedam, 1997; DI LELLA, L.: Formulae ficticiae: Contributo allo studio della riforma giudiziaria di Augusto. Napoli: Jovene, 1984; MERCOGLIANO, F.: *Actiones ficticiae: Tipologie e datazione*. Napoli: Jovene, 2001; RICCOBONO, S.: Formulae Ficticiae a Normal Means of Creating New Law. In: The Legal History Review, 1928, vol. 9, Issue 1, s. 1-61; ŠURKALA, J.: Formulae ficticiae v rímskom procesnom práve. In: Procesné prostriedky a inštitúty rímskeho a kánonického práva. Praha: Leges, 2017, s. 146-158.

⁷ Bližšie pozri: ANKUM, H.: Denegatio actionis. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1985, vol. 102, s. 453-469; JOVANOVIĆ, M.: Aequitas and Bona Fides in the Legal Practice of Ancient Rome and the Prohibition of the Abuse of Rights. In: Facta Universitatis: Law and Politics, 2003, roč. 1, č. 7, s. 766-767; LÉVY-BRUHL, H.: La denegatio actionis sous la procédure formulaire. Lille: Travaux et mémoires de l'Université de Lille, 1924; POLACEK, A.: Denegare actionem im späteren römischen und im justinianischen Zivilprozeß. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1943, vol. 63, s. 406-414.

⁸ BRTKO, R.: Filozofickoprávne východiska prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2013, s. 102-111; BRTKO, R.: Magistrátska tvorba práva za Rímskej republiky a princípátu. In: Die Stellung des Arbeitsrechts im Rechtssystem der Slowakischen Republik: Sammelband wissenschaftlicher Beiträge. Wien: Paul Gerin, 2012, s. 88-98.

2 ZÁSAHY PRÉTORA DO IUS CIVILE V OBLASTI VECNÝCH PRÁV

2.1 Poskytnutie osobitnej vecnoprávnej žaloby v prípade kameňov odňatých z hrobu

Prvým príkladom prétorského zásahu do vecnoprávnej ochrany poskytovanej *ius civile* vidíme v nasledujúcom fragmente:

„*Quae religiosis adhaerent, religiosa sunt et idcirco nec lapides inaedificati postquam remoti sunt vindicari possunt: in factum autem actione petitori extra ordinem subvenitur, ut is, qui hoc fecit, restituere eos compellatur. sed si alieni sine voluntate domini inaedificati fuerint et nondum functo monumento in hoc detracti erunt, ut alibi reponerentur, poterunt a domino vindicari. quod si in hoc detracti erunt, ut reponerentur, similiter dominum eos repetere posse constat.*“⁹

Podľa *ius civile* bol hrob považovaný za vec posvätnú a ako taký za vec vylúčenú z právneho obehu (*res extra commercium*). Tento fragment rieši situáciu, kedy niekto zabuduje cudzie kamene do svojho hrobu. Podľa *ius civile* sa kamene ako súčasť hrobu stávajú vecou posvätnou a v právnom zmysle slova zaniká možnosť nakladania s nimi. Reivindikačná žaloba, ktorú dovtedy mal ich vlastník, zanikla a on tým stratil možnosť domáhať sa ich vecnoprávnou žalobou. Naďalej sa však mohol domáhať náhrady škody žalobou *in personam*, nakoľko tu došlo k deliktu. Tak či onak, postavenie bývalého vlastníka kameňov sa podstatne zhoršilo.

Faktická situácia sa náhle mení v prípade, že sú tieto kamene z hrobu odnesené. Nie sú už teda naďalej súčasťou veci posvätné, a preto sú spôsobilé byť samostatným predmetom dispozície medzi súkromníkmi. Pozícia bývalého vlastníka kameňov je však naďalej zložitá: jeho vecnoprávna žaloba zanikla vložением (zabudovaním) kameňov do hrobky a *ius civile* v tomto prípade nepočítalo s obnovením zaniknutej žaloby v prípade opätovnej zmeny právneho statusu kameňov.

V tomto momente prichádza na scénu prétor. Ten priznáva bývalému vlastníkovi kameňov osobitnú vecnoprávnu žalobu, ktorou sa môže domáhať vydania kameňov (žaloba analogická k reivindikačnej žalobe). Táto žaloba je osnovaná na faktickú situáciu (*actio in factum concepta*) – teda vznikla tak, že prétor poskytol mimoriadnu ochranu v situácii, ktorú nepredpokladalo ani *ius civile* ani prétorský edikt. Využívajúc svoje impérium vytvoril mimoriadny procesný prostriedok ochrany vecných práv bývalého vlastníka, aby odstránil nedokonalosť a nespravodlivosť *ius civile*.

Druhá časť tohto fragmentu rieši podobnú situáciu, ale už v rámci *ius civile*. Ak nedošlo k využívaniu hrobu – ten sa nestal vecou posvätnou a rovnako ani kamene, ktoré boli doňho zabudované. Ak by sa teda tieto kamene z hrobky vybrali predtým, než sa začala využívať na svoj účel, tak potom reivindikačná žaloba pôvodného vlastníka kameňov ostala zachovaná a ten sa ňou mohol domáhať vydania veci.

2.2 Zmiernenie nepriaznivých následkov *ius civile* – prípad ospravedlniteľnej nemožnosti vrátenia veci

Nasledujúci fragment pojednáva o rôznych variantoch situácie, kedy bol niekto odsúdený na plnenie z reivindikačnej žaloby, ale z nejakých dôvodov plniť nemohol alebo tvrdil, že nemohol:

„*Qui restituere iussus iudici non paret contendens non posse restituere, si quidem habeat rem, manu militari officio iudicis ab eo possessio transfertur et fructuum dumtaxat omnisque causae nomine condemnatio fit. si vero non potest restituere, si quidem dolo fecit quo minus possit, is, quantum adversarius in litem sine ulla taxatione in infinitum iuraverit, damnandus est. si vero nec potest restituere nec dolo fecit quo minus possit, non pluris quam quanti res est, id est quanti adversarii interfuit, condemnandus est. haec sententia generalis est et ad omnia, sive*

⁹ Porovnaj: Paul. D 6,1,43: „Čo sa nachádza na hrobe (aj hrobke) je vecou posvätnou, a preto ani kamene, ktoré sa použili na stavbu hrobu sa nemôžu vindikovať ani potom, keď sa z neho odniesli. Žalobcovi však prichádza na pomoc mimoriadna žaloba osnovaná na danú situáciu (*actio in factum*), aby ten, kto to urobil, bol prinútený ich vydať. Ak sa ale cudzie kamene použili na stavbu bez súhlasu vlastníka a skôr ako sa pomník využíval boli z neho vyňaté, aby sa použili niekde inde, môže ich vlastník vindikovať. Pretože je ustanovené: ak z neho (pomníka) boli vyňaté, aby sa doňho znovu zastavali, rovnako sa ich môže vlastník domáhať.“

*interdicta, sive actiones in rem sive in personam sunt, ex quibus arbitrato iudicis quid restituitur, locum habet.*¹⁰

Primárnym cieľom reivindikačnej žaloby bolo vydanie veci jej zákonnému vlastníkovi osobou, ktorá vec mala v držbe. Ak teda súdny spor bol rozhodnutý v prospech žalobcu, žalovaný bol povinný vec vrátiť (aj s úžitkami, ktoré od času litiskontestácie získal). Fragment rieši situáciu, kedy žalobca tvrdí, že vec vydať nemôže – napr. preto, lebo medzitým už bola zničená, alebo sa stala vecou mimo právneho obehu a pod.

Rozlišujú sa tri alternatívy, na ktoré sú naviazané rozdielne právne následky. Prvou z nich je situácia, kedy žalovaný tvrdí, že vec vydať nemôže, hoci sa neskôr ukáže, že ju má u seba a nič mu nebráni v jej vydaní. *Ius civile* v takom prípade stanovuje, že má dôjsť k násilnej exekúcii – teda odňatiu veci aj s úžitkami. Druhý scenár síce ráta s reálnou nemožnosťou naturálneho plnenia (vrátenia veci), ktoré je však zavinené samotným povinným subjektom, ktorý si počínal zlomyseľne (napr. vec predal dobromyseľnému kupujúcemu). V takom prípade možno žalovaného odsúdiť na sumu podľa prísahy protistrany. Zvyčajne to bola značne vyššia suma, ako hodnota veci a jej výška bola ponechaná na vôľu žalobcu bez zákonnej limitácie.

Od tejto situácia však prétor odlišil situáciu, kedy k nemožnosti vrátenia veci nedošlo zlomyseľným konaním povinného subjektu (napr. hospodárske zviera, o ktoré sa spor viedol, medzičasom zdochlo na starobu). Nakoľko sa prétorovi javilo ako príliš tvrdé, požadovať od tohto povinného rovnakú sumu, ako v prípade zlomyseľného povinného, pristúpil k moderácii ustanovení civilného práva a akceptoval, že postačuje náhrada škody vo výške hodnoty veci. Podobné pravidlo platilo aj pri iných právnych nástrojoch, napr. interdiktach, či pri žalobách vecného i osobného charakteru, pri ktorých mohol sudca posúdiť rozsah odškodného s ohľadom na dobrú vieru jednotlivých subjektov (*actiones bona fidei*).

2.3 Rozšírenie aplikability vecnoprávnej žaloby – dedičné právo stavby

Rozsah vecnoprávnej ochrany sa zásluhou prétorov postupne rozširoval s meniacimi sa spoločenskými pomermi, tak ako nám to dokumentuje aj nasledujúci fragment:

„Superficiario, Id est qui in alieno solo superficiem ita habeat, ut certam pensionem praestet, Praetor causa cognita in rem actionem pollicetur.”¹¹

Dedičné právo stavby predstavovalo osobitné právo zmiešaného obligačno-vecnoprávneho charakteru. Vznikalo síce najčastejšie zmluvou, dedičstvom či odkazom, bolo odplatného a dočasného charakteru, ale vzťahovalo sa na dlhodobé užívanie povrchu pozemku s možnosťou jeho zastavania a ponechania si držby k novopostavenej stavbe. Postupne sa začali viac prejavovať jeho vecnoprávne prvky – najmä pôsobenie *erga omnes*.

Na to, aby mohol tento inštitút efektívne fungovať, bolo potrebné zabezpečiť jeho vecnoprávnu ochranu, ktorá by umožnila, že superficiár bude môcť žalovať tretie subjekty v prípade, že budú narúšať priebeh výkonu jeho oprávnenia. Ak by tento vzťah ostal v záväzkovej rovine, nemohol by sa superficiár domáhať nápravy priamo, ale musel by tak robiť prostredníctvom vlastníka pozemku.

Podstatou problémov s adekvátnou právnou ochranou tohto inštitútu bola skutočnosť, že *ius civile* tento inštitút nepoznalo a tým pádom mu ani neposkytovalo ochranu vo forme osobitných

¹⁰ Porovnaj: Ulp. D 6,1,68: „Kto bol odsúdený na vrátenie (veci) a neuposlúchne (rozkaz) sudcu tvrdiac, že vec vrátiť nemôže, keby ju predsa mal, odoberie sa mu jej držba na príkaz sudcu exekučne a odsúdenie je účinné už len na úžitky celý právny stav veci. Ak ale skutočne nemôže vec vrátiť, a ak to spôsobil so zlým úmyslom, aby nemohol, treba ho odsúdiť na takú sumu, akú protistrana (žalobca) na súde bez jej stanovenia až do nekonečna odprisahala. Ak skutočne nemôže vec vrátiť a nespôsobil to so zlým úmyslom, aby nemohol, netreba ho odsúdiť na viac ako na cenu, ktorú vec má, to znamená na cenu, ktorá zodpovedá záujmu protistrany (žalobcu). Tento výnos je všeobecný a uplatňuje sa pri všetkých interdiktach i žalobách, či sú vecné alebo osobné, pri ktorých sa má na základe uváženia sudcu niečo vrátiť.“

¹¹ Porovnaj: Ulp. a Paul. D 6,1,73,1-75: „A tomu, kto má právo stavby, to znamená tomu, kto má na cudzom pozemku právo na (jeho) povrch takým spôsobom, že musí platiť určitú sumu ako nájomné, prétor po predbežnom vyšetrení prípadu sľúbi vecnú žalobu.“

žalobných formúl. Preto musel túto žalobnú ochranu charakteru *in rem* vyvinúť prétor, ktorý ju postupne zaradil aj do svojho ediktu. Prétorská intervencia teda smerovala k rozšíreniu vecnoprávnej ochrany aj na situácie, ktoré civilné právo vôbec nechránilo. V tomto prípade bol teda prétor skutočným inovátorom a do značnej miery aj normotvorcom a aktualizátorom zastaraného právneho poriadku.

2.4 Fikcia uplynutia vydržacej doby - *actio Publiciana*

Azda najzásadnejšou prétorskou žalobou vecnoprávneho charakteru je Publiciánska žaloba,¹² ktorú Ulpianus opisuje takto:

„Ait praetor: si quis id quod traditur ex iusta causa non a domino¹³ et nondum usucaptum petet, iudicium dabo.“¹⁴

Civilná reivindikačná žaloba, ako sme už spomenuli vyššie, smerovala k vydaniu veci vlastníkovi podľa *ius civile*.¹⁵ Teda ak tento vlastník z nejakých dôvodov stratil držbu, mohol sa domáhať jej vydania práve touto žalobou. Značne rigidné podmienky prevodu vlastníctva však častokrát viedli k tomu, že sa nepodarilo spolu s držbou veci previesť aj vlastnícke právo. Aby sa tento stav zosúladiť, civilné právo obsahovalo možnosť vydržania veci, ktoré znamenalo, že pri splnení všetkých podmienok sa po uplynutí vydržacej doby stávala vec kviritským vlastníctvom jej držiteľa.

Chybičkou krásy tohto systému bolo, že nesmelo dôjsť k prerušeniu plynutia vydržacej doby. Ak teda dobromyseľný držiteľ raz držbu k veci stratil, nemal žiadnu možnosť ako sa domáhať jej obnovenia. Preto prétor Publicius okolo roku 70 pred Kristom vyvinul žalobu, ktorej formula je naznačená vyššie. Tá umožňovala aj subjektu, ktorý držbu stratil, aby sa domáhal navrátenia veci. Z formálneho hľadiska sa vychádzalo z formuly reivindikačnej žaloby s tým, že sa do nej zahrnula fikcia uplynutia vydržacej doby. Na oprávnený subjekt (žalobcu) sa teda hľadelo tak, ako kedy bol vec držal počas celej vydržacej doby. Postupne sa rozsah aplikácie publiciánskej žaloby postupne

¹² Bližšie k tejto žalobe pozri: KOVÁČIKOVÁ, J.: Procesné prostriedky ochrany vlastníctva v rímskom práve - *Actio publiciana*. In: Mířniky práva v stredoeurópskom priestore 2015, 2015, Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, s. 518-525; ŠURKALA, J.: Publiciánska žaloba a *naturalis ratio*. In: Kritická analýza pramenů. Sborník ze IV. česko-slovenského právněhistorického setkání doktorandů a postdoktorandů na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2017, s. 226-236.

¹³ Podmienka „non a domino“ predstavuje celkom istú interpoláciu. Porovnaj: WUBBE, F. Quelques remarques sur la fonction et l'origine de l'action Publicienne. In: La Revue Internationale Du Droit D'auter, 1961, Vol. 8, s. 48. Existuje však spor o to, či sa vloženie tejto klauzuly rozsah použitia žaloby rozšíril (porovnaj: DE VISSER, F. Mancipium et res Mancipi. In: Studia et Documenta Historiae et Iuris, 1956, Vol. 22, s. 105; STURM, F.: Zur umsprünglichen Funktion der actio Publiciana. In: La Revue Internationale Du Droit D'auter, 1962, Vol. 9, s. 415) alebo naopak zúžil (KASER, M.: Das römische Privatrecht II. München, 1959, s. 214; DIÓSDI, G. Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law. Budapest: Akadémiai, 1970, s. 158).

¹⁴ Porovnaj: Ulp. D 6,2,1 pr.: „Prétor hovorí: Ak niekto vymáha, čo sa mu odovzdalo z právoplatného dôvodu od nevlastníka a ešte nebolo vydržané, dám mu žalobu.“ Celá formula Publiciánskej žaloby bola zrekonštruovaná významným nemeckým romanistom Ottom Lenelom do tejto podoby: „Si quem hominem As As bona fide emit et is ei traditus est, anno possedisset, tum si eum hominem quod de agitur eius ex iure Quiritium esse oporteret, q. d. r. a., si ea res... Ao Ao non restituentur, q. e. r. e., t. p. rel.“ (kombinovaná verzia). Porovnaj: LENEL, O.: Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung. Dritte Verbesserte Aufgabe. Leipzig: Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927, s. 169-173.

¹⁵ Bližšie k podobe a účelu tejto žaloby pozri: HEYROVSKÝ, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 6.vydání, Bratislava: Právnická fakulta univerzity Komenského, 1927, s. 246; KOVÁČIKOVÁ, J.: Reivindikačná žaloba pohľadom rímskeho práva. In: Bratislavské právnické fórum 2013, Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2013, s. 1706-1707; MLKVÝ, M.: Vydanie veci cez vecnoprávne žaloby v rímskom práve a v common law. In: Právo v priestore a čase: zborník venovaný jubileu prof. JUDr. Jozefa Beňu, CSc. Bratislava: Atticum, 2014, s. 156-168.

rozširoval z pôvodnej tradície aj na iné spravodlivé dôvody (*iustae causae*), či sa z tohto prétorského nástroja stál jeden z najdôležitejších žalobných prostriedkov rímskeho súkromného práva vôbec.

2.5 Ochrana dobromyseľnej alebo slabšej strany pred malicióznym právnym konaním – restitutio in integrum

Dôležitým nástrojom prétorskej intervencie do civilného práva bolo aj navrátenie do pôvodného stavu (*restitutio in integrum*), ktoré nám klasickí právnici Ulpian a Paulus opisujú takto:

*„Utilitas huius tituli non eget commendatione, ipse enim se ostendit. nam sub hoc titulo plurifariam praetor hominibus vel lapsis vel circumscriptis subvenit, sive metu sive calliditate sive aetate sive absentia inciderunt in captionem, sive per status mutationem aut iustum errorem.“*¹⁶

Títo nám opisujú tento nástroj prétorskej normotvorby ako univerzálny nástroj na zamedzenie či nápravu nezrovnalostí, ktoré síce mohli byť striktne vzaté s podmienkami a požiadavkami civilného práva, ale ktoré sa javia byť nespravodlivé či nevhodné nasledovania. Špecificky sa tu spomínajú ospravedliteľný omyl, nátlak, úskok, nedospelosť, neprítomnosť či iná nespôsobilosť, ktorá viedla k neprimeranému oslabeniu postavenia slabšej strany na úkor silnejšej, čím vznikla disparita plodiaca nespravodlivosť. Preto prétor poskytoval v týchto situáciu pomoc v podobe navrátenia do predošlého stavu, teda nulifikácie následkov pôvodných právnych úkonov.

2.6 Výnimky zo zákazu s nakladaním so sporným dedičstvom

Príkladom zracionalnenia ustanovení civilného práva prétorom je aj nasledujúci fragment pojednávajúci o dedičstve, ktoré je sporné:

*„Divus pius rescripsit prohibendum possessorem hereditatis, de qua controversia erit, antequam lis inchoaretur, aliquid ex ea distrahere: nisi maluerit pro omni quantitate hereditatis vel rerum eius restitutione satisfacere: causa autem cognita, etsi non talis data sit satisfactio, sed solita cautio, etiam post litem coeptam deminutionem se concessurum praetor edixit, ne in totum deminutio impedita in aliquo etiam utilitates alias impediatur. ut puta si ad funus sit aliquid necessarium: nam funeris gratia deminutionem permittit. item si futurum est, ut, nisi pecunia intra diem solvatur, pignus distrahatur. sed et propter familiae cibaria necessaria erit deminutio. sed et res tempore perituras permittere debet praetor distrahere.“*¹⁷

Ustanovenie *ius civile* (obsiahnuté v reskripte cisára Antónia Pia z druhého storočia pred Kristom), ktoré zakazovalo voľnú dispozíciu s dedičstvom, o ktoré sa viedol spor, malo jednoznačne zabezpečovaciu a poriadkovú funkciu. Jeho cieľom bolo, aby sa v medzičase do ustanovenia samotného sporu nestalo, že bude dedičstvo „vyprázdnené“. Predsa ak existuje spor o to, či aktuálny držiteľ dedičstva je oprávneným dedičom, je logické, že mu nie je umožnené s dedičstvom nakladať a scudzovať z neho jednotlivé čiastky. Výnimkou z tohto obmedzeného režimu bolo, že držiteľ poskytol adekvátnu finančnú záruku, ktorá by prípadné straty vykompenzovala.

Úprava sa to javí byť maximálne racionálna, no ako to už býva, zákonodarca ani tentokrát nedokázal predvídať všetky okolnosti, ktoré môžu nastať. Napríklad, čo sa stane v prípade, ak treba

¹⁶ Porovnaj: Ulp. a Paul. D 4,1,1-2: *„Prospešnosť tohto titulu nepotrebuje odporúčanie, odporúča sa totiž sama. V rámci tohto titulu prichádza na mnohých miestach prétor na pomoc tým, ktorí pochybili alebo boli oklamaní a upadli do osidel buď zo strachu alebo kvôli úskoku, svojej nedospelosti alebo neprítomnosti, kvôli zmene postavenia alebo kvôli ospravedliteľnému omylu.“*

¹⁷ Porovnaj: Ulp. D 5,3,5 pr.: *„Božský Pius povedal vo svojom reskripte, že držiteľ dedičstva, o ktoré sa vedie spor, nesmie disponovať akoukoľvek vecou, ktoré (dedičstvo) obsahuje, predtým, ako sa konanie začne, ibaže by preferoval zložiť záruku v celej sume dedičstva alebo za reštitúciu jednotlivých predmetov patriacich do dedičstva. Avšak prétor uviedol vo svojom edikte, že ak bude preukázaný vhodný dôvod, dovoľí scudzovať časť dedičstva, hoci záruka nebola poskytnutá. Napríklad, ak je potrebné uhradiť pohrebné výdavky poručiťela, alebo ak je potrebné z dedičstva uhradiť splatnú pohľadávku alebo na výživu jeho domácnosti. Navyše prétor by mal povoliť predaj predmetov, ktoré sa môžu v krátkom čase pokaziť.“*

zariadiť pohreb poručiť? Bude sa čakať až do rozhodnutia o samotnom spore? Alebo čo sa stane s jeho rodinou, ktorá jednoducho potrebuje z niečoho žiť? Rovnako, ako treba naložiť s potravinami, ktoré sú na sklade a počítalo sa s ich skorým predajom?

V týchto a ďalších odôvodnených situáciách prétor umožnil, aby boli scudzené jednotlivé veci z dedičstva aj bez toho, aby bola poskytnutá adekvátne zábezpeka. Išlo o ediktálne prostriedky prétorovej intervencie, čo nasvedčuje tomu, že sa vyskytovali relatívne často. Z hľadiska účelu išlo opäť o moderáciu ustanoveniu *ius civile*, tentokrát z pozície zjavnej nedokonalosti v právnej úprave, ktorá by viedla k absurdným situáciám. Prétor sa tu teda prejavil ako „posilňovač“ funkcie *ius civile*, ktoré drobným zásahom opravil a vylepšil, aby bolo plniť svoj pôvodný účel.

3 ZÁVER

Záverom tohto príspevku nám zostáva konštatovať, že prétorské zásahy do vecného práva podľa *ius civile* boli rôznorodé a pokrývali široký okruh právnych a spoločenských vzťahov. V druhej kapitole sme analyzovali šesť reprezentatívnych príkladov prétorských zásahov. Najčastejším účelom bola moderácia príliš tvrdých ustanovení *ius civile*, ďalej ochrana dobromyseľnej strany (či prísnejšie postihnutie nedobromyseľného subjektu), rozšírenie pôvodných nástrojov *ius civile* aj na nové situácie či zaplňovanie medzier v civilnom práve prostredníctvom *actiones in factum*. Veríme, že sa nám podarilo predostrieť čitateľovi verný obraz rozoberanej problematiky s tým, že mu navrhnutá literatúra umožní jej hlbšie štúdium.

Prétorské zásahy teda možno chápať ako nástroj na zdynamizovanie úpravy vecných práv v rímskom práve. Pôvodné *ius civile* neobsahovalo dostatočné aktualizčné mechanizmy na zachytenie spoločenských zmien, ku ktorým postupne dochádzalo. Preto bola potrebná intervencia prétora, ktorý systém krok po kroku menil. Na strane druhej si ale treba uvedomiť, že prétorské právo nebolo nástrojom revolučných zmien a vždy menilo len to, čo bolo v danom prípade absolútne nevyhnutné na vyriešenie prípadu. Preto aj tu badať prvky stability a konzervatívneho prístupu k právnym novotám.

Použitá literatúra:

- ANKUM, H.: Denegatio actionis. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1985, vol. 102, s. 453-469.
- BIANCHI, E.: Fictio iuris: Ricerche sulla finzione in diritto romano dal periodo arcaico all'epoca augustea. Padova: Cedam, 1997
- BRTKO, R.: Filozofickoprávne východiska prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2013, s. 102-111.
- BRTKO, R.: Magistrátska tvorba práva za Rímskej republiky a principátu. In: Die Stellung des Arbeitsrechts im Rechtssystem der Slowakischen Republik: Sammelband wissenschaftlicher Beiträge. Wien: Paul Gerin, 2012, s. 88-98.
- ERNMAN, H.: Conceptio formularum, actio in factum und ipso iure-Consumption. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, 1988, roč. 19, s. 261-360.
- DERNBURG, H.: Untersuchung über das Alter der Satzungen des prätorischen Edikt. In: Festgaben A. W. Heffer, Berlin, 1873, s. 91-132.
- DE VISSER, F. Mancipium et res Mancipi. In: Studia et Documenta Historiae et Iuris, 1956, Vol. 22, s. 105 a nasl.
- DIÓSDI, G. Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law. Budapest: Akadémiai, 1970.
- DI LELLA, L.: Formulae ficticiae: Contributo allo studio della riforma giudiziaria di Augusto. Napoli: Jovene, 1984.
- GRÖSCHLER, P.: Actiones in factum. Eine untersuchung zur Klage-Neuschöpfung im nichtvertraglichen Bereich. Berlin: Duncker & Humboldt, 2002.
- HALLEBEEK, J.: An 'action tailored to the facts': some remarks concerning the actio in factum of D.13,7,13 pr. in the tradition of continental European legal scholarship. In: Viva vox iuris romani: essays in honour of Johannes Emil Spruit, Amsterdam: Gieben, 2002, s. 181-196.
- HEYROVSKÝ, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 6.vydání, Bratislava: Právnická fakulta univerzity Komenského, 1927.

- JOVANOVIĆ, M.: Aequitas and Bona Fides in the Legal Practice of Ancient Rome and the Prohibition of the Abuse of Rights. In: *Facta Universitatis: Law and Politics*, 2003, roč. 1, č. 7, s. 766-767.
- KASER, M.: *Das römische Privatrecht II.* München, 1959.
- KELLY, J. M.: The Growth-Pathern of the Praetor's Edict. In: *The Irish Jurist*, 1966, Vol. 1, s. 341-355.
- KOVÁČIKOVÁ, J.: Procesné prostriedky ochrany vlastníctva v rímskom práve - Actio publiciana. In: *Míľníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*, 2015, Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, s. 518-525.
- KOVÁČIKOVÁ, J.: Reivindikačná žaloba pohľadom rímskeho práva. In: *Bratislavské právnické fórum 2013*, Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2013, s. 1705-1710.
- LENEL, O.: *Das Edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung. Dritte Verbesserte Aufgabe.* Leipzig: Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1927.
- LENEL, O.: Intentio in factum concepta? In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1928, vol. 48, s. 1-20.
- LÉVY-BRUHL, H.: *La denegatio actionis sous la procédure formulaire.* Lille: *Travaux et mémoires de l'Université de Lille*, 1924.
- MERCOGLIANO, F.: *Actiones ficticiae: Tipologie e datazione.* Napoli: Jovene, 2001.
- MLKVÝ, M.: Vydanie veci cez vecnoprávne žaloby v rímskom práve a v common law. In: *Právo v priestore a čase: zborník venovaný jubileu prof. JUDr. Jozefa Beňu, CSc.* Bratislava: Atticum, 2014, s. 156-168.
- MOMMSEN, T.: *Römisches Staatsrecht.* 3. Aufl. Vol. I. Leipzig: Hirzel, 1887.
- POKROWS, J.: Die Actiones in factum des classichen Rechts. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1895, vol. 16, s. 7-104.
- POLACEK, A.: Denegare actionem im späteren römischen und im justinianischen Zivilprozeß. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1943, vol. 63, s. 406-414.
- RICCOBONO, S.: Formulae Ficticiae a Normal Means of Creating New Law. In: *The Legal History Review*, 1928, vol. 9, Issue 1, s. 1-61.
- SELB, W.: Actiones in factum und Formeltechnik. In: OGRIS, W., FROTZ, G. (Hsrg.): *Festschrift für Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart*, Wien: Manz, 1973, s. 223-235.
- SZYMAŃSKA, A.: Actio civilis in factum – actio praescriptis verbis w responsach Labeona. In: *Studia Iuridica*, 2003, vol. 41, s. 293-306.
- STURM, F.: Zur umsprünglichen Funktion der actio Publiciana. In: *La Revue Internationale Du Droit D'outer*, 1962, Vol. 9, s. 415 a nasl.
- ŠURKALA, J.: Formulae ficticiae v rímskom procesnom práve. In: *Procesné prostriedky a inštitúty rímskeho a kánonického práva.* Praha: Leges, 2017, s. 146-158.
- ŠURKALA, J.: Publiciánska žaloba a naturalis ratio. In: *Kritická analýza pramenů. Sborník ze IV. česko-slovenského právněhistorického setkání doktorandů a postdoktorandů na Právnické fakultě Univerzity Karlovy.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2017, s. 226-236.
- ŠURKALA, J.: Vývoj prétorského ediktu v Ríme. In: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Digesta Iustiniani – thesaurus iurisprudentiae“*, ktorá sa konala 10. novembra 2017 na pôde Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnava – momentálne v tlači.
- ŠURKALA, J.: Žaloby in factum conceptae ako nástroj na dosiahnutie spravodlivosti v rímskom prétorskom práve. In: *Acta Iuridica Olomucensia*, 2016, roč. 11, č. 3, s. 121-129.
- WATSON, A.: The Development of the Praetor's Edict. In: *The Journal of Roman Studies*, 1970, Vol. 60, s. 105-119.
- WEISS, E.: Vorjulianische Ediktsredaktionen. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1930, Vol. 50, s. 249-271.
- WUBBE, F.: Quelques remarques sur la fonction et l'origine de l'action Publicienne. In: *La Revue Internationale Du Droit D'outer*, 1961, Vol. 8, s. 13-41.

Kontaktné údaje:

Mgr. Ján Šurkala, PhD.

jan.surkala@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo nám. č. 6, P.O.BOX 313

810 00 Bratislava

Slovenská republika

JUSTINIÁN A INTERPOLÁCIE

Dominika Veselá

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

1 CISÁR JUSTINIÁN

Cisár Justinián sa narodil 11. mája 483 a zomrel 13. novembra 565. Na trón nastúpil 1. augusta 527 v Konstantinopole, nevládol však sám, bol spoluvládcom strýka Justina, ktorý ho adoptoval. V roku 528 začal vládnuť so svojou manželkou Theodorou, bývalou cirkusantkou. Oženil sa s ňou až po tom, ako jeho strýko zrušil zákon, ktorý zakazoval senátorom brať si za manželky ženy s nízkym pôvodom.

Cisár Justinián od začiatku svojej vlády viedol vojny s Germánmi, aby tak získal naspäť územia, ktoré rímske impérium stratilo. Usiloval sa aj o vnútroštátne reformy, pretože chcel upevniť otrokárstvo a znova tak stabilizovať spoločnosť. Takisto sa pokúsil o vznik nového kresťanského impéria podľa vzoru starého pohanského.

Veril, že spôsob, ako vrátiť Rímu bývalú slávu, je rímske právo. Nie však staré právo, ale právo nové a kodifikované. Bolo nutné zabezpečiť veľkú kodifikáciu, ktorá by zjednotila a usporiadala právne normy. Nové právo malo byť prispôbené novým časom, malo byť oslobodené od zastaraných a nepoužívaných výrazov. Právo malo slúžiť potrebám prítomnej doby.

Cisár Justinián začal s kodifikáciou hneď po nástupe na trón v roku 528. Menoval kodifikačnú komisiu, ktorá mala za úlohu kodifikovať klasické rímske právo. Justiniánske právo malo slúžiť vtedajšej dobe, a preto komisia niektoré časti, slová v úryvkoch klasických rímskych právnikov interpolovala („interpolare“ – falšovať, opraviť, porušiť).

Kodifikované dielo cisára Justiniána pozostáva z:

- Codex - zberka cisárskych zákonov
- Digesta - spisy klasických právnikov, najrozsiahlejšia zberka
- Institutiones - učebnica rímskeho práva
- Codex repetitae praelectiones - zapracovanie nových zákonov do Kódexu
- Novellae - zberka cisárskych nariadení (väčšina pochádzala od Justiniána).

2 NOVÁ DOBA

Právni romanisti oddávna pociťovali potrebu hľadať justiniánske interpolácie a nachádzať tak rozdiely medzi klasickým a justiniánskym právom. Francúzski humanisti v 16. storočí boli priekopníci, ktorí ako prví začali s hľadaním starého práva. Boli to napríklad Jacobus Cuiacius (1522-1590) či Anton Faber (1557-1624). Ich snaha však nebola ničím výrazná, preto sa s hľadaním interpolácií nepokračovalo. K odkryvaniu interpolácií sa opäť pristúpilo v 19. a 20. storočí pri vypracovávaní nemeckého občianskeho zákonníka. Významnými osobnosťami v tomto smere sa stali Otto Gradenwitz (1860-1935), Gerhard Beseler (1878-1947), Fritz Schulz (1879-1957), ale aj významný taliansky romanista Emilio Albertario (1885-1948). Interpoláčny úsilie bolo veľmi rozšírené v prvej polovici 20. storočia¹, a to až do takej miery, že „mnohí romanisti videli svoju životnú úlohu práve v očistení Digest od interpolácií (v Nemecku toto hnutie viedlo k tzv. *Interpolationenjagd*, k lovu na interpolácie).“²

3 INTERPOLÁCIE

Úpravy textov sa týkali všetkých odvetví práva. Na trvanie manželského zväzku sa pozerali rozdielne právnici klasického obdobia a právnici justiniánskeho obdobia.

Darovanie medzi manželmi bolo možné iba v prípade, že manželstvo zaniklo.

¹ Najmä v období od rokov 1900 do 1940. Viac v JOHNSTON D.: Justinian's Digest: The Interpretation of Interpolation. In: *Oxford Journal of Legal Studies*. Vol. 9, No. 2, 1989, str. 1.

² BLAHO, P., HARAMIA, I., ŽIDLICKÁ, M.: *Základy rímskeho práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 1997, str. 64.

„V prípade, že manželka a manžel žili dlhodobo oddelene, ale prejavovali si vzájomnú úctu, ktorá je vlastná manželstvu..., mám za to, že darovania nie sú platné, manželstvo akoby pretrvávalo naďalej: [vskutku, manželstvo nerobí súlož, ale manželské povedomie]“, „Si mulier et maritus non seorsum quidem habitaverint, sed honorem invicem matrimonii habebant ..., puto donationes non valere, quasi daraverint nuptiae: [non enim coitus matrimonium facit sed maritalis affectio]“. (Ulp. D. 24, 1, 32, 13).³

V Ulpianovej časti textu je použitý výraz „úcta medzi manželmi“ (honor matrimonii), zatiaľ čo v druhej, Justinianovej časti je použitý výraz „manželské povedomie“ (affectio maritalis). Časť, ktorá je ohraničená hranatými zátvorkami, sa považuje za interpolovanú⁴.

Klasickí rímski právnici posudzovali manželstvo tých, ktorí žili dlhší čas oddelene podľa toho, či si prejavovali, alebo neprejavovali vzájomnú úctu, ktorá je súčasťou manželstva. V prípade, že vo vzťahu manželov bola vzájomná úcta, respektíve správali sa tak, ako sa manželia správajú, aj keď žili dlhší čas oddelene, manželstvo trvalo. Podľa Ulpiana bol práve tento vonkajší element dôležitý pre to, aby manželstvo trvalo. Vonkajší element však predpokladal aj úmysel muža a ženy žiť spolu v manželstve.

V druhej časti textu (manželské povedomie predsa len naznačuje, že sa skôr zameriava na vôľu manželov, ktorá nemusí byť prezentovaná navonok, ako to bolo v prípade prvej časti uvedeného fragmentu), ktorá sa považuje za interpolovanú, je dôraz kladený na vnútorný element manželstva. Justinianske právo považuje za podstatný vnútorný element. Inak povedané, manželská úcta (honor matrimonii) bola nahradená manželským povedomím (affectio maritalis) a pri posúdení trvácnosti manželstva v prípade, že manželia žili dlhodobo oddelene, sa vôbec neprihliadalo na vonkajšie správanie sa manželov. Uvedený rozdiel mal neskôr vplyv na rozdiel chápania manželstva a konkubinátu. Manželstvo a konkubinát boli faktické vzťahy zakladajúce sa na súhlasnej vôli muža a ženy žiť v trvalom, spoločnom a pohlavnom spoluzití. Teda obe spoluzitá boli považované za stabilné vzťahy. Napriek tomu v čase klasického rímskeho práva nebolo ťažké rozlíšiť manželstvo a konkubinát. Prejav úcty (honor matrimonii) nemohol byť prejavovaný pri spoluzití partnerov, ktorí nemali rovnaké spoločenské postavenie (napr. slobodný a otrokyňa), ďalej sa vylučoval pri nemorálnom spoluzití (napr. muž narodený na slobode /*ingenuus*/ a prostitútky alebo kupliarky či herečky). Pri ostatných spoluzitiach sa nevyučoval prejav úcty a teda boli považované za manželstvo. To znamená, že v období klasického práva sa manželstvo od konkubinátu odlišovalo takým správaním muža voči žene, ktoré bolo navonok prejavované úctou. Aby justiniánski právnici rozlíšili inštitút manželstva od konkubinátu, museli vykonať určité zásahy do klasických právnych textov, a to aj v prípade uvedeného Ulpianovho fragmentu. V justiniánskom období vonkajší element (manželskú úctu) nahradil vnútorný element, ktorý neskorší právnici nazvali manželské povedomie (affectio maritalis) a ktorý vyjadroval vôľu muža vziať si ženu za manželku a mať ju ako matku legitímnych detí.

Interpolácie nachádzame aj v nasledujúcom fragmente:

„Ak ten, komu otrok patrí, ho nechce predať s doložkou, že má byť do určitého času prepustený, prétor nemá dôvod do toho zasahovať. [To isté platí, ak ho chce predať za spravodlivú cenu. Ale ak pán je naklonený predať otroka za určitú cenu, ktorá sa na prvý pohľad nejaví ako nespravodlivá a potom tí, ktorí požiadali o jeho prepustenie považujú túto cenu za premršтенú, majú sa odvolať na prax prétora, aby bola udelená sloboda kupujúcim po vyplatení spravodlivej ceny]“. (Paul. D. 40, 5, 31, 4)

Aj v tomto fragmente je časť, ktorá bola interpolovaná, označená hranatými zátvorkami. Fragment sa zaoberá zmluvou o kúpe a predaji (emptio-venditio), konkrétne úpravou kúpnej ceny. Právnik klasického obdobia Paulus má na to nasledujúci názor: „Tak ako je pri kúpe od prírody (lat. naturaliter) dovolené drahšiu vec lacnejšie kúpiť alebo drahšie predať a tak sa vzájomne poškodiť, je to isté podľa práva aj pri nájme vecí, pracovnej zmluve a zmluve o diele.“⁵ Z uvedeného je jasné, že

³ Rímsky právny poriadok zakazoval darovanie medzi manželmi počas trvania manželstva. Zákaz neplatil, ak bolo darovanie vykonané pre prípad smrti (*mortis causa*).

⁴ Porovnaj BONFANTE, P.: *Corso* 1, 191 n. 1; KÜBLER, B.: *SZ* 11 (1890) 49; LEVY, E.: 1 c 11; ALBERTARIO, E.: *Rend. Lomb.* 62 (1929) 809; SOLAZZI, S.: *Bull.* 34 (1925) 309 n. 1. In: LEVY, E., RABEL, E.: *Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*, Tomus II, Weimar : Hermann Böhlau Hachfolger, 1931, s. 80.

⁵ Paul. D. 19, 2, 22, 3.

klasickí právnici považovali za úplne prirodzené, ak sa predávajúci usiloval za menej hodnotnú vec dostať vyššiu cenu alebo ak sa kupujúci usiloval kúpiť hodnotnejšiu vec za čo najnižšiu cenu. „Keďže výška kúpnej ceny v zásade nemusela zodpovedať realnej hodnote predávanej veci, t.j. nemusela byť spravodlivá, každý z kontrahentov v dobrom úmysle (*dolus bonus*) sledoval svoj prospech.“⁶ V rímskom práve bolo dovolené kúpiť drahšiu vec lacnejšie a predáť lacnú vec drahšie. Justiniánski právnici boli toho názoru, že predávať veci za inú cenu, než sú hodné, je proti kresťanskej etike. Z toho vyplýva, že koncepcia spravodlivej ceny (*iustum pretium*) vznikla až v čase, keď sa rímske právo ocitlo pod silnejším vplyvom nových myšlienok majúcich základ v kresťanskej etike, t.j. v období poklasickom a justiniánskom.

Ďalší príklad interpolácii nachádzame aj vo fragmente: „Krádež je zlomyseľné odcudzenie veci so ziskuchtivým úmyslom, a to či už veci samej, alebo aj jej užívania alebo držby.“ „*Furtum est contractatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel rei ipsius vel etiam usus eius possessionisve.*“ (Paul. D. 47,2,1,3).

Aj v tomto známom fragmente podľa niektorých odborníkov došlo k vsunutiu určitých slovných spojení, teda došlo k ich interpolácii kompilátormi.⁷ Konkrétne ide o termín *animus furandi* alebo *adfectus furandi*, čo v preklade znamená vôľa, úmysel, myšlienka kradnúť.

V súčasnosti nepochybujeme o tom, že v klasickom období právna veda považovala za podstatný prvok krádeže *dolus malus* (zlý úmysel). „Inými slovami povedané, podľa právnikov klasického obdobia krádež nastala vtedy, keď došlo k fyzickému zmocneniu sa veci za účelom jej odnesenia (*amotio*) alebo len k fyzickému zmocneniu sa veci proti vôli iného (*contractatio rei*)“⁸

V justiniánskom období sú však v textoch interpolované slová „*animus furandi*“, pričom tieto interpolácie boli kodifikačnou komisiou uskutočnené preto, aby bolo možné vidieť, že „*animus furandi*“ (vôľa kradnúť) je konštitutívnym prvkom krádeže. „Byzantskí právnici poklasického a justiniánskeho obdobia začínajú do konceptu krádeže zavádzať termíny ako „*animus furandi*“ a „*animus lucri faciendi*“, lebo termín „*dolus malus*“ (zlý úmysel) používaný rímskymi klasikmi nebol pre nich dostatočný. Z kritickej analýzy nami predstavených právnych textov vyplýva, že koncept „*animus furandi*“ (vôľa kradnúť):

1. alebo nahradil výraz „*dolus malus*“ (zlý úmysel), ktorý sa nachádzal v pôvodných právnych textoch rímskych klasikov,

2. alebo posilnil tie výrazy klasickej jurisprudencie, ktoré krádež charakterizovali, napr.: „*amovere*“ (odstrániť, odniesť), *contractare* (dotýkať sa, zmocniť sa), alebo aj „*subripere*“ (ukryť, potajomky vziať) a iné.“⁹

Taktiež je dôležité spomenúť, že predstavitelia klasickej právnej vedy (napr. Gaius, Ulpian, či Paulus) za krádež považovali najmä fyzické zmocnenie (*contractare*) alebo odnesenie (*amovere*) veci iného, a to proti jeho vôli. Zlý úmysel zlodeja (*dolus malus*) spočíval v tom, že zlodej vedel, že koná protiprávne a proti vôli vlastníka veci.

Taktiež môžeme ešte spomenúť, že byzantskí právnici výraz „*animus furandi*“ (vôľa kradnúť) inkorporovali do viacerých klasických právnych textov, čím ich do značnej miery modifikovali. „Je nutné však zdôrazniť, že hoci bolo zavedenie tohto nového prvku krádeže príčinou mnohých interpolácií v používaných klasických právnych prameňoch (ktoré na rozdiel od moderného práva mali kazuistický charakter a spočívali najmä v riešení sporných prípadov), predsa len rozhodnutia sporých prípadov právnikov neboli zmenené.“¹⁰

⁶ BRTKO, R.: Spravodlivá kúpna cena (*iustum pretium*) v klasickom rímskom práve. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXXV, č. 2/2016, 2016, str. 17.

⁷ BRTKO, R.: „*Animus furandi*“ ako nový prvok krádeže v poklasickom a justiniánskom rímskom práve. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXXIV, č. 2/2015, 2015, str. 27.

⁸ Gai. Inst. 3, 195.

⁹ BRTKO, R.: „*Animus furandi*“ ako nový prvok krádeže v poklasickom a justiniánskom rímskom práve. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXXIV, č. 2/2015, 2015, str. 34.

¹⁰ Ibidem, str. 34-35.

4 ZÁVER

Na záver môžeme konštatovať, že Justiniánova snaha kodifikovať rímske právo nie je vždy ocenená. Mnohí tvrdia, že interpoláciami a falšovaním dospel k zániku klasického práva a právnej literatúry. Iní si zase myslia, že bol pokrokový. Pochopil, že právo klasickej doby už nebolo aplikovateľné, bolo zastarané a nedostatočne dynamické. Takisto bolo potrebné prispôsobiť sa aj nastupujúcemu kresťanstvu a jeho zásady aplikovať aj v dovtedy pohanskom práve.

Použitá literatúra:

BLAHO, P., HARAMIA, I., ŽIDLICKÁ, M.: *Základy rímskeho práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 1997, 483 s., ISBN 80-85719-07-X.

BLAHO, P., VAŇKOVÁ, J.: *Corpus iris civilis. Digesta. Tomus I.* Žilina: EUROKÓDEX, 2008, 528 s., ISBN 978-80-89363-07-0.

BRTKO, R.: „Animus furandi“ ako nový prvok krádeže v poklasickom a justiniánskom rímskom práve. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXXIV, č. 2/2015, 2015

BRTKO, R.: Manželská úcta a manželské povedomie podľa klasických a justiniánskych právnikov. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXXVI, č. 1/2017, 2017.

BRTKO, R.: Spravodlivá kúpna cena (iustum pretium) v klasickom rímskom práve. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Tomus XXXV, č. 2/2016, 2016,

BRTKO, R., ČUNDERLÍK ČERBOVÁ, V., NEMEC, M.: *Prirodzené právo – jeho vývoj a prvky v rímskom a v kánonickom práve*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2014, 135 s., ISBN 978-80-7160-381-8.

FÁBRY, B., KASINEC, R., TURČAN, M.: *Teória práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2017, 356 s., ISBN 978-80-8168-595-8.

JOHNSTON D.: Justinian's Digest: The Interpretation of Interpolation. In: *Oxford Journal of Legal Studies*. Vol. 9, No. 2, 1989.

LAZÁR, J. a kolektív: *Občianske právo hmotné. Všeobecná časť. Rodinné právo. Vecné práva. Dedičské právo*. Bratislava: IURIS LIBRI, 2014, 698 s., ISBN 978-80-89635-08-5.

PRUSÁK, J.: *Teória práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2001, 331 s., ISBN 80-7160-146-2.

REBRO, K., BLAHO, P.: *Rímske právo*. Bratislava: IURA EDITION, 2003, 497 s., ISBN 80-89047-53-X.

ŠURKALA, J.: *Personálna pôsobnosť ius gentium a ius civile a ich vzájomné presahy*. In: VLADÁR, V.: *Nová Európa – výzvy a očakávania. Personálna pôsobnosť rímskeho a kánonického práva a jej presahy. Trnavské právnické dni*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016.

Kontaktné údaje:

Mgr. Dominika Veselá

Dominika.vesela@flaw.uniba.sk

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Šafárikovo nám. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

ROZVOJ EXEMPTNÉHO KÁNONICKÉHO PRÁVA V OBDOBÍ STAROVEKU

Vojtech Vladár

Trnavská univerzita, Právnická fakulta

Abstract: In the ancient times, alongside with particular and universal canon law, the exclusive canon law, defined also with terms as special or personal law, started to develop. It relates to certain specific group of people whereby its beginning are bound with the law of regular communities that emerged from the second half of 3rd century in the Christian East and later also in the Christian West. The most important impulse for the development of this peculiar canon-law subsystem was especially continual reasserting of coenobitic way of monastic life, whose main representatives came up to writing down of own rules designed for their members. The main goal of the article is to point out the historical background of the formation of regular law, its development and characteristics in the ancient times, including the way of its incorporation to the system of canon law.

Abstrakt: V období staroveku sa popri partikulárnom a univerzálnom kánonickom práve začalo rozvíjať i právo exemptné, označované tiež výrazmi ako právo osobitné alebo personálne. Jeho normy zaväzujú určitý špecifický okruh osôb, pričom jeho začiatky sa spájajú s právom rehoľných komunít, ktoré sa začali objavovať od druhej polovice 3. storočia na kresťanskom Východe a neskôr tiež na kresťanskom Západe. Najdôležitejším podnetom pre rozvoj tohto osobitného kánonickoprávneho podsystemu bolo predovšetkým postupné presadzovanie sa cenobitského spôsobu mníšskeho života, ktorého predstavitelia pristupovali k spisovaniu vlastných regúl určených pre členov svojich spoločenstiev. Hlavným cieľom článku je poukázať na historické pozadie vzniku exemptného práva, jeho rozvoj a charakteristiku v období staroveku vrátane spôsobu jeho začlenenia do systému kánonického práva.

Keywords: exclusive canon law, ancient times, eremitism, coenobitism, regular communities, rules, Christian East, the Council of Chalcedon

Kľúčové slová: exemptné kánonické právo, starovek, pustovníctvo, cenobitizmus, rehoľné komunity, reguly, kresťanský Východ, Chalcedónsky koncil

1 ÚVOD

Ako je všeobecne známe, základy univerzálného, ale tiež partikulárneho kánonického práva spočívajú v náuke a prikázaniach zakladateľa kresťanstva Ježiša Krista (*Ιησους Χριστος*, *Jesus Christus*, † okolo r. 30), ktoré boli ranými kresťanskými spoločenstvami nielen akceptované, ale tiež sankcionované.¹ Prakticky v tom istom období možno nájsť i teologické základy práva exemptného, označovaného tiež výrazmi ako právo osobitné alebo personálne. Jeho normy zaväzujú určitý špecifický okruh osôb, ktoré nie sú vyňaté spod pôsobnosti ostatných kánonickoprávnych noriem, avšak ich osobitý status im priznáva viaceré špecifické práva a povinnosti týkajúce sa len ich (*ius proprium*).² Keďže rané fázy sú pre vývoj každého fenoménu tými najdôležitejšími, v prípade tohto kánonickoprávneho podsystemu je potrebné analyzovať predovšetkým reguly raných rehoľných komunít, ktorých príslušníci sa inšpirovali slovami Evanjelia o spôsobe dosiahnutia dokonalosti a ešte dokonalejšieho nasledovania Božieho Syna (*Dei Filius*). Tí sa začali objavovať od druhej polovice 3. storočia na kresťanskom Východe, pričom neskôr sa ich

¹ Bližšie k tejto problematike pozri napríklad WIEL, C. Van de.: *History of Canon Law*. Louvain : Peeters Press, 1990, s. 15n.

² Bližšie k tejto problematike pozri napríklad TRETERA, J. R.: *Církevní právo*. Praha : Jan Krigl, 1993, s. 78.

spôsoby autentického prežívania tzv. evanjeliových rád³ presadili aj na kresťanskom Západe. Rehoľným komunitám predchádzali jednotlivci (*μοναχοι*), ktorí sa usilovali odlúčením na púšť, samotou, neustálym odriekanim a modlitbami dostať bližšie k Bohu. Tak, ako v prípade rozvoja univerzálneho kánonického práva, pristúpili mníši s cieľom zachovať vlastné ideály i zdravou kontinuitu svojho diela k vytváraniu vlastných noriem, teda práva. Paralely s prvotnou Cirkvou (*Ecclesia primitivae formae*) a raným kánonickým právom nachádzame tiež v skutočnosti úzkeho prepojenia prvých exemptnoprávných noriem s morálkou, ktorá prioritne vychádzala z ustanovení Svätého Písma a Tradície. Štúdia je zameraná na poukázanie na právne aspekty rozvoja eremitizmu a mníšskych komunít v období kresťanského staroveku, s osobitým dôrazom na proces začleňovania sa exemptného práva do systému kánonického práva.

2 TEOLOGICKÉ ZÁKLADY

Podobne ako neprišla izolovane do sveta samotná Katolícka cirkev, aj mníšstvo malo svojich predchodcov, a to či už v bezprostrednom okolí Rímskej ríše (*Imperium Romanum*), ale tiež v širšom geograficko-historickom rozsahu.⁴ Kým o priamom vplyve tradičných východných náboženstiev na kresťanské mníšstvo možno viac-menej oprávnene pochybovať, inak tomu bolo v prípade asketických prvkov v náboženstve židovskom.⁵ Aj samotný Ježiš Kristus, ktorý bol vo svojej ľudskej prirodzenosti plne človekom svojej doby, napokon hovoril židovským jazykom (aramejštinou), používal židovské myšlienkové schémy a zdieľal tiež zaužívané postoje svojho národa, náboženské obyčaje nevynímajúc. V grécko-rímskom synkretickom prostredí navyše v ranom kresťanstve dochádzalo k prirodzenému preberaniu a kombinovaniu prvkov z rôznych náboženských, ale tiež filozofických systémov, keďže viacerí filozofi požadovali pre svoj smer aj náboženský rozmer.⁶ Viaceré z nich, ktoré hlásali askézu ako cestu k dosiahnutiu stavu skutočného šťastia a pokoja, mali celkom prirodzene dôležitý vplyv aj na rozvoj kresťanského mníšstva. Aj keď na tomto základe nie je možné konštatovať, že by bola zdrojom kresťanskej askézy pohanská antická askéza, s určitosťou s ňou treba počítať ako s rozhodujúcim faktorom.⁷ Základy kresťanského mníšstva nachádzame v učení Ježiša Krista, ktorý zdôrazňoval, že človek si má viac ako pozemský život ceniť svoju nesmrteľnú dušu.⁸ Ideály budúceho mníšskeho života predznamenal najmä vlastným životom v celibáte, úplnej chudobe⁹, tráviac mnoho času (najmä nočného) v modlitbách¹⁰, postiac sa¹¹, učiac v poslušnosti Otcovej vôli a konajúc mocné skutky¹². Celý tento životný štýl so sebou niesol viaceré obmedzenia, existenciálnu ťažobu a v istom zmysle

³ Porov. Mt 19,21.

⁴ Ako je všeobecne známe, fenomén mníšstva existoval v Indii a iných orientálnych oblastiach už dávno pred naším letopočtom. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mníštví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepišpáfství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 116n.

⁵ Aj keď samotný étos judaizmu nebol výrazne asketický, v tomto ohľade možno spomenúť najmä apokalyptiku neskorého židovstva, ktorá bola pestovaná predovšetkým v diasporách. Porov. FRANZEN, A. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 80.

⁶ Z hľadiska helénsko-rímskej filozofie možno ako príklad uviesť, že kým pre platonikov znamenali cnosti oslobodenie duše od pozemských pút a pre stoikov bola zdrojovou cnosťou *ἀπάθεια*, teda sloboda od vášní, kresťania sústreďovali svoju pozornosť na hriech, keďže vášne a hriech považovali za existenciálne choroby poškodzujúce základ ľudskej existencie – Boží obraz v človeku. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mníštví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepišpáfství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 261.

⁷ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny kresťanského mníštví*. Praha : Benediktinské arciepišpáfství, 2003, s. 17.

⁸ Porov. napríklad 1Kor 7,31.

⁹ Porov. Mt 8,20 a Lk 9,58.

¹⁰ Porov. napríklad Mt 14,23; Mk 1,35; 6,46 a Lk 5,16.

¹¹ Porov. Mt 4,2 a par.

¹² Porov. Mt 4,23.

i utrpenie.¹³ V nadväznosti na náuku Ježiša Krista žiadal aj apoštol Pavol (Παῦλος, † okolo r. 64) Korinťanov, aby sa neoddávali pozemským veciam.¹⁴ Aj on podľa Kristovho vzoru žil v celibáte, považujúc ho za osobitú charizmu¹⁵, ktorá mu umožňovala prekonávať nebezpečenstvá, hrozby, hlad a núdzu¹⁶, ale tiež väzenie.¹⁷ Pavol navyše neustále žil v intenzívnych modlitbách, konajúc vigílie¹⁸, postiac sa¹⁹ a tvrdo manuálne pracujúc.²⁰

Najmä na uvedenom pozadí určite neprekvapuje, že základy kresťanského mníšstva sa nachádzajú predovšetkým v tradícii Svätého Písma Starého i Nového Zákona. Netreba však zabúdať na skutočnosť, že aj keď bol k nasledovaniu Ježiša Krista vyzývaný každý kresťan, nemusel sa nevyhnutne stať askétom. Zakladateľ kresťanstva síce nežil v manželstve, avšak tento spôsob života nepredkladal svojim učeníkom ako záväznú normu.²¹ Rovnako chudobu na jednej strane hlásal ako zvláštnu hodnotu, ale nepožadoval život v nej pre všetkých veriacich. Ani Ježišovu výzvu adresovanú bohatému mládenkovi, ktorý ho chcel nasledovať, k tomu, aby sa zriekol majetku a vzdal všetkého pozemského zaisťovania,²² nemožno interpretovať v zmysle všeobecnej normy, keďže k nej došlo s apelom „Ak chceš byť dokonalý“.²³ Najmä na tomto základe mnísi od začiatku rozlišovali príkazy (*mandata*) záväzné pre všetkých kresťanov a rady (*consilia*) dané tým, ktorí chceli dospieť k väčšej dokonalosti a prijímali záväzok celibátu, chudoby a mimoriadnych pôstov. V spôsobe života apoštolov vnímajúcich samých seba ako tých, ktorí pre Božie kráľovstvo všetko opustili, zase nachádzame ideál asketického „bezdomovectva“²⁴. Ako sme už naznačili, pre vznik vlastnej kresťanskej askézy a jej presadenie sa bolo rozhodujúce, že Evanjelium bolo od začiatku hlásané svetu, pre ktorý nebola nielenže niečím neznámym, ale ktorý možno označiť za askéze priaznivo naklonený.²⁵ Z Evanjelia je taktiež zrejme napojenie kresťanstva na helenisticko-rímske filozofické prúdy, čo možno ilustrovať výrokom o tom, že znovuzrozená duša sa musí vyživovať, rozvíjať všetkými druhmi cností a skúšok až do stavu, ktorý vyžaduje jej prirodzenosť – k dokonalému človeku.²⁶ Z toho dôvodu aj samotné sebazapieranie predstavuje len začiatok cesty, po ktorej by sa mal mních uberať, keďže jeho konečným cieľom má byť prostredníctvom modlitby realizované spojenie s Bohom.²⁷ Vychádzajúc zo Svätého Písma, ale taktiež zo

¹³ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mníštví 1. Od prapočátkú po svätého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátrství svätého Vojtěcha a sväté Markéty v Břevnově, 2006, s. 44.

¹⁴ Mt 3,1–4; 19,21; Lk 12,36 a 1Kor 7,7n.

¹⁵ Porov. 1Kor 7,7.

¹⁶ Porov. 1Kor 4,11.

¹⁷ Porov. napríklad Sk 16,25.

¹⁸ Porov. napríklad 1Sol 3,10.

¹⁹ Porov. 2Kor 6,5 a 11,27.

²⁰ Porov. 1Sol 2,9 a 2Sol 3,8. Na uvedenom základe určite neprekvapuje konštatovanie niektorých bádateľov, že Pavlove i pseudo-pavlovské epištoly doslova kanonizovali morálny a spirituálny slovník, ktorý sa stal jadrom asketického jazyka mníšskych autorov, ako latinských a gréckych, tak aj sýrskych a koptských. Bližšie k tejto problematike pozri DESPREZ, V.: *Le monachisme primitif: des origines jusqu'au concile d'Ephèse*. Beégrolles-en-Mauges : Abbaye de Bellefontaine, 1998.

²¹ Evanjelium však zároveň hovorí o takých, ktorí sa sami zriekli manželstva pre nebeské kráľovstvo. Porov. Mt 19,12; 1Sam 21,2–7 a Ex 19,15. Aj keď viaceré novozákonné výroky odporúčajú skôr život bez manželstva, nemožno ich chápať v zmysle dualistického znehodnocovania telesnej stránky človečenstva a manželstva. Celibát je v tomto kontexte považovaný za prostriedok lepšej dispozície pre modlitbu, stretnutie sa s Bohom a lepšiu starostlivosť o Božie záležitosti. Z toho dôvodu ho nemožno označiť za hodnotu sám o sebe, keďže je súčasťou celostného zrieknutia sa v zmysle služby pre Božie kráľovstvo. Porov. FRANZEN, A. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 81.

²² Porov. Mt 19,16n a par.

²³ Porov. Io. Chrys., Hom. in Tit 1,2.

²⁴ Porov. Mt 19,27 a par., 1Pt 2,11 a Hebr 2,18.

²⁵ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mníštví*. Praha : Benediktinské arcipátrství, 2003, s. 12.

²⁶ Porov. Ef 4,13–15 a Rim 12,2.

²⁷ Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mníštví*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 7.

starších filozofických spisov rozvíjali náuku o asketickom živote i viacerí cirkevní spisovatelia, apoštolských a cirkevných Otcov nevynímajúc.²⁸

3 DÔVODY VZNIKU KREŠŤANSKÉHO MNIŠTVA

Už slovíčko „mních“ vo viacerých ohľadoch predznamenáva nielen dôvody vzniku mnišstva, ale taktiež vysvetľuje, prečo sa raní mnísi utiekali k osamelosti a tichu púšte. Uvedené slovo sa totiž odvodzuje od slova *μοναχός*, ktoré bolo v klasickej gréčtine takmer neznáme a znamená „jeden“. Hebrejské i starogrécke základy tohto slova boli doslova nabité náboženským významom, čo možno ilustrovať príkladom Symmachovho prekladu knihy *Genesis*, kde je Adam bez Evy nazvaný práve týmto pojmom.²⁹ Pokiaľ ide o konkrétne dôvody vzniku kresťanského mnišstva, medzi bádateľmi nepanuje zhoda. Vo všeobecnosti ich však v zásade možno rozdeliť na praktické a vnútorné, pričom je zrejme, že o dôvodoch rýdzo praktických nemôže byť ani reči.³⁰ K tým prvým sa zaraďuje najmä útek do púšte v snahe zachrániť sa pred hroziacimi systematicky vedenými trestnými postihmi zo strany rímskeho štátu, k čomu preukázateľne dochádzalo práve od druhej polovice 3. storočia.³¹ Väčšina autorov však inklinuje predovšetkým k názoru o mnišskom proteste proti zosvetšteniu Cirkvi po roku 313, keď sa stala vďaka cisárovi Konštantínovi I. Veľkému (*Constantinus Magnus*, 306–337) zákonom dovoleným spolkom (*collegium licitum*).³² Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že samotní askéti nevideli vo svojom odchode na púšť ani tak protest, keďže v ich prípade išlo o vyjadrenie snahy žiť nerušene mimo bežných obcí ako nástupcovia martýrov, v súlade s požiadavkami asketicky vykladaného Evanjelia.³³ Mnísi teda v tomto kontexte akoby nahrádzali prorocký úrad starého Izraela alebo prorokov a učiteľov raných cirkevných spoločenstiev, teda charizmu, ktorá sa postupom času vytratila. Zároveň však malo ísť o istú protiváhu zosvetšenej Cirkvi, do ktorej náruče sa hrnuli zástupy usilujúcich sa získať priazeň zbožného cisára.³⁴ Viacerí cirkevní historici však v tomto ohľade nevylučujú ani filozofické dôvody, spomínajúc najmä v tom čase módnny kynizmus a ďalšie prúdy (najmä novoplatonizmus a stoicizmus). O rozhodujúcom vplyve helenistickej filozofie však nemožno hovoriť, keďže mnišstvo vznikalo prevažne v prostredí prostých a nevzdelaných poľnohospodárov.³⁵

²⁸ Bližšie k tejto problematike pozri VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mništví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 141n; VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mništví 2–3*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2010 a FRÖHLICH, R.: *Dva tisíce let dějin Církve*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 51n.

²⁹ Porov. Gn 2,18. Bližšie k tejto problematike pozri NEHER, A.: *Echos de la secte de Qumran dans la littérature talmudique*. Paris : Presses universitaires de France, 1957 a HARL, M.: *A propos des logia de Jésus: le sens du mot monachos*. In *Revue des études grecques*. Vol. 73 (1960), s. 464–474.

³⁰ V tomto ohľade možno spomenúť najmä ekonomické (daňové zaťaženie) a rôzne spoločensko-politické (vojenská služba a iné povinnosti voči štátu) dôvody. Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny kresťanského mništví*. Praha : Benediktinské arciepatství, 2003, s. 26.

³¹ Porov. FRÖHLICH, R.: *Dva tisíce let dějin Církve*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 46–47.

³² Porov. FRANZEN, A. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 81.

³³ Prívetký počet nových kresťanov z pohanstva si totiž vynútil ústupky od dobrovoľnej chudoby a ideálu zdieľania spoločného majetku praktizovaného v raných cirkevných spoločenstvách. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mništví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 216.

³⁴ Porov. MALÝ, R.: *Cirkevní dějiny*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2001, s. 59.

³⁵ Jednou z častých teórií sú taktiež potenciálne vplyvy manicheizmu, ktorý mal vzniknúť práve v tomto období. Tie však nie sú vo vedeckej komunite významnejšie akceptované. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mništví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 11–12 a 128. Je však celkom zrejme, že rozvoj mnišstva v niektorých oblastiach bol skutočne manicheizmom ovplyvnený. V tejto súvislosti je možné spomenúť najmä sýrske mnišstvo, ktoré vzniklo a rozšírilo sa v púštnej krajine neďaleko Antiochie a pri Edesse. Práve v týchto oblastiach sa len pozvoľne vymaňovalo spod vplyvu manichejského dualizmu, ktorého ideálom bol stály celibát

4 EREMITIZMUS, CENOBITIZMUS A EXEMPTNÉ PRÁVO

Ako sme už naznačili, nový smer askézy spočívajúci v pustovníckom živote sa vyvinul v druhej polovici 3. storočia na kresťanskom Východe, konkrétne v Egypte (Thébaida, Skétis, Nitria a Kellia), Sýrii a sčasti tiež v Judei.³⁶ Práve tam začali niektorí kresťania odchádzať za účelom prísneho odriekania a modlitieb do samoty (*αναχώρησις*), obvykle ďaleko do púšte, kde sa usádzali.³⁷ Pre svoju izoláciu boli obvyčajne nazývaní ako „mnísi“ (*μοναχοι, monachi*) alebo „anachoréti“ (*ἀναχωρηταί, anachoretae*), respektíve „eremiti“ (*ερημιται, eremitae*).³⁸ Voľbu púšte možno vysvetliť nielen viacerými praktickými dôvodmi, ale taktiež dôvodmi vychádzajúcimi zo Svätého Písma.³⁹ Veriaci týchto askétov bežne vyhľadávali a navštevovali za účelom získania rád pri riešení rôznych pozemských či duchovných otázok.⁴⁰ Najznámejšími predstaviteľmi tohto smeru sa stal Pavol z Téb († 341), ktorý sa útekom na púšť snažil zachrániť pred trestnými postihmi kresťanov zo strany rímskeho štátu, predovšetkým však Anton Pustovník (*Ἀντώνιος, Antonius*, † 356), ktorého životopis (*Βίος και πολιτεία του ἁγίου Ἀντωνίου, Vita Antonii*) spísal Atanáž Alexandrijský (*Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας*, † 373).⁴¹ Aj samotný Anton však napriek svojmu odchodu na púšť zastával názor, že o živote alebo smrti mnícha rozhoduje predovšetkým jeho vzťah k blížnym.⁴² Atanážova mníšska koncepcia, ktorú vytvoril na príklade Antona Pustovníka, bola pritom postavená na realizácii Božským vtelením a jeho Obetou obnoveného ľudstva, v ktorom sa obnovovali rysy Božieho obrazu v radikálnom nasledovaní Loga (*λόγος*).⁴³

Práve v tomto rozšírenom asketizme, ktorý bol inšpirovaný evanjelioumi radami, možno hľadať základy pre neskorší rozsiahly rozvoj rehoľného života.⁴⁴ Po dvadsaťročnej absolútnej izolácii sa Anton začiatkom roku 306 obklopil učeníkmi, ktorí si postavili okolo jeho príbytku cely,

a odsudzovanie manželstva. Porov. NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 109 a 111–112.

³⁶ Porov. Pall., H. Laus. a Hist. mon. Bádателя poväčšine v tejto súvislosti upriamujú pozornosť na skutočnosť, že Egypt bol v Starom Zákone natoľko hanobený, že domáca koptská cirkev odmietala v liturgii čítať starozákonné úryvky. Dominanciu Egypta vo vtedajšom náboženskom živote možno vysvetliť výnimočným postavením východných rímskych provincií v rámci prvotnej Cirkvi, ale tiež vodcovskou úlohou, ktorú v teologickom svete patristickej éry zohrávala alexandrijská cirkev. Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcipátství, 2003, s. 27. Aj napriek tejto dominancii však v krajinách ako Antiochia, Kapadócia a Palestína vzniklo mníšstvo bez egyptských vplyvov. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 12.

³⁷ Základy tejto askézy praktizovanej mimo obec pritom nachádzame v premonastickej askéze vo vnútri obce. Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 5.

³⁸ Porov. KLIČOVÁ, M. *Vzestup křesťanství. Dějiny prvních pěti století církve*. Praha : Návrat domů, 2009, s. 141.

³⁹ Napríklad Evanjelium podľa Marka začína na púšti prorockým hlasom Jána Krstiteľa (*Ἰωάννης ὁ βαπτίζων*, † okolo r. 30) a neskôr hovorí o Kristovej prítomnosti na nej počas 40 dní. Aj tri rehoľné sľuby napokon predstavujú jeho tri odpovede Satanovi. Porov. Mk 1,13. Bližšie k tejto problematike pozri NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 7.

⁴⁰ Porov. FRÖHLICH, R.: *Dva tisíce let dějin Církve*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 47.

⁴¹ Porov. Hier., V. Paul. Ďalšie dobové teologické reflexie o rodiacom sa egyptskom mníšstve možno nájsť v spise *Λόγος περί της ενανθρωπήσεως (Oratio de incarnatione)*, ktorý je ideovo spojený s dielom *Λόγος κατά Ἑλλήνων (Oratio contra gentes)*. Bližšie k tejto problematike pozri VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 125.

⁴² Porov. Apoph. Pat., Anton. 9. Aj iní eremiti zastávali názor, že ak človek nevychádza s ľuďmi vo svete, neporadí si ani so samotou. Porov. Apoph. Pat., Long. 1.

⁴³ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 125–127.

⁴⁴ Porov. FRANKIELOVÁ, S.: *Křesťanství. Cesta spásy*. Praha : Prostor, 1996, s. 39.

utvárajúc komunitu anachorétov, bez reguly a stability, spojenú výlučne osobnou prestížou a slovom predstaveného.⁴⁵ Isté inštrukcie pre nich nachádzame obdobne vo *Vita Antonii*, a to najmä v kapitolách 16 až 43, ktoré môžeme s určitosťou označiť za základ neskorších noriem exemptného práva.⁴⁶ Tento spis okrem toho nastavil základné charakteristiky mníšskej spirituality spočívajúce v manuálnej práci, solidarite s núdznými, neustálej modlitbe, čítaní Svätého Pisma (*lectio divina*) a v živote v ústraní. Členovia Antonovej komunity totiž poväčšine obmedzovali spoločenské kontakty na účasť na bohoslužbe slávanej raz za týždeň.⁴⁷ Ako je teda zrejmé, mníšsky život sa veľmi skoro po svojom vzniku prejavil aj v istej forme spoločného života, ktorá v sebe zahŕňala zárodok budúceho spoločného života pod regulou predstaveného.⁴⁸ Ako sme však naznačili, v prípade týchto pustovníckych kolónií nešlo o jednotky, ktoré by boli organizované na podklade pevne zaužívaných pravidiel.⁴⁹ Z uvedeného však vyplýva, že striedanie osamelého života so životom spoločným predstavovalo isté prelúdium, respektíve priamo prvotnú etapu cenobitského života.⁵⁰ Tento spôsob rehoľného života sa stretol s veľkým úspechom a v 4. storočí zahŕňal celý priestor vtedajšej Cirkvi (osobitne Egypt, Palestína a Sýria).⁵¹

Do obdobia rozkvetu egyptského eremitstva patrí i vznik nového typu mníšskeho života, ktorý prísne usporiadal spoločný život mníchov (cenobitstvo, respektíve koinobitstvo).⁵² Postupom času totiž mnísi začali zanechávať pustovnícky život a utiekali sa do ticha kláštorov. Psychicky slabší eremiti totiž častokrát upadali do zúfalstva a začali si uvedomovať, že asketický život v modlitbe sa ľahšie a bezpečnejšie vedie s podporou obce sústredenej na ten istý cieľ a pod útešnou záštitou reguly. Spoločné súžitie mníchov (*coenobium*) uviedol organizačne do života okolo roku 320

⁴⁵ Viacerí autori v tejto súvislosti zdôrazňujú, že podriadenie sa staršiemu eremitovi bolo považované za absolútnu nevyhnutnosť. Porov. FRÖHLICH, R.: *Dva tisíce let dějin Církve*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 45.

⁴⁶ O bežnom vnímaní tejto pasáže práve v naznačených súvislostiach vypovedajú i slová Gregora Naziánskeho (*Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός*, † 389), ktorý uviedol v oslavnej reči na alexandrijského biskupa Atanáza, že spísal Život božského Antónia ako mníšsku regulu vo forme rozprávania. Porov. Greg. Naz., Or. 21,5. Bližšie k tejto problematike pozri VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoušého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 127–128.

⁴⁷ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arciepatství, 2003, s. 28.

⁴⁸ Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 5.

⁴⁹ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoušého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 142.

⁵⁰ Ako konkrétny príklad možno uviesť neskoršie fungovanie sýrskych kláštorov, ktoré sa delili na dva typy. V menších sa sústreďovali učenici okolo nejakého významného starca, ktorý svojich nasledovníkov vyzval, aby si postavili celu niekde v blízkosti a potom sa s nimi schádzal ku koncu dňa k jedlu a modlitbe. Ostatný čas potom trávili v individuálnej meditácii podľa rád a vzoru starca. V druhom type kláštorov už možno vysledovať isté známky spoločného života. Porov. NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 115–116.

⁵¹ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arciepatství, 2003, s. 27. Pustovnícke osady sa poväčšine skladali z niekoľkých stoviek mníchov žijúcich v blízkych jaskyniach alebo chatrčiach. Pre takúto skupinu sa na niektorých miestach zaužívalo slovo lavra, čo je odvodenina z gréckeho slova znamenajúce cestu alebo priechod. Bližšie k tejto problematike pozri CHITTY, D. J.: *The Desert a City*. Oxford : Basil Blackwell, 1966. Lavry vznikali spočiatku najmä v púštnych krajinách v okolí Jordánu a Mŕtveho mora. S určitosťou ich možno označiť za prvý úspešný pokus o kombináciu pustovníckeho a cenobitského mnišstva. Jeho základom bolo formovania novica v kláštore, čo trvalo približne 7 až 8 rokov, ktorý potom odchádzal do samoty, kde žil podľa istých pravidiel ako anachoréta. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoušého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 144.

⁵² Z gréckeho *κοινός βίος*, teda „spoločný život“. Bližšie k tejto problematike pozri LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 8.

v juhoegyptskom Tabennisi pustovník Pachómios (Παχώμιος, † 347), ktorý nachádzal ideál a cieľ askézy práve v živote v spoločenstve. Z toho dôvodu založil dom tvorený z ciel pre viacerých mníchov, obkolesený múrom (μοναστηριον, *claustrum*).⁵³ V ňom žili mnísi oddelene a v chudobe, spoločne sa stravovali, rovnako odievali, navštevovali bohoslužby a zhromažďovali výsledky svojej práce s cieľom slúžiť komunite a chudobným.⁵⁴ Novinku, ktorou Pachómios prispel k ďalšiemu rozvoju rehoľného života, skonštruoval na popud troch mníchov, ktorí sa sami ponúkli, že budú nasledovať jeho pravidlá a vytvoria spoločenstvo práce. Tá spočívala v zostavení vôbec prvej písanej rehoľnej reguly (*Praecepta sancti Pachomii*), ktorá pozostávala zo štyroch oddielov: nariadenia, nariadenia a ustanovenia, nariadenia a úsudky, nariadenia a zákony.⁵⁵ O jej význame vypovedá tiež skutočnosť, že čoskoro po svojom zostavení bola preložená do gréčtiny, latinčiny a ďalších jazykov.⁵⁶ Aj tá vychádzala predovšetkým z ideálu aplikovania ustanovení Svätého Písma na konkrétne prípady z kláštorného života a postavená bola na myšlienke ručnej práce a modlitby, ako aj poslušnosti voči predstavenému, nazývanému „otcom“ (*abba*), ktorému mal pomáhať pomocník.⁵⁷ I keď teda poslušnosť patrila k asketickému životu už od začiatku, v cenobitstve sa stala podstatným prvkom, ktorému mních nemal šancu uniknúť. Aj pokiaľ išlo o chudobu, eremita mohol o nej rozhodovať viac-menej sám, avšak cenobita takéto možnosti nemal.⁵⁸

Pokiaľ ide o jednotlivé ustanovenia Pachómiovej reguly, nový člen mohol byť prijatý do kláštora len po dôkladnej skúške a zložení sľubu prísneho zachovávanía rehoľných pravidiel spočívajúcich v plnení si povinností svojho stavu žijúc v chudobe, čistote a poslušnosti.⁵⁹ V tomto ohľade však nemožno s určitosťou hovoriť o verejných rehoľných sľuboch v dnešnom ponímaní. O tom však, že v prípade týchto predpisov nešlo len o rýdze normy morálky vypovedá najmä skutočnosť, že všetky chyby boli predstaveným trestané, a to podľa závažnosti, od napomínania až po vylúčenie z komunity. Čo sa týka prísnosti askézy, Pachómiova regula, v súlade s požiadavkou rovnosti všetkých mníchov, neumožňovala praktizovať prehnane a rôzne bizarné asketické

⁵³ Porov. FRANZEN, A. *Malé dejiny cirkve*. Kostolí Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 84.

⁵⁴ Neskôr sa zaužívalo, že v jednom dome spolu žilo od 20 do 40 mníchov, pričom tri až štyri domy tvorili „kmeň“. Celý kláštor mal obyčajne 10 kmeňov, čiže v každom z nich žilo cez 1 000 mníchov. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátrství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 146 a 150. O Pachómiovej snahe smerovať manuálnu prácu navonok vypovedá tiež č. 48 jeho reguly, podľa ktorého malo byť súčasťou každého kláštora xenodochium (ξενοδοχεῖον) určené pre hostí. Keďže mnísi si navzájom pomáhali a bežne tiež rozdávali plody svojej práce, viacerí autori konštatujú, že medzi nimi vládla akási obdoba socialistického zriadenia. Porov. Sk 2,45. Bližšie k tejto problematike pozri LABRIOLLE, P. De: Les débuts du monarchisme. In PALANQUE, J. R./BARDY, G./LABRIOLLE, P. De (eds.): *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*. 3. *De la paix constantine à la mort de Théodose*. Paris : Bloud & Gay, 1950, s. 340–342.

⁵⁵ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátrství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 146.

⁵⁶ Pachómiovu regulu máme k dispozícii v Hieronymovom († 420) latinskom preklade. Porov. Pachom. lat. Okrem toho preložil Hieronym do latinčiny aj 11 Pachómiových listov, ktoré sa tak mohli stať trvalou inšpiráciou aj pre ďalšie mnišské generácie. Bližšie k tejto problematike pozri ALTANER, B.: *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. Freiburg : Herder, 1966, s. 224 a GEERARD, M. (ed.): *Clavis patrum Graecorum*. 2. *Ab Athanasio ad Chrysostomum*. Turnhout : Brepols, 1974, s. 64–66.

⁵⁷ Porov. MALÝ, R.: *Církevní dějiny*. Olomouc : Maticе cyrilometodějská, 2001, s. 59.

⁵⁸ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcipátrství, 2003, s. 30–31.

⁵⁹ Pachómiove pravidlá konkrétne predpisovali kandidátom zostať niekoľko dní „pred bránou“ kláštora, aby bola vyskúšaná ich úprimnosť. Tam sa mali naučiť modlitbu Otčenáš, žalmy a základné pravidlá rehoľného života. Porov. NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 32 a 118.

výkony.⁶⁰ Na druhej strane však jej autor prikázal, aby mnísi dostávali prostú, ale výdatnú potravu, aby mali príležitosť k osobnému odriekaniu. O jeho snahe o isté rovnostárstvo vypovedá taktiež skutočnosť, že mníchmi sa nemali stávať klerici, pretože mal strach zo žiarlivosti a domýšľavosti. Aj pár kňazov v jeho komunite tak síce bolo ctených, ale nepoživali z tohto titulu žiadne výhody. Aj na cirkevný úrad sa napokon pozeralo ako na súčasť onoho sveta plného sekulárnych zvodov, ktorých sa mních predtým zriekol.⁶¹ Na rozdiel od stredovekých kláštorov Pachómios vo svojej regule neprikladal až taký význam intelektuálnym činnostiam, ktorým vyhradzoval len obmedzený priestor.⁶² Práve v jeho ustanoveniach tak nachádzame základ a vzor pre neskoršie kláštorné reguly (*τυπικά*) a zároveň i rozvoj exemptného cirkevného práva. Aj napriek kvalite jeho reguly a naznačeným pozitívam sa v Pachómiových inováciách skrývali i zárodky neskoršieho rozpadu jeho komunity. Keďže totiž jeho kláštory priťahovali novicov vo veľkých zástupoch, také niečo vyžadovalo vodcovskú postavu, ktorou bol až do čias svojej smrti v pozícii patriarchu práve Pachómios. Nikto z jeho nasledovníkov však už takéto schopnosti nemal, čo viedlo k postupnému rozkladu celého kláštorného zväzu.⁶³

Aj napriek skorému zániku Pachómiovej komunity sa jeho spôsob života veľmi rýchlo rozšíril, podobne ako predtým pustovníctvo, z Egypta cez Mezopotámiu, Sýriu, Arménsko a Palestínu po celom kresťanskom Východe. Nevytratilo sa však ani eremitstvo. Od toho času sa preto viac-menej zaužívalo, že pustovníctvo je dostupné len dokonalým, pričom cenobitstvo predstavuje základnú školu asketického života.⁶⁴ Aj napriek rozsiahlemu vnútornému rozvoju neznamenal ešte Pachómiova rehoľa v pravom zmysle slova prvú kláštornú organizáciu. Tak by sme mohli nazvať až reholu vzdelaného Bazila Veľkého z Cézarey (*Βασίλειος ὁ Μέγας*, *Basilius Magnus*, † 379), ktorý vo svojom poriadku skombinoval to najlepšie z cenobitizmu. Skúsenosťami ho obohatili najmä cesty za poznaním k sýrskym, palestínskym a egyptským mníchom.⁶⁵ Ako sme už naznačili, na rozdiel od rôznym nebezpečenstvám vystavenému eremitizmu v ňom sympatie prebudil hlavne cenobitizmus a na jeho rozvoj zamerl celú svoje úsilie. Zastával totiž názor, že Boh nestvoril človeka ako tvora samotárskeho (*μοναστικών*) a divokého, ale ako mierneho a spoločenského (*κοινωνικόν ζῶον*).⁶⁶ Mníšstvo vo svojom poňatí však neobmedzoval len na mníchov samotných, keďže jeho cieľom bolo zoskupiť skutočne všetkých ľudí, ktorí chceli žiť radikálne podľa Evanjelia.⁶⁷ Ako prvú vytvoril

⁶⁰ Je teda zrejmé, že Pachómios pri vypracúvaní svojej reguly uprednostnil priemernosť, keďže bola určená pre všetkých jeho nasledovníkov. V tomto prípade tak došlo prirodzeným spôsobom k aplikácii premisy, ktorá je typickou pre všetky úkony vonkajšieho fóra (*forum externum*). Z naznačených osobitých druhov disciplíny možno spomenúť najmä sarabaitov (*σαραβαιται*), ktorí žili po dvoch, respektíve troch v celách bez predstaveného a určitého poriadku; gyrovagiov (*gyrovagi*), túlajúcich sa z kláštora do kláštora, v ktorých zostávali poväčšine dva-tri dni ako hostia; reklúzov (*reclusi*) predstavujúcich pustovníkov zotrúvajúcich dobrovoľne do konca života uzavretých vo svojom príbytku; inklúzov (*inclusi*), ktorí sa nechali zamurovať do ciel s malým oknom na prijímanie potravy; akoimetov (*ακοιμητοι*) zotrúvajúcich, podľa napomenutia apoštola Pavla (1Sol 5,17), neustále v modlitbe; a stilitov (*styliti*), ktorí bývali, podľa príkladu Šimona Stilitu (*Συμεών ὁ στυλίτης*, † 459), na stĺpoch, v snahe zdôrazniť svoje odpúťanie od sveta a túžbu po nebeských dobrách. Porov. FRANKIELOVÁ, S.: *Křesťanství. Cesta spásy*. Praha : Prostor, 1996, s. 40 a KLÍČOVÁ, M. *Vzestup křesťanství. Dějiny prvních pěti století církve*. Praha : Návrat domů, 2009, s. 144.

⁶¹ Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 21.

⁶² Porov. Sk 4,32–35 a 2,42–44. Bližšie k tejto problematike pozri NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 25.

⁶³ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcidiecézní ústředí, 2003, s. 31–32.

⁶⁴ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcidiecézní ústředí svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 232.

⁶⁵ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcidiecézní ústředí, 2003, s. 32 a 36.

⁶⁶ Porov. Bas., Reg. Fus. Tr. 3.

⁶⁷ Porov. Bas., Reg. Fus. Tr. 7. Aj z toho dôvodu boli častokrát nazývané pojmom *αδελφότης* alebo *fraternitas*. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého*

cenobitskú obec v Cézarey a tá sa čoskoro nato stala modelom pre mnohé ďalšie maloázijské kláštory. Aj keď vzorom jeho mníšstva boli v spôsobe života ideály prvotnej Cirkvi a pachómiovských kolónií, Bazil budoval, a to najmä po tom, čo sa stal biskupom, kláštory aj vo vnútri mesta. Mníchmi požadované oddelenie sveta a kláštora tým samozrejme prakticky prestalo existovať.⁶⁸

Svoje aktivity na poli mníšstva Bazil zaznamenal predovšetkým v tzv. Mníšskych pravidlách (regulách), ktoré je však vhodnejšie nazývať pojmom *Ασκητικόν*. Na základe svojich skúseností z rokov 358 až 359 tak pôvodne spísal tzv. Malé askétikon (Bas. Reg.). Okolo roku 373 potom myšlienky a texty vypiloval do konečnej podoby tzv. Veľkej (Bas., Reg. Fus. Tr.) a Malej reguly (Bas., Reg. Brev. Tr.), ku ktorým boli pridané ešte niektoré menšie asketické práce, známe pod názvom Veľké askétikon. Sám Bazil pritom svoje pravidlá chápal skôr vo význame *ὑποτύπωσις*, teda náčrtu askézy, až tradícia ich nazvala ako *regulae*. Neboli totiž spísané na spôsob neskorších západných regul, ale išlo skôr o radu nesúvisiacich prikázaní a rozhovorov koncipovaných vo forme otázok a odpovedí.⁶⁹ Pokiaľ ide o ich obsah, Bazil pomerne zoširoka pojednal najmä o vnútornom fungovaní svojich fratérnií a vzťahoch medzi predstavenými a podriadenými (pravidlá 25–28, 31, 41, 43, 45, 47, 48, 50 a 54), otvorenosti srdca voči predstaveným (26), o vzťahoch k vlastnej rodine (32) a k ženám (33). Nechýbajú však ani konkrétne odpovede na otázky ohľadom prijímania do fraternality (10–15), odchodu z nej (36) a trestov (27, 28, 47 a 51–53). Pokiaľ ide o vedenie komunity, to malo byť na doživotie zverené mníchovi vybranému predstavenými okolitých spoločností. Jediným kritériom jeho vhodnosti mal byť pritom výlučne spôsob jeho života.⁷⁰ Čo sa týka správy majetku, to, čo bolo dané niekomu do užívania, nemalo byť považované za jeho vlastníctvo. Aj keď Bazil výslovné zakázal sporenie do zásoby, ešte prísnejšie zapovedal čokoľvek vyhadzovať.⁷¹

Pokiaľ ide o ďalšie normy jeho regul, okrem ustanovenia spoločného života pod jednou strechou a pravidelnej modlitby, Bazil svojim mníchom nariadil povinnosť štúdia teológie. Namiesto vzdelania samotného však do popredia postavil celkovú formáciu kresťanského života. Aj keď vo svojom poriadku vyžadoval prísnu disciplínu, najväčší dôraz pri zlyhaní kládol na úlohu bratského napomínania.⁷² Aj v asketickom umŕtvovaní tela sa, podobne ako Pachómios, vyhýbal extrémom.⁷³ Z toho dôvodu boli povolené len také spôsoby umŕtšovania, ktoré odsúhlasil predstavený. Bazil však ovplyvnil ďalšiu budúcnosť mníšstva najmä svojou teologickou koncepciou úplného podriadenia sa mnícha poslušnosti a autorite predstaveného.⁷⁴ Tú pritom odvíjal od predstavy spoločenstva ako organizmu Kristovho tela. Po novicovi tak po príklade Ježiša Krista, ktorý bol poslušný až na smrť, požadoval úplné zrieknutie sa vlastnej vôle a bezvýhradnú poslušnosť predstavenému, a to v duchu i navonok. Z pohľadu ďalšieho rozvoja exemptného kánonického práva je zrejmé, že táto náuka v ňom zanechala skutočne hlbokú stopu a prejavila sa vo väčšine neskorších regul.⁷⁵ Aj po prečítaní Bazilových pravidiel je však zrejmé, že aj napriek ich spísaniu považoval za základné východisko

Jana Zlatoústého. Praha : Benediktinské arcipátrství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 232.

⁶⁸ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcipátrství, 2003, s. 37.

⁶⁹ Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 13.

⁷⁰ Vývoj viedol postupne k vytvoreniu miesta pre druhého predstaveného, ktorý mal zastupovať prvého v čase jeho neprítomnosti. Ten mal byť vybraný skúsenými členmi tej-ktorej komunity. Porov. Bas., Reg. Fus. Tr. 45. Okrem tejto pozície sa spomínajú ešte funkcie toho, kto sa venuje hosťom a toho, kto sa venuje duchovnému vedeniu, výučbe a ekonomike. Porov. NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blížkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 246.

⁷¹ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátrství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 250.

⁷² Porov. Bas., Reg. Fus. Tr. 25.

⁷³ Porov. KLÍČOVÁ, M. *Vzestup křesťanství. Dějiny prvních pěti století církve*. Praha : Návrat domů, 2009, s. 145.

⁷⁴ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátrství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 232 a 245.

⁷⁵ Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mnišství*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 14–15.

mníšskej spirituality a jedinu a hlavnú regulu Sväté Písmo, ktorého normy sa mali aplikovať na zvláštne situácie života v kláštore.⁷⁶

Nielen evanjeliové ideály, ale taktiež inšpirovanie sa Pachómiom je zrejme i z Bazilovho apelu na starostlivosť o pocestných a chudobných, ktorá mala byť zabezpečovaná každým jeho kláštorom. Keďže od týchto nariadení neupustil ani keď sa stal biskupom a sociálno-charitatívnymi úlohami poveroval i kláštory v meste, prispel k rozvinutiu rozsiahlych charitatívnych aktivít, v čom ho čoskoro nasledovali aj ďalší biskupi.⁷⁷ Aj v súvislosti s nárastom baziliánskych kláštorov dochádzalo k rozvoju organizovanej formy charitatívnej činnosti v podobe nemocníc pre chorých či sirotincov, ktoré boli pri nich pravidelne stavané. Z hľadiska vzťahu medzi mníštvom a riadnou cirkevnou hierarchiou bola Bazilovým ideálom úzka spolupráca kláštorov s biskupmi, úplne vylučujúc vlastnú pastoračnú činnosť rehoľníkov, ktorí mali viesť výhradne rozjímový (kontemplatívny) život v kláštore. Toto nariadenie bolo napokon prijaté a zovšeobecnené (ako univerzálne cirkevné právo) na štvrtom ekumenickom koncile v Chalcedóne (r. 451).⁷⁸ Aj na tomto pozadí môžeme zovšeobecňujúco konštatovať, že Bazilovi Veľkému sa jeho koncepciami podarilo vyvážiť extrémistické asketické tendencie, prepojiť mníšske a entuziastické prúdy (pustovníctvo nevynímajúc) so životom univerzálnej Cirkvi, orientovať kresťanskú spiritualitu výrazne biblicky, neodmietajúc ani skúsenosť gréckej múdrosti. Z právnického hľadiska predstavujú jeho pravidlá úplný základ, ktorý prakticky nastavil podobu exemtného práva na kresťanskom Východe od jeho čias až podnes.⁷⁹ Bez vplyvu však nezostali ani na vývoj na kresťanskom Západe.

Pokiaľ ide o samotné začleňovanie mníšstva do univerzálnej Cirkvi a asimilovanie monasticizmu z jej strany, prvé náznaky sa objavujú v 4. storočí, keď sa mníši začali objavovať aj v radách biskupského zboru. I napriek tomu je však potrebné uviesť, že ešte aj na začiatku 5. storočia bolo kláštorné hnutie považované za okrajový jav vtedajšieho kresťanstva. Nedostalo sa mu totiž všeobecného prijatia od laického sveta, ani celkového uznania zo strany cirkevnej hierarchie.⁸⁰ Postupný proces asimilácie však začal ešte koncom 4. storočia, keď začali významní biskupi, ktorí boli takmer všetci mníchmi, usporadúvať nevyjasnené vzťahy Cirkvi a kláštorov. Nakoniec sa tohto problému oficiálne ujal koncil v Chalcedóne, ktorému sa podarilo nielen zaradiť mníšstvo do života Cirkvi, ale taktiež rozvinúť rehoľné právo na univerzálnej rovni. Na tomto koncile bolo stanovené, že kláštory budú začlenené do zväzku príslušnej diecézy a biskupovi bol zároveň priznaný dohľad nad nimi. Kláštory tak od toho času spadali pod riadnu jurisdikciu biskupov, pričom pre založenie nového bol potrebný biskupský súhlas.⁸¹ Okrem toho bolo zdôraznené, že mníši sa za žiadnych okolností nemajú miešať do cirkevných záležitostí. Aj napriek prísnosti týchto ustanovení je zrejme, že pokiaľ monasticizmus nemal postretnúť osud všetkých okrajových hnutí, musel sa prispôbiť okolitému prostrediu a dostať sa „pod jednu strechu“ s oficiálnou Cirkvou. Vďaka tomu došlo k uznaniu jeho autentickosti ako Bohom určenej paradigmy kresťanského života.⁸² O tom však, že tento proces nebol plynulý, ani jednoduchý vypovedá najmä skutočnosť, že skončení Chalcedónskeho koncilu sa mnoho mníchov pripojilo k prísne asketicky zameranej heréze

⁷⁶ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mníštví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepišpáství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 233.

⁷⁷ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mníštví*. Praha : Benediktinské arciepišpáství, 2003, s. 37. Jeho prvým veľkým úspechom v tomto smere bolo najmä zriadenie prvej tzv. Baziliady na predmestí Cézarey, ktorá bola nasledovaná ďalšími. V jej prípade pritom nešlo len o útulok pre cudzincov, exulantov a pocestných, ale taktiež o zdravotnícke zariadenie. Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita kresťanského mníštví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepišpáství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 244.

⁷⁸ Porov. MALÝ, R.: *Cirkevní dějiny*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2001, s. 59.

⁷⁹ Porov. KLÍČOVÁ, M. *Vzestup křesťanství. Dějiny prvních pěti století církve*. Praha : Návrat domů, 2009, s. 146.

⁸⁰ Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mníštví*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 20.

⁸¹ Aj keď malo podriadenie kláštorov biskupom zabezpečiť taktiež nezávislosť na predstaviteľoch svetskej moci, aj napriek týmto výnosom zostávali naďalej zakladateľmi kláštorov predovšetkým bohatí laici. Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mníštví*. Praha : Benediktinské arciepišpáství, 2003, s. 38 a 48.

⁸² Porov. LAWRENCE, H.: *Dějiny středověkého mníštví*. Praha : Vyšehrad, 2002, s. 20.

monofyzitizmu, ktorá nabádala zdôrazňovaním duchovnej stránky a pohrdaním telom k prísnej askéze.⁸³

5 ZÁVER

Aj na základe predchádzajúceho výkladu možno mníšstvo označiť za neustálu aktualizáciu viery a života podľa ideálov ranej apoštolskej Cirkvi.⁸⁴ Ak je totiž primárnym modelom mníšstva Kristov život a jeho nasledovanie, je ním nemenej tiež vzor prvotnej Cirkvi a apoštolov. Pokiaľ ide o permanentnú vnútornú konfrontáciu, tá nie je v mníšstve konfliktná, ale je radikálna.⁸⁵ Dynamizmus rehoľného života je zrejme najmä z neustálej potreby mníšstva formovať svoj spôsob prežívania evanjeliových rád a zároveň sa prispôbovať historickým okolnostiam. Aj na tomto pozadí sa viacerí bádatelia zhodnú v závere, ktorý sa dá vyjadriť slovami *monasterium semper reformandum est*, čím predznamenávajú predovšetkým disciplinárny aspekt mníšskej histórie.⁸⁶ Teologicko-právna dynamika a neustále pôsobenie Ducha Svätého v tejto oblasti sú zrejme aj z postupného vývoja spôsobu prežívania evanjeliových rád, od pustovníctva k cenobitizmu až po sekulárne inštitúty uprostred moderného sveta, ktorých členovia sú vyzývaní k životu *in saeculo et ex saeculo*.⁸⁷ Aj na tomto príklade možno demonštrovať schopnosť premeny mníšskeho ideálu, teda života pre Boha v úsilí o vlastnú dokonalosť, v spoločenstve bratov a sestier, v službe Cirkvi i svetu. Jednotlivé obdobia cirkevných dejín navyše vždy nejakým spôsobom zasahovali do vnútorného mníšskeho života a nútili ho k prispôbeleniu sa potrebám čias.⁸⁸ V tomto kontexte dochádzalo vždy k istému napätiu medzi samotou a angažovanosťou v záujme pomoci druhým, čo predznamenalo duchovný vývoj tohto fenoménu a smerovalo k vytvoreniu základov pre obdivuhodnú syntézu mníšstva a života vo svete. Bolo to teda práve dialektické napätie púšte a *πόλις*, kontemplácie a akcie (*θεωρία – πράξις*), ktoré sa stalo hybnou silou nielen mníšstva a noriem exemptného práva, ale taktiež kresťanskej existencie vo svete.⁸⁹

⁸³ Porov. NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 65.

⁸⁴ Aj z toho dôvodu je zaujímavé, že protestanti, ktorí neustále prezentujú snahu o návrat k ideálom ranej Cirkvi, mníšstvo a mníšske ideály odmietli ako celok. Bližšie k tejto problematike pozri napríklad FRANZEN, A. *Malé dějiny církve*. Kostolí Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 80 a 197n.

⁸⁵ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 139–140.

⁸⁶ Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcipátství, 2003, s. 32. Túto skutočnosť možno demonštrovať na príklade z raných čias kresťanstva, keď bežne dochádzalo k tomu, že nová skupina záujemcov o mníšsky život obsadila miesto opustené svojimi predchodcami a obnovili ho s cieľom žiť tam podľa vlastných pravidiel. Prenesene možno povedať, že tento proces nikdy neustal a neustáva ani dnes, aj keď, celkom prirodzene, v oveľa menšom rozsahu. Porov. NOVOTNÝ, J.: *Mnišství na Blízkém východě. Krátký dějinný přehled*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2012, s. 153.

⁸⁷ Z kánonickoprávneho hľadiska bolo rozšírené chápanie *status perfectionis* aj na členov sekulárnych inštitútov v roku 1947 prostredníctvom apoštolskej konštitúcie *Provida Mater Ecclesia* pápeža Pia XII. (1939–1958). V tejto súvislosti je však potrebné zdôrazniť, že aj napriek uznaniu života v sekulárnych inštitútoch za jednu z troch foriem zasväteného života, nemožno ich členov označiť ako rehoľníkov. Porov. SUSO, F. K.: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha : Benediktinské arcipátství, 2003, s. 9.

⁸⁸ Bližšie k tejto problematike pozri SUSO, F. K.: *Askese und Mönchtum in der alten Kirche*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975; HEIMBUCHER, M. J.: *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche 1–2*. Paderborn : F. Schöningh, 1896–1897 a PELLICCIA, G.:/ROCCA, G. (eds.): *Dizionario degli istituti di perfezione 1–10*. Roma : Edizioni Paoline, 1974–1997.

⁸⁹ Porov. VENTURA, V.: *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arcipátství svatého Vojtěcha a svaté Markěty v Břevnově, 2006, s. 43 a 304.

Kontaktné údaje:

doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.
vojtech.vladar@truni.sk
Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
SLOVENSKO

BRATISLAVA LEGAL FORUM
BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM

2018

